

В.В. Заболотний
О.В. Заболотний

Українська мова

Рівень стандарту

10

О.В. Заболотний
В.В. Заболотний

У КРАЇНСЬКА МОВА

(рівень стандарту)

Підручник для **10** класу
закладів загальної середньої освіти
з навчанням російською мовою

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«Генеза»
2018

УДК 811.161.2(075.3)

З-12

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України 31.05.2018 № 551)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

завдання з елементами дослідження

завдання з розвитку мовлення

завдання підвищеної складності

Заболотний О.В.

З-12 Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 10-го кл. закл. заг. серед. освіти з навч. рос. мовою / О.В. Заболотний, В.В. Заболотний. – Київ : Генеза, 2018. — 192 с.

ISBN 978-966-11-0156-1.

Підручник укладено відповідно до нової навчальної Програми з української мови для 10 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням російською мовою з урахуванням усіх змістових ліній: мовленнєвої, мовної, соціокультурної, діяльнісної.

У підручнику подано оригінальні завдання «Ситуація», «Попрацюйте в парах», «Два – чотири – усі разом», «Коло думок», «Поспілкуйтеся». Видання містить різні словники та скорочені відповіді до тестів, які допоможуть десятикласникам переконатися в правильності виконання завдань.

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN 978-966-11-0156-1

© Заболотний О.В.,
Заболотний В.В., 2018
© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2018

Шановні десятикласники і десятикласниці!

Цим підручником починається вивчення української мови в старшій школі. У ньому поєдналися традиції та новації, багаторічний досвід і сучасність. Для успішної самореалізації в майбутній професійній діяльності, особистому житті та громадянській активності вам потрібно набути важливих ключових і предметних компетентностей. Із цією метою в підручнику впроваджено спільні для всіх шкільних предметів наскрізні змістові лінії: «Екологічна безпека і сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність».

Ви матимете змогу повторити й систематизувати отримані раніше знання, набудете навичок застосування у мовленні орфоепічних, морфологічних, синтаксичних, правописних норм української літературної мови. Навчіться доцільно використовувати мовні засоби в різних життєвих ситуаціях, зробіть своє мовлення більш унормованим, точним, багатим, виразним, стилістично диференційованим.

Розпочинаючи опрацювання кожного параграфу зі вступного дослідницького завдання, ви не просто зможете отримувати знання, а відкриватимете їх самостійно. Погодьтеся, це набагато цікавіше!

Теоретичний матеріал у параграфах поділено на частини із зазначенням ключових понять, а деякі відомості оформлено у вигляді таблиць і схем, що значно полегшуватиме сприйняття, опрацювання й запам'ятовування інформації. Сподіваємося, що ви отримаєте задоволення від самостійного дослідження мовних явищ, виконання творчих проєктів, створення власних висловлень, роботи з додатковими інформаційними джерелами, мандрівок рубрикою «*Культура мовлення*».

Певно, вам сподобаються вправи з позначками «*Попрацюйте в парах*», «*Два – чотири – усі разом*», «*Коло думок*», «*Поспілкуйтеся*». Їх виконують колективно й за окремими правилами, ознайомитися з якими можна в додатках наприкінці підручника. Тут на вас також чекають різні словники, які допоможуть переконатися в правильності виконання завдань, укажуть шлях до розв'язування.

Навчаючись, варто пам'ятати, що розвиток і освіта жодній людині не можуть бути подаровані. Хто бажає до них долучитися, повинен досягнути цього наполегливою працею, власними силами. **Тож зичимо вам успіхів, а також самостійних пошуків і відкриттів.**

Автори

МОВНА СИТУАЦІЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ЗАГАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ЛЮДИНИ

*Слова росли із ґрунту, мов жита.
Добірним зерном колосилась мова.
Вона як хліб. Вона мені свята.
І кров'ю предків тяжко пурпурова.*

Л. Костенко

1. Прочитайте виразно уривок з вірша Дмитра Білоуса. Яку думку доносить до нас поет? На яких якостях української мови зосереджує увагу?

*О. Райдуга. Соняшники.
Надія кличе*

Якщо з українською мовою
В тебе, друже, не все гаразд,
Не вважай її примусовою,
Полюби, як весною ряст.
Примусова тим, хто цурається,
А хто любить, той легко вчить:
Все, як пишеться, в ній
вимовляється, –
Все, як пісня, у ній звучить.
І журлива вона, й піднесена,
тільки фальш для неї чужа.
В ній душа Шевченкова й Лесина,
І Франкова у ній душа.

Д. Білоус

Моя країна

2. Прочитайте витяги з Конституції України та з моніторингового дослідження. Прокоментуйте ці тексти. Якими власними спостереженнями ви могли б доповнити результати моніторингу?

Стаття 10 Конституції України

Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Результати моніторингу, проведеного рухом «Простір свободи» у 2016 р.

Говорять завжди або переважно українською вдома 50 % українців, російською – 24 %, «іноді російською, іноді українською» – 25 %. Частка школярів, що здобувають освіту українською мовою, становить майже 90 %. Мова українського сегмента Інтернету – переважно російська. Водночас українські користувачі частіше послуговуються українською мовою в соціальних мережах.

3. Поміркуйте над запитаннями.

- ✓ Яку роль відіграє державна мова в житті держави?
- ✓ Чи можливо жити в Україні й не знати української мови?
- ✓ Якою мовою ви вважали б за потрібне відповісти на запитання журналіста, якщо той звернеться до вас українською? Чому?
- ✓ Якби ви були працівником громадської організації, то якою мовою надали б консультацію особі, яка звернулася до вас українською? Чому?

<i>Мови в Україні</i>	Найбільш розповсюдженою в Україні є українська мова, далі – російська, а в окремих регіонах і місцях компактного проживання національних общин поширені румунська, кримськотатарська, болгарська, польська, молдовська, угорська мови.
<i>Рідна мова</i>	Згідно з даними перепису населення 2001 року, більшість населення (67,5 %) вважає українську мову рідною. Проте під тиском певних чинників частина українців, які вважають українську рідною, не спілкується нею на роботі, у громадських місцях тощо.
<i>Українська</i>	Сьогодні українська мова, яку визнано державною в Україні, широко вживається в органах законодавчої та виконавчої влади, у судочинстві, в освіті й науці, на радіо й телебаченні, у театрі й кіно, в Інтернеті. Для вступу до вищих навчальних закладів обов'язковим є проходження ЗНО з української мови та літератури. Щоб обійняти посаду державної служби, потрібно підтвердити вільне володіння державною мовою.
<i>Російська</i>	Водночас значна частина населення України спілкується переважно російською мовою. Наша держава гарантує вільний розвиток і використання цієї мови. Російська звучить на радіо й телебаченні, у театрі й кіно, нею видають більшість газет і журналів, вона є мовою навчання для багатьох наших учнів, її за вибором вивчають і в школах з українською мовою навчання.
<i>Мова об'єднує</i>	Кожен громадянин України має добре володіти українською мовою, яка здатна згуртувати нас заради спільної мети – розбудови сильної, квітучої, економічно розвиненої держави. В українському слові виявляється національна духовність, мораль і культура українців. І наше завдання – прилучитися до цих скарбів.

4. І. Прочитайте висловлення та поміркуйте над поданими після них запитаннями. Два висловлення (на вибір) запишіть у зошит.

* * *

Людина створила культуру, а культура – людину... Мовна культура – це надійна опора у вираженні незалежності думки, розвиненості людських почуттів, у вихованні діяльного, справжнього патріотизму (*В. Русанівський*).

* * *

Культура мови починається із самоусвідомлення мовної особистості. Вона зароджується й розвивається там, де носіям національної літературної мови не байдуже, як вони говорять і пишуть, як сприймається їхня мова в різних суспільних середовищах, а також у контексті інших мов (*М. Полинський*).

* * *

У душ красивих і красива мова, убогість мови – це убогість духу! (*В. Іващенко*).

* * *

Мовна культура – це живодайний корінь культури розумової, високої, справжньої інтелектуальності (*В. Сухомлинський*).

II. Поміркуйте над запитаннями.

- ✓ Чи правильно кажуть, що мова – це носій культури? Обґрунтуйте свою думку.
- ✓ У чому полягає соціальне й національне значення культури мовлення?
- ✓ Чому культуру мовлення вважають важливою складовою загальної культури людини?

ситуація

5. Розкажіть про «мовне обличчя» вашого міста (села, селища), користуючись поданими опорними запитаннями.

- ✓ Якою мовою переважно спілкуються мешканці на вулиці, у транспорті, магазинах тощо?
- ✓ Чи припускаються мешканці мовних помилок, чи вживають суржикові слова?
- ✓ Чи часто на вулиці, у транспорті можна почути слова ввічливості?
- ✓ Якою мовою відповідають вам (звертаються до вас) продавці, водії, поліцейські тощо?
- ✓ Якою мовою оголошують зупинки в громадському транспорті?
- ✓ Якою мовою виконано вивіски, зовнішню рекламу тощо?

Для вас, допитливі

Ви хочете вдосконалити своє мовлення, щоб успішно спілкуватися? Чи, може, ви й досі вживаєте «на протязі» замість «протягом» або «дав маху» замість «схибив»?

Зверніться до таких посібників: «Культура мови на щодень» (за ред. С. Єрмоленко), «Словник-довідник з українського слововживання» С. Головащука.

Ці посібники можна знайти і в мережі Інтернет.

Культура мовлення

Важливою складовою загальної культури людини є культура мовлення. Що культурніша особа, то чистіша, розвиненіша її мова.

Мовлення – це своєрідна візитна картка, це показник рівня освіченості людини, її культури, а водночас – це й свідчення культури суспільства. Словесний бруд, що заповнює мовлення громадян, мовленнєвий примітивізм, вульгарщина – тривожні симптоми духовного нездоров'я народу.

Життєві орієнтири

Правильно й чисто говорити – це обов'язок кожної людини, адже культурними мусять бути всі. Дотримуючись норм культури мовлення, можна уникнути багатьох проблем, конфліктів, швидше досягти життєвих цілей.

6. Прочитайте крилаті вислови. Сформулюйте й запишіть за їх змістом правила мовленнєвого етикету. Доповніть цей перелік іншими правилами, порадами.

1. Не хочеш почути поганих і дурних слів, не кажи їх сам. 2. Умієш говорити – умій слухати. 3. Вода все сполоще, а злого слова – ні. 4. Від теплого слова й лід розмерзає. 5. Від красних слів язик не відсохне. 6. Ввічливе слово творить дива. 7. Красне слово – золотий ключ.

Проект**ФЛЕШМОБ**

Для розширення свого світогляду та збагачення словникового запасу проведіть разом із друзями флешмоб «Прикрась життя українською». Умови участі:

- ✓ обрати зі словника одне ваше улюблене слово або малознайоме слово;
- ✓ написати це слово на аркуші паперу (можна надрукувати, оформити);
- ✓ з написаним на папері словом зробити фото або селфі;
- ✓ опублікувати фото або фотоколаж зі словом на своїй сторінці в соціальних мережах;
- ✓ у коментарях подати тлумачення обраного слова;
- ✓ запросити до участі двох друзів, передавши їм естафету.

§ 1. СТИЛІСТИКА ТЕКСТУ

Про стилістичну норму, про особливості змісту й мовного оформлення текстів різних стилів, а також про залежність будови тексту від його стилістичної належності

ПРИГАДАЙМО. 1. Які основні ознаки тексту? 2. Чим художній стиль мовлення відрізняється від наукового?

7. А. Уявіть, що на уроці природознавства потрібно розповісти про особливості листка, його функції. Яким стилем мовлення ви скористаєтеся в цій ситуації? Чи вживатимете терміни?

Б. Уявіть, що на занятті літературної студії потрібно розкрити власне сприйняття листка. Якого стилю мовлення ви будете дотримуватися в цій ситуації? Якими мовними засобами скористаєтеся?

В. Зробіть висновок про взаємозалежність стилю мовлення, мовних засобів і ситуації спілкування.

8. І. Прочитайте тексти. Якою темою вони об'єднані? Доберіть заголовок, який був би спільним для цих уривків.

* * *

1. Найважливіше правило ввічливості, яке діє в усьому світі однаково, – усміхайтесь! Усмішка – засіб установлення добрих стосунків між людьми. Ви можете не знати мови, але ви усміхаєтесь, а люди «перекладають» вашу усмішку так: «Ви мені подобаєтесь. Я радий бачити вас». При цьому слід пам'ятати, що нещира усмішка нікого

не введе в оману. Ми говоримо про справжню усмішку, сповнену приязні, доброти, усмішку, яка йде від щирої душі (А. Коваль).

* * *

2. Забувши про все, Зимова Дівчинка притуляла гілочки до своїх щічок, гладила їх своїми ніжними пальчиками, цілувала своїми вустами – і якесь незнано-невідане почуття наповнювало стиха її душу. І ніжно-лагідна усмішка, яка сама собою з'явилася на її обличчі, навіть не думала сходити. Дівчинка стояла та усміхалася... Усміхалася небу. Усміхалася землі. І струмочки її сміху розливалися навсідч – по ще чорно-прозорому зимовому гаю, понад кригою нескреслого озерця, понад шляхом, який утікав кудись на Південь... (З казки).

II. Виконайте завдання до текстів.

1. Визначте стиль мовлення кожного тексту. Обґрунтуйте свою думку.
2. Визначте тематичні речення й ключові слова в текстах.
3. Порівняйте мовне оформлення текстів (наявність художніх засобів, термінів тощо).
4. У якій мовленнєвій ситуації доречно кожне з висловлень?

9. I. Прочитайте текст і розгляньте ілюстрацію. Яким чином, на вашу думку, ці два джерела доповнюють одне одного? Над якими питаннями спонукають замислитися?

КУДИ ПЛИВЕ МІСТО?

У XIX столітті про катастрофічні наслідки глобального потепління ще й не чули, вважаючи його початком райського життя для землян. Тоді мріяли про різні способи покращення клімату.

Один учений, наприклад, запропонував розтопити льоди, посипавши чорним пилом арктичну кригу, адже темний колір добре притягує сонячну енергію. Понад 100 років тому не зважали на те, що рівень води підвищиться. Навпаки, сподівалися, що на узбережжі Північного Льодовитого океану стане значно тепліше. Отоді, мовляв, людство не знатиме біди, сіятиме на півночі пшеничку та садитиме картопельку. А рясні дощі, може, випадуть аж в азійських і африканських пустелях.

В. Рекуненко. Річка

Зараз учені далекі від думки влаштувати з доброго дива новий Усе-світній потоп. Їх тривожить загроза танення крижаної шапки Землі. Тож найвидатніші уми планети пропонують свої проекти, як цього уникнути*. По-перше, пропонують вивести на космічну орбіту величезні дзеркала, що відбиватимуть надлишки сонячної енергії, по-друге, розпилювати в атмосфері хімічні речовини, які б не пропускали частину сонячних променів до земної поверхні, по-третє, вивести рослини з листям, що відбивало б сонячне проміння.

Поки вчені роблять свою справу, **архітектори** обмірковують, як ми житимемо, коли вся поверхня Землі опиниться під водою. За прогнозами, протягом XXI століття рівень Світового океану підніметься на 20–90 см!

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Визначте тему й основну думку тексту. Які слова становлять його тематичне ядро?

2. З'ясуйте, які речення – прості чи складні – переважають у тексті. Як ви думаєте, чому? Які із цих двох видів речень допомагають більш повно й логічно висловити думку?

3. Укажіть 3–4 словосполучення, характерні для наукового стилю мовлення.

4. Укажіть вставні слова. Яку роль відіграють вони в структурі тексту?

5. Визначте стиль мовлення тексту. Аргументуйте свою відповідь.

6. Складіть колективно й запишіть план тексту.

7. Користуючись планом, перекажіть усно прочитане. Якого стилю ви будете при цьому дотримуватися?

два – чотири – усі разом

10. Прочитайте уривки, визначте стиль мовлення кожного з них. Свою відповідь обґрунтуйте.

* * *

Українська кухня створювалася впродовж багатьох століть. Вона відображає не тільки історичний розвиток українського народу, його звичаї і смаки, а й соціальні, природні та кліматичні умови.

* * *

Стаття 16

1. Чоловіки і жінки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії одружуватися й засновувати сім'ю. Вони користуються однаковими правами щодо одруження під час шлюбу та під час його розірвання.

2. Шлюб може укладатися тільки при вільній і повній згоді сторін, що одружуються.

3. Сім'я є природним й основним осередком* суспільства та має право на захист з боку суспільства й держави (*Загальна декларація прав людини*).

*Осерéдок – (рос.) ячейка.

КОЛО ДУМОК

11. I. Поміркуйте, які типи мовлення характерні для текстів математичної тематики. А біологічної, історичної? Обґрунтуйте свою думку.

II. Чим текст офіційно-ділового стилю мовлення відрізняється від текстів розмовного й публіцистичного стилів?

12. Прочитайте уривок з офіційного листа (виділені слова вжито неправильно). Знайдіть і поясніть допущену стилістичну помилку. Відредагуйте текст і запишіть правильно.

Доводжу до вашого відома, що згідно з планом роботи нашої організації в жовтні ми проводимо семінар на тему «Впровадження системи управління якістю». **Першим ділом** ми хочемо ознайомити присутніх з основними концепціями управління якістю. **Слідуюче** питання – надати рекомендації щодо побудови, впровадження та поліпшення систем управління якістю відповідно до вимог стандарту ДСТУ ISO 9001:2009.

Користуючись нагодою, запрошую вас **прийняти** участь у роботі цього семінару. Буду, чесно кажучи, дуже радий вас бачити. Якщо захочете, то візьмете із собою свого заступника чи людей, які розбираються.

13. Виконайте завдання одного з варіантів. Якого стилю мовлення ви будете дотримуватися, виконуючи обране завдання? Доберіть і використайте відповідні мовні засоби.

А Уявіть, що ви спеціаліст фінансового підрозділу підприємства. Вам доручили повідомити ділового партнера про перенесення дати розрахунку за виконане замовлення на десять днів з незалежних від підприємства причин. Напишіть діловий лист відповідного змісту (5–7 речень).

Б Уявіть, що вас запросили виступити на радіо на одну з тем: «Земля – наш спільний дім», «Міцна родина – міцна країна», «Вільний час десятикласника». Напишіть текст імовірного виступу (3–7 хвилин).

§ 2. ПОНЯТТЯ НОРМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Про те, яке мовлення вважаємо нормативним, а яке – ненормативним, а також про типи норм і культуру мовлення

ПРИГАДАЙМО. Які є розділи мовознавства? Що вивчає кожен з них?

14. А. Порівняйте записи. Які з них ми вважаємо правильними й сприймаємо як зразок?

Шановний Юрію Петровичу!
Аліна старша за Юлю.

Шановний Юрій Петрович!
Аліна старша Юлі.

Б. Уставте усно в речення на місці пропуску числівник *п'ятдесят* так, щоб це відповідало нормам уживання числівників.

Іра зраділа _____ лайкам, які за годину зібрала її квітова композиція.

В. Поміркуйте, що означають поняття «мовна норма» і «нормативне мовлення».

<i>Норми мови</i>	Мовна норма (рос. язикова норма) – це сукупність мовних засобів, що вважаються правильними і сприймаються носіями мови як зразок суспільного спілкування в певний період розвитку мови й суспільства. Мовні норми зафіксовано в правописі, словниках тощо.
<i>Нормативне мовлення</i>	Мовлення, яке відповідає мовним нормам, називають нормативним , а в якому є порушення, – ненормативним .
<i>Варіанти норм</i>	Водночас у мові іноді трапляються варіанти, що свідчить про становлення мовної норми. Наприклад: зал – Ч. роду, а зала – Ж. роду; подарунок сину й подарунок синові.

Типи мовних норм

Орфоепічні	Регулюють наголошування слів, а також вимову голосних і приголосних звуків
Лексичні	Визначають можливості використання слова відповідно до лексичного значення та його відтінків, а також правила сполучуваності слів у реченні
Морфологічні	Визначають літературні форми слів
Синтаксичні	Визначають правила побудови словосполучень і речень
Стилістичні	Визначають доцільність використання мовних одиниць різних рівнів у тому чи тому стилі мовлення
Орфографічні	Визначають правила написання слів
Пунктуаційні	Фіксують систему правил уживання розділових знаків

15. I. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку. З якою метою створено це висловлення?

ПЕРЕРВА УКРАЇНСЬКОЮ

Чи знаєте ви, що таке мовний режим? В українських школах, ліцеях, гімназіях – це комплекс заходів і правил, спрямованих на використання української мови під час перебування учнів у навчальному закладі. Які ж ці заходи й правила? По-перше, спілкування українською між учителями й учнями (і не лише на уроці, а й на перерві). По-друге, ведення шкільної документації, оформлення стендів, проведення зборів тощо українською мовою. По-третє, культура мовлення, тобто додержання правиль-

ної літературної вимови, правопису, лексичних і граматичних норм. Також варто активно послуговуватися формулами мовленнєвого етикету (*дякую, будь ласка*) та не забувати, що ввічливість, чемність, уважність і стриманість* – невід’ємні умови успішного спілкування.

Носій високої культури ніколи не дозволить собі засмічувати мовлення, псувати мову, якою він користується, порушувати внутрішні закони її (*Із журналу*).

*Стріманість – (рос.) сдержанность.

II. Доберіть з тексту приклади, які б демонстрували різні типи норм сучасної української літературної мови.

III. Перекажіть стисло прочитане (усно).

КОЛО ДУМОК

16. I. Поміркуйте, чому в поданих прикладах* ужито різні слова на позначення того самого поняття. Яке із цих слів мовознавець *Олександр Пономарів* назвав «спотвореним запозиченням», а яке слід вважати нормативним на сьогодні?

1. Скоро закінчується **навчальний** рік, і більшість студентства роз’їдеться по селах (*Л. Смілянський*).

2. Він щойно закінчив свій перший **учбовий** рік, як почалася війна (*Ю. Яновський*).

II. Як ви розумієте тезу «Мовні норми – це не застигле явище»?

* Приклади взято з 11-томного «Словника української мови» (1970–1980 рр.).

17. Запишіть сполучення правильно. Поясніть суть порушень. Якого типу мовних норм вони стосуються?

Брати участь у якості експерта, нівий довідник, моя власна думка, сильна біль у серці, розгляд слідуючого питання, вищий мене, понад сто особами, проїздний документ, дякую тебе, курси по вивченню іноземних мов, виконав особисто сам.

18. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи згодні ви з твердженням польського письменника Адама Міцкевича «*Одного неточного, невдало сказаного або хоча б погано вимовленого слова іноді досить, щоб зіпсувати все враження*»? Обґрунтуйте свою відповідь.

19. Складіть план роботи на тиждень або план дозвілля на канікули. Проаналізуйте свій план щодо дотримання мовних норм.

20. Відредагуйте словосполучення та запишіть правильно. Ви можете скористатися поданою нижче таблицею.

Діюче правило, обезболюючий засіб, бувший учень, бажаючи відповідати, тексти співпадають, заключити договір, миюча рідина, святкові міроприємства, лишній раз, поступили в продаж, прийти до спільної думки, розділяти погляди, у якості експерта, слідуючий учень.

Правильно	НЕправильно
чинний закон	діючий закон
знеболювальний препарат	обезболюючий препарат
колишній студент	бувший студент
охочі виступити	бажаючи виступити
думки збіглися	думки співпали
зіставити факти	співставити факти
укладати угоду	заключати угоду
мийний засіб	миючий засіб
заходи на наступний рік	міроприємства на наступний рік
зайве питання	лишне питання
надійшла пропозиція	поступила пропозиція
дійти згоди	прийти до згоди
поділяти думку	розділяти думку
як консультант	у якості консультанта
наступне питання	слідуюче питання

21. Прочитайте текст і з'ясуйте, які типи норм у ньому порушено. Відредагуйте текст і запишіть правильно.

Галина перебувала на підприємстві на гарному рахунку. Вона домоглася успіху шляхом сумлінної праці. Хоч на початку з нею і не хотіли рахуватися. Це їй коштувало чимало зусиль. Трудова наполегливість викликається заінтересованістю дівчини в збільшенні виходу продукції. І цього аж ніяк не можна скинути з рахівниці. Збоку вона виглядала цілком щасливою. Спочатку вона лише намацувала новий стиль в роботі, та згодом розгорнула свою діяльність. У кінцевому рахунку вона перемогла (За К. Гордієнком).

два – чотири – усі разом

22. З'ясуйте, чому подані речення не відповідають нормам української мови. Чи дотримано в них вимог логічності мовлення? Відредагуйте усно ці речення.

1. У подальшому майбутньому підприємство планує покращити результати роботи.
2. Публіка захоплена слухала трію з трьох виконавців.
3. Рішення спрямовано на поліпшення недоліків у роботі.
4. Більшу половину цьогорічного врожаю реалізовано на біржі.

23. І. Перекладіть речення українською мовою. Розставте пропущені розділові знаки відповідно до пунктуаційних норм. Підкресліть і обґрунтуйте орфограми.

1. В результаті виветривання у **подножя** гор на схилах скапливаються горні породи щебені галька гравій песок глина (*Із учебника*). 2. Ты догадався мой читатель с кем бился **доблестный** Руслан (*А. Пушкин*). 3. Первые лучи **солнца** пробив сквозную тучу блеснули в небе и пробежали по земле и небу (*Л. Толстой*). 4. Холодный ветер **резкий** и упорный кидает нас (*И. Бунин*). 5. Только писатели обладающие даром импровизации могут писать без плана (*К. Паустовский*). 6. Старый город* на каменистом острове окруженном петлей реки Смотрич **Леся** Українка назвала «цветком на камне» и не преувеличивала (*Із журналу*).

*Тут ідеться про Кам'янець-Подільський.

II. Порівняйте вимову й написання виділених слів в українській і російській мовах.

СЛОВНИК

Горный – (укр.) гірський. *Каменистый* – (укр.) кам'яний. *Обладающий* – (укр.) що володіє. *Сквозной* – (укр.) наскрізний. *Упорный* – (укр.) напівростий, наполегливий.

24. Виконайте завдання одного з варіантів.

А Підготуйте усний виступ рекомендаційного характеру на одну з тем: «*Як уникати помилок у мовленні*», «*Спілкуймося правильно*» (5–7 речень).

Б Підготуйте усний виступ (5–7 речень) на радіо до Дня української писемності та мови на одну з тем: «*Мова – надійна основа розвитку держави*», «*Українська мова – живий організм – сад*».

І так буває

В українській мові багато запозичених слів з кінцевим голосним не відмінюємо (*метро, кіно*). Раніше поміж таких слів був й іменник *пальто*, який так само не відмінювали. Проте вже кілька десятків років згідно з новими нормами слово *пальто* відмінюємо: *пальта, пальтом, у пальті*. Чому ж так сталося? Річ у тім, що для мовців *пальто* стало звичним, «рідним», а отже, і слово *пальто* максимально призвичаїлося до українських норм.

Помилки з учнівських творів

- ✓ Ми йдемо до майбутнього навіть не дивлячись під ноги.
- ✓ Шевченко був рабом у багатого пана.
- ✓ Він писав, стимулюючи свою поезію під пісню.
- ✓ Наталка Полтавка паралельно веселила себе.
- ✓ Я стараюся більше часу проводити зі своїми цінностями.
- ✓ Кожна людина тягнеться до майбутнього, як лебідь до лебідки.

КУБКА І КУБКУ

У спорті *Кубок (Суперкубок)* – це приз (ваза з коштовного матеріалу) і самі змагання, ігри, у яких його виборують, наприклад: *Динамо́вці Киє́ва проведуть дві зустрічі з мю́нхенською «Ба́варією» за Суперкубок*. Тлумачні й орфографічні словники української мови чомусь не розмежовують цих двох значень слів *Кубок, Суперкубок* і в родовому відмінку однини подають для них закінчення *-а*. Воно стало єдиним у спортивному вжитку. Проте це суперечить правилів чинного «Українського правопису», згідно з яким іменники, що означають «змагання, ігри», у згаданому відмінку мають закінчення *-у*. Отже, слова *Кубок, Суперкубок* зі значенням «*приз*» у родовому відмінку однини потрібно вживати із закінченням *-а* (*Футболісти не вибороли Кубка*), а зі значенням «*спортивні змагання, ігри*» – із закінченням *-у* (1/8 фіналу Кубка світу з футболу) (За К. Городенською).

Говорімо правильно

вітряний	вітряній	вітровий	
день, ранок, ліс, дорога, погода, небо; юнак, дівчата, юність	двигун, млин, електростанція, віспа	порив, режим, удар, ерозія, сила, крило, скло	
барва	фарба	квиток	білет
осені, веселки, художні	олійна, зелена, для малювання	військовий, проїзний, театральний	екзаменаційний, банківський, лотерейний
показник	покажчик	рибний	риб'ячий
продуктивності праці, добробуту, життєвого рівня	зупинок, дорожній, алфавітний, бібліографічний	магазин, промисловість, фарш, паштет, страва	хвіст, голова, кістка, жир

Корисно знати

Вислів	Значення
бити дрижаки	тремтіти від холоду
веремію закрутити	затягти колотнечу
вискочити на сухе	уникнути покарання
умивати руки	ухилитися від відповідальності

ФОНЕТИЧНІ Й ОРФОЕПІЧНІ НОРМИ

§ 3. ВИМОВА ЗВУКІВ

Про особливості вимови ненаголошених звуків [e], [u], [o], а також про те, як один приголосний впливає на інший

ПРИГАДАЙМО. 1. Які є дзвінки й глухі приголосні звуки? 2. Які приголосні не мають парних м'яких звуків?

25. А. Зіставте написання й вимову слова *футбол*. Чому глухий звук [т] уподібнився до дзвінкого?

футбол [фудбóл]

Б. Простежте, у якій з колонок виділені глухі приголосні звучать чітко, виразно. Чому?

просьба
боротьба

просити
боротися

В. Зробіть висновок про особливості вимови глухих приголосних у таких позиціях: 1) перед дзвінками; 2) перед голосними.

Вимова приголосних звуків	
Глухі перед дзвінками уподібнюються до парних дзвінких	<i>боротьба</i> [бород'ба] <i>вокзал</i> [вог'зál]
Дзвінки приголосні переважно не оглушуються; їх вимовляємо чітко	<i>казка</i> [кáзка] <i>ходьба</i> [ход'ба] <i>могти</i> [мог'ті]
Дзвінкий [г] оглушується в словах <i>нігті</i> , <i>кігті</i> , <i>легко</i> , <i>вогко</i> , <i>дьогтю</i> та похідних від них словах; його вимовляємо як [х]	<i>легко</i> [лэхко]
Префікс <i>з-</i> перед глухими оглушується	<i>зсунув</i> [с'ўнув]
Кінцевий приголосний у префіксах <i>роз-</i> , <i>без-</i> перед глухим вимовляємо або дзвінко (у повільному темпі мовлення), або глухо (у швидкому темпі)	<i>розписав</i> [розпи ^е сáв] і [роспи ^е сáв]
Тверді приголосні перед м'якими уподібнюються до парних м'яких. Приголосні [з], [с], [ц], [дз] можуть уподібнюватися до парних м'яких ще й перед напівпом'якшеними звуками	<i>нісня</i> [п'і'с'н'а] <i>світло</i> [с'в'ітло]

Звуки [з], [ц], [с] перед шиплячими [ж], [ч], [ш] змінюються відповідно на [ж], [ч], [ш]	<i>принісиши</i> [при ^н і ^ш :и] <i>зжати</i> [ж:áти] <i>зшити</i> [ш:іти]
Шиплячі [ж], [ч], [ш] перед [з'], [ц'], [с'] змінюються відповідно на [з'], [ц'], [с']	<i>книжці</i> [кніз'ц'і] <i>білоцці</i> [б'ілоц'і] <i>посмішці</i> [пос'м'іс'ц'і]

Особливості вимови деяких груп приголосних

Пишемо	Вимовляємо	Приклад
-ться	[ц':а]	<i>пишуться</i> [пішуц':а]
-шся	[с':а]	<i>дивишся</i> [діви ^с :а]
-тч-	[ч:]	<i>вітчизна</i> [в'іч:ізна]
-тц-	[ц:]	<i>коритце</i> [коріц:е]

Вимова ненаголошених [е], [и], [о]

Ненаголошений [е] вимовляємо з наближенням до [и]; ненаголошений [и] вимовляємо з наближенням до [е] (крім <i>е, и</i> в закінченнях та в суфіксі інфінітива <i>-ти</i>)	<i>зерно</i> [зе ^н рнó] <i>зима</i> [зи ^с ма́]
Ненаголошений [о] перед складом із наголошеним [у] вимовляємо з наближенням до [у]	<i>зозуля</i> [зо ^у зу́л'а]

26. Прочитайте вголос слова, користуючись транскрипцією. У яких словах приголосні звуки змінилися під час вимови? Чому?

- берізка [бе^нр'ізка]
- легкий [ле^нхкій]
- доріжка [дор'іжка]
- баскетбол [баске^ндбóл]
- рюкзак [р'у^гзák]
- поріг [пор'іг]
- танці [та^нц'і]
- на флешці [флэ^сц'і]
- зсадити [с:адіти]
- миряться [мір'ац':а]

27. Запишіть слова фонетичною транскрипцією та вимовте їх відповідно до орфоепічних норм. За потреби скористайтеся орфоепічним словником, поданим у додатках.

Зозуля, футболіст, берегти, нігтик, Великдень, низько, сніг, молотьба, стежка, у діжці, донечці, отже, грядка, дивуєшся, віднімається.

28. І. Випишіть слова, під час вимови яких відбувається уподібнення приголосних. Вимовте ці слова правильно.

1. На щастя, життя без несподіванок не обходиться (*О. Забужко*).
2. Пахне вітром і землею вогкий вітер-срібнокрил (*М. Рильський*).
3. На десятки верст ліси і ліси, мовчазні, насуплені, загадкові (*І. Цюпа*).
4. Квиток куплений, речі зібрані, прощальні гудки на вокзалі (*М. Єщенко*).

5. Намагаєшся ступати босими **ногами** по стежці (Є. Гуцало). 6. Гординя, жадність і лихослів'я – ці слабкості призводять до біди (Перське прислів'я).

II. Перекладіть усно виділені слова російською мовою.

29. Вимовте спочатку звук, який позначено виділеною літерою, а потім – виразно слово.

Пирі**Г**, за**П**'ясток, Вели**К**день, хо**Д**ьба, досві**Д**, Білгород-Д**Н**істровський, **Д**Жерело, хо**Д**ьба, дьо**Г**тьовий, Ха**Р**ків, допомо**Г**ти, о**Т**Же, ве**З**ти.

КОЛО ДУМОК

30. I. Поміркуйте, чому в усному мовленні можна сплутати подані слова. Яких норм треба дотримуватися, щоб цього не сталося?

Садити – зсадити;
казка – каска;
мимохідь – мимохить.

II. Поміркуйте, яких помилок треба уникати під час вимови слів *досвід*, *поріг*, *вмиваєшся*, *людський*.

31. Вимовте слова російською та українською мовами. Яка відмінність спостерігається у вимові звуків, позначених виділеними літерами? Ви можете скористатися поданою нижче довідкою.

Українською	Російською
добр о та [доброт а́]	добр о та [дабр а́ т а́]
мо л око [молок о́]	мо л око [малак о́]
[ч]ашка	[ч]ашка
[м]еда л ь	[м]еда л ь
Х ерсон	Х ерсон

ДОВІДКА

- ✓ Український звук [о] вимовляємо чітко, не зближуючи його з [а].
- ✓ В українській мові приголосний [ч] – **твердий**. Його російський відповідник – м'який [ч']. Порівняймо: *укр.* [чай] – *рос.* [ч'ай].
- ✓ В українській мові приголосні перед [е] тверді, а в російській – м'які. Порівняймо: *укр.* [т**е**ма] – *рос.* [т'е**м**а].

32. Знайдіть **помилки** в передачі вимови слів. Запишіть ці слова фонетичною транскрипцією правильно.

Село [сил**о́**], кожух [куж**у́**х], електрика [ел'е**т**ри**к**а], злість [зл'і**ст'**], вогко [во**г**ко], просьба [пр**о**'с**б**а], сержка [си'р**е**ш**к**а], відріж [в'ід'р'і**ш**], учится [у**ч**и'т'с'а], ложці [л**о**ж**ц**'і], водоспад [водосп**а**т].

ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ

33. Розподіліть між собою групи слів. Продикуйте одне одному слова, дотримуючись норм вимови голосних і приголосних. Перевірте написане.

1. Айсберг, легкий, натхнення, підказка, довідка, боротьба.
2. Колесо, вогкий, кігті, солодкий, просьба, смужка, ходьба.

34. I. Запишіть слова фонетичною транскрипцією.

Солодкий, кожух, легкий, пейнтбол, берег, боротьба, важко, вокзал, везті, рентген, кузня, просьба, швидко, (на) доріжці, зсунути, молишся.

II. З одним з поданих слів (на вибір) складіть безсполучникове складне речення.

ситуація

35. Уявіть, що ви плануєте проведення спортивних заходів. Складіть і запишіть 2 речення, використавши щонайменше три подані назви. Прочитайте речення вголос, правильно вимовляючи ці назви.

спортивні
танці [н']

легка [х]
атлетика

пейнтбол [д]

баскетбол [д]

вільна
боротьба [д']

важка [ж]
атлетика

футбол [д]

стрибки [б]
у воду

спортивна
ходьба [д']

керлінг [г]

гандбол [д]

фехтування [х]

36. Запишіть слова фонетичною транскрипцією.

Зцідити, зшиток, вітчизна, квітці, шістдесят, подружці, дочці, лічба.

два – чотири – усі разом

37. Визначте, скільки разів ужито звук [д'] у поданій групі слів.

Гандбол, боротьба, дзиґа, діжка, дядько, дужка, дитинство, спере-сердя, міддю, бджоли, досвід.

38. Виконайте завдання одного з варіантів, дотримуючись норм вимови звуків.

А Уявіть, що під час спільних зборів учнів і батьків вашого класу виникла дискусія щодо того, яким має бути учень. Висловіть свою думку з теми «Право кожного бути самим собою» (5–7 речень).

Б Уявіть, що вас запросили до участі в радіопередачі для старшокласників про здоров'я. Підготуйте невелике усне висловлення (5–7 речень) на одну з тем: «Загартування протягом року», «Гумор – антибіотик від туги й депресії», «Гігієна думок».

39. Виконайте тестові завдання.

1. Правильну вимову відображає фонетичний запис слова в рядку

- А дужка [дúшка]   Г будка [бúдка]
 Б алмаз [алмáс]   Д швидко [швítко]
 В воґко [вóґко]

2. Підкреслені букви позначають однаковий звук у кожному слові рядка

- А жук, важко, подружці
 Б пошана, молишся, наш
 В Бориспіль, присісти, веснянка
 Г могти, кігті, поріг

3. Звук [д] є в кожному слові рядка

- А дитина, молотьба, день
 Б кладка, футболіст, Миргород
 В Десна, десять, джерело
 Г податок, дятел, звідти

4. Звук [т] треба вимовляти на місці пропуску в усіх словах рядка

- А [..]ернопіль, рі[..]кий, лауреа[..]
 Б каш[..]ан, ган[..]бол, боро[..]ьба
 В журя[..]ься, портре[..], [..]ихенький
 Г лісниц[..]во, розпи[..]ати, а[..]мосфера

І таке буває

На запрошення свого друга з Великої Британії львів'янин Тарас побував у столиці цієї країни. В одному з лондонських музеїв хлопець звернувся до екскурсовода англійською мовою і дуже здивувався, коли той одразу зрозумів, що Тарас з України.

- Як ви здогадалися, що я українець? Я ж не говорив по-українськи.
- Так, але я чув, як ви говорили по-англійськи.

Поміркуйте, чому, вивчаючи іноземну мову, дуже важко позбутися акценту, а от лексичну й граматичну системи опанувати легко.

§ 4. НАГОЛОШУВАННЯ СЛІВ

Про складні випадки наголошування слів, варіантне наголошування, а також про розрізнявання слів за допомогою наголосу

40. А. Змініть наголос у словах так, щоб змінити лексичне значення.

Дорóґа, о́рган, прикля́д, дзвóни.

Б. З'ясуйте, чи однаково наголошуємо слово *озеро* в поданих словосполученнях.

глибокі озера

глибокого озера

В. Зробіть висновок, чи допомагає наголос розрізняти слова та форми слів.

Варіантне наголошування

Правильне, нормативне наголошування слів є однією з ознак культури мовлення.

Деякі слова мають два можливі наголоси (варіантне наголошування). **НАПРИКЛАД:** *завжди́, доповідáч, ма́бу́ть, по́милка, прóстий, та́кож.*

Розрізняювальний наголос

За допомогою наголосу можемо розрізняти:

- ✓ слова: *за́мок – замóк; бігом – бігóм;*
- ✓ форми слів: *кні́жки – книжкі́; весні́ – вéсни.*

Зверніть увагу!

Для української мови, як і для російської, характерний не фіксований, а вільний, рухомий наголос. Він може падати в різних словах на будь-який склад, пересуватися з одного складу на інший при зміні слова.

41. Прочитайте вголос слова, правильно їх наголошуючи.

Іменники

Віпадо́к, гороши́на, дові́дник, добу́ток, до́нька, дочка́, ка́мбала, катало́г, ку́рятина, мере́жа, металу́ргія, по́друга, пока́зник, різно́вид, ре́шет, руслó, сантимéтр, свéрдло, серéдина, симетри́я, спи́на, судно́, течі́я, фено́мен.

Іменники на -ання

Завда́ння, запитáння, вигна́ння, визна́ння, засла́ння, навча́ння, набáння, обра́ння, пізна́ння, чита́ння; АЛЕ: ди́хання, зобов'язáння.

Іменники у формі множини

Діти – з дітьми; голкі́, ластівкі́, копійкі́ (АЛЕ: дві го́лки, дві лас-тiвкi, дві копiйкi).

Дієслова

1. Беремо́ (берете́), везти́ (веземо́, везете́, везучи́), відвезти́, ідемо́ (ідете́, ідучи́), нести́ (несемо́, несете́, несучи́).

2. Жалити, завершити, зобразити, оздоровити, посідити, роблю, ходжу́.

Прикметники

з наголошеним
закінченням

біржовий	терпкий
ґрунтовий	тонкий
житловий	товстий
листяний	фаховий
мілкий	чарівний
новий	черговий
пільговий	черствий

з наголошеним коренем
або суфіксом

визво́льний
гетьма́нський
зру́чний
ко́сий
одна́ковий
одноразо́вий
опто́вий
пора́дковий

42. I. Прочитайте пари слів. Простежте, як зі зміною наголосу змінюється лексичне значення слова.

Дорóга – дорога́, відомість – відóмість, те́пло – теплó, sóрок – сорóк, ніко́ли – ніколи.

II. Виберіть з поданих пар слів одну та складіть із кожним її словом словосполучення.

43. Схарактеризуйте подібність і відмінність поданих слів української й російської мов.

Українською **верба́, кропива́, дочка́, пріяте́ль, по́друга, спіна, щавель**

Російською **ве́рба, крапи́ва, до́чка, прияте́ль, подру́га, спи́на, ща́вель**

44. I. Спишіть слова, позначте місце наголосу. За потреби скористайтеся словником наголосів, поданим у додатках.

Черствий, гетьманський, вимова, ідемо, завдання, **український**, свердло, одинадцять, мілкий, визвольний, завдовжки, кропива, донька, спина, пільговий, начинка, порядковий.

II. Виділене слово запишіть фонетичною транскрипцією, визначте кількість букв і звуків.

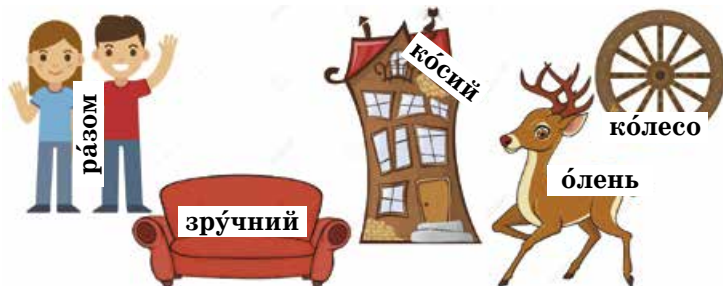
КОЛО ДУМОК

45. Поміркуйте, чому в поданих реченнях виділені слова наголошуємо по-різному.

1. **Господарський** кодекс України визначає основні засади господарювання в нашій державі (З підручника).

2. Маруся в мене всю **господарську** роботу робить (І. Нечуй-Левицький).

46. Розгляньте опорні малюнки та запам'ятайте наголошування слів.

47. I. Прочитайте вголос речення, правильно наголошуючи виділені слова.

1. Гуртуються* в осінній вирій **ластівки** (О. Білаш). 2. Осяяний сонцем, перед нами розкрився зовсім **новий** світ (О. Довженко). 3. Гопак – **український** танець, який, на думку дослідників, виник серед козаків (З посібника). 4. Дивний бублик: кругом об'їси, а **всередині** нема нічого (Нар. творчість). 5. Я бачу, що дачники, які вийшли **разом** зі мною з потяга, уже розійшлися (В. Домонтович). 6. Як же нам хотілося **довести** всьому світові: Шевченко і модерний, і сучасний... (І. Малкович).

*Гуртува́тися – (рос.) объединяться; собираться.

II. Випишіть речення, ускладнене відокремленим означенням. Підкресліть члени речення.

48. Прочитайте вголос слова, правильно їх наголошуючи.

Товстий, разом, зручний, чернозем, колесо, допізна, чотирнадцять, середина, ринковий, живопис, кидати, легкий, фольга, обруч (*обід*), ненависть, нести, запитання, олень, посидіти, причіп, русло, столяр, роблю.

два – чотири – усі разом

49. У кожній групі слів знайдіть одне, у якому наголошено другий склад.

1. Міліметр, середина, чарівний.
2. Дихання, легкий, горошина.
3. Везти, спина, льодовий.

ситуація

50. Прочитайте словосполучення. Підготуйте невелике висловлення (3–5 речень) про свій навчальний заклад або про те, яким ви хотіли б його бачити. Використайте щонайменше три з поданих сполучень.

навчаємося **разом**
цікаві **завдання**
висока **якість навчання**
зручні **парти**
посередині **холу**
черговий **учень**
господарська **кімната**
комп'ютерна **мережа**
обрання **учнівської ради**
жалюзі **на вікнах**
нові **комп'ютери**

електронні довідники
одинадцятий клас

51. I. Проаналізуйте мовлення дикторів і ведучих на радіо, телебаченні.
II. Зробіть аудіозапис власного мовлення та проаналізуйте його стосовно дотримання орфоепічних норм.
III. За орфоепічним словником і словником наголосів проаналізуйте статті слів *громадський* і *сміятися*. Розкажіть, як побудовані ці словники.

52. I. Спишіть слова, позначаючи наголоси.

Кидати, навколо, **металургія**, жалити, нудний, кілометр, феномен, усередині, занести, **жалюзі**, течія, визвольний, показник, випадок, запитання, кажу, оптовий, косий, урочистий, чарівний, одноразовий.

II. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією. Назвіть букви, вимовте звуки.

53. Виконайте завдання одного з варіантів.

А Підготуйте усний виступ на тему «Можливості українського наголосу».

Б Напишіть есе на тему «Наголос – душа слова».

54. Виконайте тестові завдання.

1. На перший склад падає наголос у слові

А жалюзі   Б течія   В судно   Г випадок

2. На другий склад падає наголос у слові

А котрий   В одинадцять
Б кілометр   Г привезти

3. На третій склад падає наголос у слові

А каталог   Б завдання   В феномен   Г камбала

4. Наголос на другому складі мають усі слова в рядку

А чотирнадцять, вести, вимова   Г листопад, босоніж, рукопис
Б довідник, легкий, чорнозем   Д симетрія, літопис, знести
В живопис, льодовий, разом

§ 5. ЧЕРГУВАННЯ ЗВУКІВ. СПРОЩЕННЯ

Про те, як замість одного звука з'являється інший, як змінюються приголосні при збігові їх, а також про те, чому випадають приголосні

ПРИГАДАЙМО. 1. Що таке словотворення? 2. Які слова називають спільнокореневими?

55. А. Прочитайте слова. Які чергування відбулися в коренях дієслів?

Проходити – проходжу; полетіти – полечу; мастити – мащу.

Б. Змініть слова так, щоб приголосні, позначені виділеними буквами, прочергувалися.

Доріжка, кожух, пиріг.

В. Зробіть висновок про можливі чергування приголосних в українській мові.

КОЛО ДУМОК

56. Поміркуйте, чому подані слова вважаємо спільнокореневими, хоча корені в них не співзвучні. Скористайтеся пам'яткою на с. 28.

1. Дор^ог-а – дор^іж-ка. 2. Ви-пі^к-ати – за-печ^у.

Зміни приголосних перед суфіксами -ськ-, -ств-

г, ж, з +	-ськ (ий) = -зьк (ий)	Рига – ризький; Збараж – збаразький
	-ств (о) = -зтв (о)	боягуз – боягузтво
к, ч, ц +	-ськ (ий) = -цьк (ий)	козак – козацький; Бахмач – бахмацький
	-ств (о) = -цтв (о)	ткач – ткацтво
х, с, ш +	-ськ (ий) = -ськ (ий)	товариш – товариський; чех – чеський
	-ств (о) = -ств (о)	товариш – товариство

Виняток: казах – каза**х**ський; тюрки – тюр**к**ський; баски – бас**к**ський; Цюрих – цюри**х**ський; Мекка – мек**к**ський; Дамаск – дамас**ь**кий; Нью-Йорк – нью-йор**к**ський.

Інші зміни

Водночас при творенні прикметників за допомогою суфікса **-ськ-** спостерігаємо й такі зміни:

- суфікс **-к-** випадає: *Каховка* – кахов**сь**кий, *Жмеринка* – жме**р**ин**сь**кий;
- суфікс **-ц-** випадає: *Капустинці* – капустин**сь**кий;
- в окремих словах з'являється суфікс **-івськ-**, **-инськ-** або **-енськ-**: *Буки* – Буки**івсь**кий, *Баку* – бакин**сь**кий, *Рівне* – Рівнен**сь**кий.

Зверніть увагу!

Якщо основа слова закінчується на [т], то **на письмі** ніяких змін не позначаємо. **НАПРИКЛАД:** брат – брат**сь**кий, брат**ств**о; солдат – солдат**сь**кий; студент – студент**сь**кий, студент**ств**о.

Російською	Українською
криворожский	криворізький
запорожский	запорізький
парижский	паризький

57. I. Утворіть від поданих слів прикметники за допомогою суфікса **-ськ-**. Запишіть утворені слова, позначте в них суфікси.

Сиваш, Кривий Ріг, Південний Буг, Париж, **Прага**, **Запоріжжя**, казах, француз, Гаага, Мекка, турист, емігрант, Дрогобич, парубок.

II. Доберіть російські аналоги до українських прикметників, утворених від виділених слів. Поясніть відмінності в написанні цих прикметників в обох мовах.

два – чотири – усі разом

58. Знайдіть з-поміж поданих слів три, від яких утворюємо прикметники із суфіксом **-ств(о)**.

Юнак, дивак, птах, ткач, вояк, товариш, убогий, парубок, боягуз, пірат, козак.

59. Утворіть усно від поданих слів іменники із суфіксом **-ин(а)**. Які зміни приголосних при цьому відбуваються?

ЗРАЗОК. Вінни**ць**кий – Вінни**ч**чина; сум**сь**кий – Сум**щ**ина.

-ськ- → **щ**
-цьк- → **чч**

Хмельницький, івано-франківський, миколаївський, львівський, донецький, полтавський, прилуцький, чернігівський, німецький.

Зверніть увагу!

Правильно: *Вінни**ч**чина*; *Туреч**ч**ина*; **АЛЕ:** *Гали**ч**ина*.

Спрощення в групах приголосних

Спрощення відбувається й позначається на письмі:

[ж д н] → [ж н]
 [з д н] → [з н]
 [с т л] → [с л]
 [с т н] → [с н]
 [с к н] → [с н]

тиждень – *тижневий*
проїзд – *проїзний*
щастя – *щасливий*
радість – *радісний*
блиск – *блиснути*

Спрощення відбувається у вимові, але не позначається на письмі, тобто звук [т] не вимовляємо, проте букву *т* пишемо у словах:

шістнадцять, *зап'ястний*, *хворостняк*, *контрастний*, *баластний*, *компостний*, *аванпостний*, *форпостний*

кістці, *невістчин*, *гігантський*, *студентство* і под.

Не відбувається спрощення у словах *пестливий*, *хвастливий*, *кістлявий*

60. Замініть подані словосполучення на синонімічні з прикметником (за зразком). Утворені словосполучення запишіть.

ВРАЗОК. Документ для проїзду – проїзний документ.

Рідина для захисту, ремінець на зап'ястя, розпорядок на тиждень, слова зі злістю, вчинок заради користі (*наживи*), землі області, яма для компосту, лінія захисту, засіб для очистки, служба на аванпостах.

61. I. Перекладіть словосполучення українською мовою і запишіть.

Учасник конкурсу, областная больница, жалостные слова, счастливое детство, радостное событие, честный человек, доблестное войско.

Російською

Українською

честный
 радостный
 проездной

чесний
 радісний
 проїзний

II. З одним перекладеним словосполученням складіть і запишіть речення.

62. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Чи погоджуєтеся ви з думкою, висловленою в першому реченні?

1. На мою думку, щас(т)ливими стають ті, хто за жодних обставин (не) опускає руки (*С. Вакарчук*). 2. Я вхо(д)жу в ліс – трава стає навшпин(ь)ки, кошлатий морок руку подає (*Л. Костенко*). 3. Добре ім'я – найкраще бага(т)ство (*Нар. творчість*). 4. Генії – це в(е)ликий талант, який помножили на каторжну працю й поділили на безжаліс(т)ну втому (*Античне прислів'я*). 5. У 1921 році було укладено Ри(з,жс)ький мирний договір, який ознаменував закінчен(н)я польсько-радянської війни. 6. Упродовж XV–XVII століть Магдебур(гс,з)ьке право було надано Ки(с,ї)ву, Львову, Кам'янцю-Подільському та іншим містам (*З підручника*).

II. Підкресліть граматичні основи в 3 і 4 реченнях. Поясніть уживання тире в реченнях вправи.

63. **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Чи потрібно, на вашу думку, відбудовувати пам'ятки архітектури? Чому? Якщо так, то на яких засадах це варто робити?

64. I. Прочитайте текст. Що нового для себе ви дізналися?

ОСТРОГ

Незважаючи на те що місту понад дев'ятсот років, головні події, які закарбувалися золотими літерами в історії України, відбувалися кілька століть тому. Вони пов'язані з династією князів Острозьких, завдяки яким Острог на якийсь час став центром культури й освіти країни. Цей факт підтверджують і багато пам'яток, які дійшли до нашого часу.

Архітектурною домінантою міста є замок князів Острозьких, а точніше те, що від нього залишилося. Особливе місце з-поміж давніх споруд посідає Луцька надбрамна башта, яка протягом багатьох років була важливим захисним пунктом. Нині в приміщенні башти працює музей, у якому зберігаються давні унікальні книги, виготовлені в Острозі. Ведучи розмову про місто, не можна не згадати й про його символ – **Острозьку академію**. Це перший вищий навчальний заклад у всій Східній Європі (За *М. Мельниченко*).

Острозький замок (Богоявленська церква-фортеця й Мурована вежа)

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Обґрунтуйте творення та написання виділеного слова.
2. Знайдіть слово, у якому відбулося спрощення.
3. Доберіть 2–3 приклади слів, у яких можливе чергування звуків.

ситуація

65. З'ясуйте, які звукові зміни відбулися при утворенні поданих назв. Напишіть невелике повідомлення (3–4 речення) у соцмережах про відвідування одного із зазначених місць або про бажання побувати там.

- Збаразький замок (*м. Збараж, Тернопільщина*)
- Буцький каньйон (*сmt Буки, Черкащина*)
- Урочище «Гайдамацький Яр» (*м. Буша, Вінниччина*)
- Заказник «Бурлуцький» (*м. Великий Бурлук, Харківщина*)
- Азово-Сиваський природний парк (*озеро Сиваш, Херсонщина*)
- Комплекс «Запорізька Січ» (*о. Хортиця, м. Запоріжжя*)
- Празька фортеця (*м. Прага*)
- Паризький діснейленд (*м. Париж*)

Бабак (Бурлуцький заказник)

66. І. Спишіть слова, уставляючи, де потрібно, пропущену букву. Виділене слово запишіть фонетичною транскрипцією, зіставте його вимову й написання.

Радіс..но, віс..ник, студен..ство, щотиж..невий, заздріс..ний, кіс..лявий, хвас..ливо, шіс..надцять, безжаліс..ний, виїз..ний, контраст..ний, швидкіс..ний, совіс..ний, зап'яс..ний, перехрес..ний.

ІІ. Утворіть письмово від поданих слів нові за допомогою суфікса *-ськ-* або *-ств-*. З одним утвореним словом складіть і запишіть речення.

Козак, ткач, агент, птах, Кременчук, Овруч, Збараж, Рига, Нью-Йорк, Страсбург.

67. Виконайте тестові завдання.

1. Правильно утворено прикметник від іменника *Лейпциг* у варіанті

- А лейпцигський   В лейпциський
Б лейпцижський   Г лейпцизький

2. Прикметник із суфіксом *-ськ-* утворюємо від обох іменників у рядку

- А латиш, Мекка   В Дрогобич, Черкаси
Б брат, Луцьк   Г баски, юнак

3. Спрощення в групах приголосних треба позначати на письмі в усіх словах рядка

- А проїз..ний, тиж..невий, облас..ний
Б почес..ний, зап'яс..ний, шіс..надцять
В аген..ський, щас..ливий, радіс..ний
Г ус..ний, пес..ливий, шіс..сот

4. Звук [д] треба вимовляти на місці пропуску в обох словах рядка

- А переїз[.]ний, хо[.]ьба   В тиж[.]невий, водоспа[.]
Б боро[.]ба, ві[.]різати   Г похі[.], бу[.]жу

5. Спрощення приголосних треба позначати на письмі при утворенні прикметника за допомогою суфікса *-н-* від іменника

- А баласт   Б область   В аванпост   Г компост

Чергування приголосних звуків

Звуки, що чергуються	Приклади	Звуки, що чергуються	Приклади
[г] / [ж] [з']	нога / ніжка (на) нозі	[д] – [дж] [зд] – [ждж] [з] – [ж]	будити – буджу їздити – їжджу возити – возжу
[к] / [ч] [ц']	рука / ручка (в) руці	[с] – [ш] [т] – [ч]	просити – прошу летіти – лечу
[х] / [ш] [с']	вухо / вушко (у) вусі	[в] – [вл] [б] – [бл] [п] – [пл] [ф] – [фл]	замовити – замовлю любити – люблю ліпити – ліплю графити – графлю

§ 6. СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ФОНЕТИКИ

Про звукові повтори й звуковідтворення в художніх текстах

ПРИГАДАЙМО. Які основні ознаки художнього стилю мовлення?

68. А. Прочитайте уривки віршів. У якому прикладі відтворено душевний стан людини, а в якому – стан природи?

1. Вітер в гаї не гуляє –
Вночі спочиває;
Прокинеться – тихесенько
В осоки питає,
...«Хто се, хто се по сім боці
Рве на собі коси?
...Хто се, хто се?» – тихесенько
Спитає-повіє,
Та й задріма, поки неба
Край зачервоніє...
(Т. Шевченко)

2. До думи дума доруша...
Стодоли дум – в одну стодолу!
Дивись і думай, моя доле, –
До думи дума доруша.

Стобальним, стоглобальним болем
До неба дибиться душа.
До думи дума доруша...
Стодоли дум – в одну стодолу!
(М. Вінграновський)

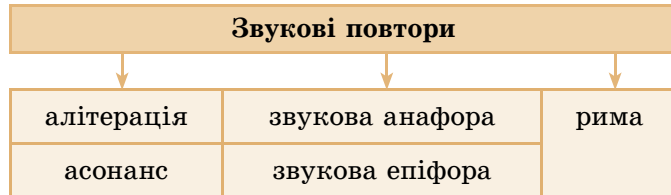
Б. Зверніть увагу на повторення однакових звуків. З якою метою автори використали цей засіб? Чи підсилюється таким чином виразність?

В. Зробіть висновок про стилістичну роль звукових повторів.

Кожен стиль має свої фонетичні особливості, але найбільше вони проявляються в **художньому** мовленні.

Звукові
повтори

Як стилістичний засіб підсилення виразності мовлення використовують звукові повтори.

Звуконаслі-
дування

Підсилюють виразність мовлення також **звуконаслідувальні слова** (рос. звукоподражательные слова), що відображають звукові ознаки реальної дійсності. **НАПРИКЛАД:** *Соломія сиділа перестрашено та прислухалася, про що шепоче морок. Шу... шу... шу... – починав він здалеку, – шу... шу... шу... – одзивалося тут коло неї* (М. Коцюбинський).

69. І. Прочитайте виразно уривки з віршів. Яким настроєм проінятий кожен з них? Які почуття вони викликають?

1. Під верболоззям в казані
Чорти рідвяне тісто місяць,
Й на золотому ковзані
Чумацьким Возом править місяць.
(М. Вінграновський)

2. Звичайна собі мить. Звичайна хата з комином.
На росах і дощах настояний бузок.
Оця реальна мить вже завтра буде спомином,
а післязавтра – казкою казок.

(Л. Костенко)

II. Поясніть, як за допомогою алітерації авторам удалося втілити свої задуми.

70. Прочитайте речення. Визначте в них алітерації та асонанси. Поясніть роль цих засобів у кожному прикладі.

1. Осінній день, осінній день, осінній! О синій день, о синій день, о синій! Осанна осені, о сум! Осанна. Невже це осінь, осінь, о! – та сама (Л. Костенко).

2. Замітна сніжинка сльозою зійшла на долоні, морозом шепнула мені сивина, що вже не повернеться юності нашої коні, бо надто далека між нами лягла далина (Б. Олійник).

3. Жене з гір бурелом, котить валуни, ріка глухо гуркоче, перемелюючи все в глибині на кам'яних своїх жорнах (Олесь Гончар).

4. Зеленим голосом сади зовуть зозулю, зелений борщ збігає на плиту. Розплющив очі вечір на цибулю, картопля дивиться у землю золоту (М. Вінграновський).

5. Розбивши вітер чорні хмари, ліг біля моря одпочить (Т. Шевченко).

71. Спробуйте дібрати слова, у яких звукове оформлення увиразнює лексичне значення слова. Наприклад, слова *грім*, *гуркіт*, у яких значимим є звук [р]. Уведіть дібрані слова в речення так, щоб створити звуковий образ.

72. I. Розгляньте ілюстрацію «Сорочинський ярмарок». Розкажіть, що на ній зображено і яким настроєм вона перейнята. Уявіть, що ви потрапили на ярмарок, який зобразив художник. Що ви могли б там побачити й почути? Які звуки переважали б?

Анатолій Базилевич. Сорочинський ярмарок

II. Складіть за ілюстрацією та запишіть 2–4 речення, намагаючись передати зоровий і слуховий малюнки. Використайте алітерацію, асонанс чи звуконаслідування.

73. Прочитайте тексти, дотримуючись норм літературної вимови. Знайдіть звуку анафору й епіфору. З'ясуйте стилістичну роль цих засобів.

1. Здається, часу і не гаю,
А не встигаю, не встигаю!
Щодня себе перемагаю,
Від суєти застерігаю,
І знов до стрічки добігаю,
І знов себе перемагаю,
І не встигати не встигаю,
І ні хвилиночки ж не гаю!

(Л. Костенко)

2. Стихли струни, стихли співи,
Срібні співи серенад, –
Срібно стеляться сніжинки –
Спить самотній сад.

(В. Кобилянський)

* * *

3. Може б, мати тут ридала,
Може б, мила прилетіла,
Тільки б знала, тільки б знала,
Тільки б мала вільні крила.

(Григорій Косинка)

74. Доберіть із вашої хрестоматії з української чи зарубіжної літератури 2–4 приклади використання в художніх творах засобів виразності (асонансу, алітерації, звукової анафори й епіфори, звуконаслідування).

75. Виконайте завдання одного з варіантів.

А Складіть і запишіть невеликий опис (5–7 речень) у художньому стилі на одну з поданих тем: «На міднім небі вечір почорнів», «Свіча плакала», «Вертається той довгий листопад», «У росах стелеться трава». Використовуйте засоби виразності.

Б Складіть і запишіть невелику розповідь (5–7 речень) у художньому стилі на одну з поданих тем: «Зустріч у лісі», «Очікування дощу», «Радість хлібороба», «На полюванні». Використовуйте засоби виразності.

76. Напишіть твір на одну з мовознавчих тем: «Що не звук – то подарунок», «Кожен звук промовляє до мене», «Звукове живописання». Висвітліть у творі питання зв'язку звуків людської мови й природи, звукового символізму, сприйняття звуків, звуконаслідування тощо.

Проект

Об'єднайтеся в групи. Створіть рекламу норм української літературної вимови. Мета реклами: спонукати носіїв мови дотримуватися цих норм або орфографії.

Поради щодо роботи

1. Оберіть предмет вашої реклами (це буде тема в цілому чи окремий її фрагмент).
2. Визначте, на яку цільову аудиторію розраховано вашу рекламу.
3. Продумайте форму реклами (реклама на телебаченні, радіо, білборді, у друкованих засобах масової інформації тощо), її тривалість (обсяг).
4. Зверніть увагу, що в рекламі кожне слово, зображення чи дія має велике значення.
5. Телевізійну рекламу можна інсценізувати або підготувати її словесний опис.

Можна провести в класі конкурс реклам.

ВИМОВА ПРИГОЛОСНИХ

Вимовте чітко слова та речення, дотримуючись поданих інструкцій.

1. Звуки **[б]**, **[д]**, **[з]**, **[ж]** вимовляйте дзвінко, не допускаючи оглушення:

дуб, горб, лісоруб, будка, швидко, кладка, хід, прудко, берізка, чорногуз, гарбуз, низка, верболіз, казка, боягуз, в'язка, стежка, доріжка

2. Вимовляйте **[л]** перед **[е]** твердо, не допускаючи його пом'якшення:

електрика, балет, білет,
телефон, волейбол, лейтенант,
лебідь, проблема, легенда, легко, колесо,
елегантний, елементарний, календар,
клеїти, палець

Правильно	НЕправильно
ба [л] ет	ба [л'] ет
[л] екція	[л'] екція
проб [л] ема	проб [л'] ема
те [л] ефон	те [л'] ефон

3. Звук **[р]** у поданих словах вимовляйте твердо, не допускаючи його пом'якшення:

Харків, Ігор, лікар, буквар, пустир, тепер, звір, повір, редька, крем, ребус, снігур

4. Звуки **[ч]**, **[ш]** вимовляйте твердо, не допускаючи їх пом'якшення:

читати, чипси, чизбургер, часто, ключ, ключик, м'яч, м'ячик, чашка, чай, чисто, калач, чемодан, береш, сидиш, малюєш, мишка, фініш, жука, гуца, плющ

Антисуржик

Морквяний, а не **морковний**

Від іменника *морква* утворено прикметник *морквяний*, який не має варіантів. Проте ці варіанти часом створюють автори деяких публікацій – не знаючи українського слова, пишуть російське: *морковний сік* замість нормативного *морквяний*.

Постачальник, а не **поставщик**

В українській мові є слово *постачати* зі значенням «давати комусь щось, забезпечувати когось чимсь» та похідні від нього *постачання*, *постачальний*, *постачальник*, *постачальниця*, *постачальницький* тощо. А слово *поставщик* – суржик (О. Пономарів).

Український **[ґ]**

Звук **[ґ]** вимовляємо в невеликій групі слів, як власне українських, так і запозичених. Наприклад:

аґрус, **ґава**, **ґанок**, **ґазда**, **ґатунок**, **ґвалт**, **ґедзь**, **ґелґотати**, **ґніт** (у лампі), **ґахкати**, **ґрати** (іменник), **ґречний**, **ґринджоли**, **ґрунт**, **ґудзик**, **ґуля**, **дзиґа**, **мамалиґа**.

ЛЕКСИЧНІ НОРМИ

§ 7. СЛОВО І КОНТЕКСТ. ЛЕКСИЧНА СПОЛУЧУВАНІСТЬ СЛІВ

Про залежність значень слова від контексту, правильне поєднання слів за смислом, а також про слова іншомовного походження

ПРИГАДАЙМО. Що таке лексичне значення слова? Які слова називають багато-значними?

77. А. З'ясуйте лексичне значення виділеного слова в кожному реченні. Чи залежить це значення від контексту?

Команда альпіністів зійшла на **пік** Тараса Шевченка.

У години **пік** курсуватиме додатковий автобус.

Б. Складіть усно зі словом **команда** або **година** два речення так, щоб у кожному з них воно мало різне значення.

В. Зробіть висновок, підтвердженням якого можуть бути результати виконання завдань А і Б.

Лексичні норми

Лексичні норми визначають можливості використання слова відповідно до лексичного значення та його відтінків, а також правила сполучуваності слів у реченні.

78. І. Прочитайте текст, визначте його тему. Чи погоджуєтеся ви з думкою, що слово має лікувальні властивості?

КОЛИ СЛОВО ЛІКУЄ

В очах пацієнта відчувалася тривога, розгубленість, морально він був готовий до найгіршого. Після кількох запитань й огляду лікар зазначив, що, імовірно, біль є симптомом загострення остеохондрозу. Лікар спокійно, з упевненістю в голосі розказував про свої спостереження, від чого самопочуття хворого поліпшилося. Минулася тривога, емоційне пригнічення змінилося готовністю боротися за своє здоров'я.

Спілкування

Так, справжній лікар – це не тільки професіоналізм, енциклопедичні знання, але й уміння говорити з хворим.

У своїй книжці «Любов, медицина й дива» відомий лікар *Берні Сейгел* зазначає: «Ніколи не можна говорити, що ви більше нічого не можете зробити, навіть якщо єдиний засіб, який у вас залишився, – бути поруч і допомагати хворому надіятися й молитися» (*Із журналу*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Розкажіть, які висновки ви зробили для себе після прочитання тексту.

2. Поясніть лексичне значення слів *пацієнт*, *лікар*, *діагноз*.

3. Знайдіть речення з багатозначними словами **огляд** й **операція**. Нижче виберіть лексичне значення, з яким ужито ці слова в тексті.

Огляд: 1) обстеження з метою перевірки, контролю, виявлення чого-небудь недозволеного; 2) обстеження з метою з'ясування стану здоров'я; 3) стисле повідомлення про низку подій, явищ.

Операція: 1) сукупність бойових дій; 2) хірургічне втручання з лікувальною метою; 3) частина виробничого процесу; 4) фінансова, торговельна угода.

79. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Ви можете скористатися поданою нижче таблицею, щоб правильно перекласти виділені слова.

1. Для капитального ремонту нам подойдєт **любой** материал. 2. Ваше предложение **принято** во внимание. 3. **На протяжении** дня предпріятию необходимо отгрузить большую партию товара. 4. Новые разработки в **области** компьютерной лингвистики. 5. Представление начнєтся ровно через час. 6. Ты **мешаешь** мне делать уроки. 7. Завтра надо **заказать** воду.

Правильно		НЕправильно (суржик)
Російською	Українською	
любая мелодия ждали два часа мешать работать заказать рингтон принять во внимание на протяжении вечера в области медицины	будь-яка мелодія чекали дві години заважати працювати замовити рингтон взяти до уваги протягом дня у галузі медицини	люба мелодія чекали два часа мішати працювати заказати рингтон прийняти до уваги на протязі дня в області медицини

Зверніть увагу!

Слова треба вживати у властивому їм значенні. **НАПРИКЛАД:**

Правильно	НЕправильно	Пояснення
вважати правильним	рахувати правильним	Слово <i>рахувати</i> вживаємо, коли йдеться про лічу
ставитися привітно привітне ставлення	відноситися привітно привітне відношення	Слово <i>відноситися</i> означає «перебувати в певній відповідності з чим-небудь»

80. Відредагуйте словосполучення. Ви можете скористатися поданою нижче таблицею.

Одержати досвід, область знань, доказати свою позицію, другі люди, вірний приклад, у любому магазині, ведучий спеціаліст, відноситися по-дружньому, мішає працювати, на протязі семестру, перебувати в скрутному положенні, переводити кошти з картки на картку, підняти проблему, попередити травму, приймати активну участь, рахувати правильним.

Правильно	НЕправильно
здобути знання	одержати знання
галузь економіки	область економіки
довести теорему	доказати теорему
інші думки	другі думки
правильна відповідь	вірна відповідь
у будь-якому разі	у любому випадку
провідний фахівець	ведучий фахівець
заважає думати	мішає думати
протягом року	на протязі року
міжнародне становище	міжнародне положення
переказувати кошти поштою	переводити кошти поштою
порушити питання	підняти питання
запобігти хворобі	попередити хворобу
брати участь	приймати участь
брати до уваги	приймати до уваги
застрічаються помилки	трапляються помилки
підбити підсумки (підсумувати)	підвести підсумки

81. Розгляньте приклади правильного вживання слів. Чи дотримуетесь ви цих норм?

1. Не **переводьте** тексти. **Переведіть** бабусю через дорогу, а текст краще **перекладіть**.
2. Не **переводьте** гроші, а краще **перекажіть** їх на добродійність.
3. Помилки в мовленні не **зустрічаються**, а **трапляються**.
Зустріться можуть друзі.
4. Коли **протягом** дня сидиш **на протязі**, можна й захворіти.
5. У змаганнях треба **брати участь**, а не **приймати**.
Приймати можна гостей.
6. **Наводьте** приклади, а не **приводьте**. **Приводити** можна коня.
7. Балакуєти однокласник не **мішає** вам учитися, а **заважає**.
Проте він може **мішати** кашу ложкою.

82. Знайдіть для кожного слова місце в реченні й запишіть. Ви можете використати кожне слово лише один раз.

відкрити, відчинити, розплющити, розгорнути

1. Прошу _____ ваші зошити.
2. Уранці мені не хотілося навіть _____ очі.
3. Спеціальний ключ допоможе _____ банку.
4. Щоб провітрити кімнату, треба _____ вікна.

83. Знайдіть для кожного слова місце в реченні й запишіть. Ви можете використати кожне слово лише один раз.

область, ділянка, галузь, царина

1. Раптом відчув біль у _____ серця.
2. Поема вийшла з _____ емоцій творця.
3. Сторони домовилися про співробітництво в _____ літакобудування.
4. _____ – це адміністративно-територіальна одиниця.

ситуація

84. Пригадайте або уявіть перебіг одного із шоу конкурсного характеру («Танці з зірками», «Голос країни», «Ігри патріотів», «Х-Фактор», «Караоке на майдані», «Ліга сміху» тощо). Ваш знайомий не дивився цього шоу й попросив стисло розповісти. Складіть відповідне усне висловлення (4–6 речень), користавшись 2-4 поданими словосполученнями.

брати участь	зумовило успіх
здобувати перемогу	протягом конкурсу
відзначати переможців	незважаючи на труднощі
чинні правила	правильна тактика
наступний етап	стосунки між учасниками
підбити підсумки	

КОЛО ДУМОК

85. Поміркуйте, чому вживання слів *відтак* і *нагода* в наведених праворуч реченнях не відповідає лексичним нормам. Ви можете скористатися тлумачним словником.

1. Ще годину посидів на березі, а **відтак** пішов купатися.

2. Канікули – це чудова **нагода** для подорожей.

На завтра передають дощ, **відтак** треба взяти парасольку.

Цей досвід стане в **нагоді** для підготовки свята.

І таке буває

- Лікарю, мене мучить сильний біль.
- У якій області?
- У Харківській.

Поміркуйте, чому трапилося таке непорозуміння. Яке слово вжито неправильно?

86. Доберіть слово до кожного контексту й запишіть речення правильно.

1. Я (беру, приймаю) участь у змаганнях.
2. Сергій постійно (заважає, мішає) слухати вчительку.
3. Батьки (переживають, хвилюються) за своїх дітей.
4. Віка (перебуває, знаходиться) у спортзалі.
5. Відео (знаходиться, розміщено) на сайті.
5. (Слідуюче, наступне) питання конференції.
6. Студенти та студентки (складають, становлять) 10 відсотків виборців округу.
7. Команда (одержала, отримала) перемогу.

87. А. Користуючись наведеними тлумаченнями, поясніть лексичне значення слів іншомовного походження *імунітет* і *вакансія*.

Імунітет (лат. *immunitas* – вільний, захищений) – несприйнятливість організму до збудників хвороб, отруєння.

Вакансія (лат. *vacans* – порожній, вільний) – вільна посада в штаті установи.

Б. З'ясуйте, які помилки допущено в наведених нижче реченнях. Відповідь обґрунтуйте.

Треба зміцнювати захисний імунітет.

Оголошено конкурс на вільні вакансії.

В. За результатами виконання завдань А і Б сформулюйте рекомендацію щодо вживання слів іншомовного походження.

88. Перекладіть українською мовою й відредагуйте сполучення слів (усно). Обґрунтуйте помилки.

Основной лейтмотив произведения, свободная вакансия врача, провести торжественный церемониал, повышение защитного иммунитета, детский врач-педиатр, первая прима балета, изучать народный фольклор.

Зверніть увагу!

Слова іншомовного походження треба вживати лише за крайньої потреби, коли немає питомого українського відповідника.

89. І. Замініть поданими власне українськими словами виділені в реченнях слова іншомовного походження. Ви можете скористатися кожним наведеним у рамці словом лише один раз.

обмежувати, вада, зосереджувати, ознака, поважний

1. **Концентрувати** увагу вчених на найбільш перспективних напрямках. 2. Школа зустрічала **респектабельних** гостей. 3. Треба приділяти більше уваги **симптомам** захворювань. 4. Статус дипломата значною мірою буде **лімітувати** його. 5. Дехто називає впертість **дефектом** юності.

II. Яким словам, на вашу думку, доречно надавати перевагу в цих реченнях – іншомовного походження чи власне українським?

90. Поясніть лексичне значення поданих слів. Із двома словами (на вибір) складіть і запишіть речення.

Фарисейство, брифінг, скептицизм, імплементація, експорт, імпорт, експромт.

91. Прочитайте речення. Знайдіть випадки неправильного вживання слів. Відредагуйте й запишіть речення.

1. Учень вірно відповів на всі запитання тесту. 2. Під вагою вантажу пароплав покотився на бік. 3. Приведіть приклади неправильного слововживання. 4. Відношення між учнями та вчителями мають бути доброзичливими. 5. Переведіть, будь ласка, текст українською мовою. 6. Йому повезло: вчасно отримав грошовий перевод. 7. На зборах підняли питання оплати праці. 8. Завдяки граду втрачено врожай.

92. Виконайте завдання одного з варіантів. Найкращі роботи учнів вашого класу запропонуйте розмістити на сайті навчального закладу.

А Напишіть повідомлення в науковому стилі на тему «Лексичну норму відображають і утверджують насамперед словники» (5–7 речень).

Б Складіть допис у публіцистичному стилі на сайт або до газети на одну з тем: «Слово – носій добра, істини й краси», «Моє слово – моя відповідальність».

93. Виконайте тестові завдання.

1. Слово *відношення* можна вжити на місці пропуску в усіх поданих реченнях, ОКРІМ

- А Учений розповів про синтаксичні ...
- Б Тема « ... поверхонь багатогранників».
- В Помітно уважне ... до пацієнтів.
- Г Відсоткове ... двох чисел.

2. Правильними є обидва словосполучення в рядку

- А підводити підсумки, довести теорему
- Б влучне слово, на протязі року
- В вірне пояснення, розгорнути зошит
- Г брати участь, переказати кошти

3. НЕправильно сполучено слова в рядку

- А рентабельний бізнес
- Б вступна преамбула
- В фешенебельний готель
- Г суворий вердикт

Для вас, допитливі

Чому правильно *стілниковий зв'язок*, а не *сотовий*? Чи рівноправні слова *бажати* й *зичити*?

Відповіді на ці та інші мовні запитання можна знайти в інформаційно-довідковій системі «**Культура мови на щодень**» (у розділі «**Мовні труднощі**»), створеній Інститутом української мови НАН України. Цей електронний ресурс доступний на компакт-диску або в мережі Інтернет за посиланням – <http://kulturamovy.univ.kiev.ua>.

§ 8. УЖИВАННЯ ПАРОНІМІВ

*Про розрізнення й уживання слів, які близькі за звучанням,
але різні за значенням і написанням,
а також про культуру мовлення*

94. А. Розгляньте ілюстрації, зверніть увагу на виділені біля них пароніми.

ВиборЧий закон // ВиборНа посада

Музична школа // Музикальний слух

Сусідні будинки // Сусідський собака

Посівна кАмпанія // Страхова кОмпанія

Б. Обравши одну з ілюстрацій, поясніть лексичне значення наведених біля неї паронімів.

В. Зробіть висновок про особливості вживання виділених біля ілюстрацій паронімів (на вибір).

Пароніми

Пароніми – це слова, близькі (не однакові) за звучанням, але різні за значенням і написанням. **Наприклад:** *вистава* (спектакль) – *виставка* (показ картин, книжок, квітів тощо); *тактовний* (який уміє правильно поводитися) – *тактичний* (який стосується тактики, способів дій у спорті, політиці, на війні).

95. І. Запишіть словосполучення, обираючи правильне слово. Ви можете скористатися поданою нижче пам'яткою.

(Музична, музикальна) студія; (воєнне, військове) звання; (виборча, виборна) діляниця; (знаменна, знаменита) дата; (змістовий, змістовний) роздум; (земляні, земельні) ресурси; (духовний, духовий) інструмент; (дослідна, дослідницька) станція; (дружне, дружнє) слово.

ІІ. Складіть речення з одним записаним словосполученням (на вибір).

Уживання паронімів

- музична школа – музикальний слух
- військова форма – воєнний час
- виборча комісія – виборний орган
- знаменитий письменник – знаменна подія
- сердечна людина – серцевий ритм
- змістовна доповідь – змістовий зв'язок
- земляні вали – земельний фонд
- духовий оркестр – духовна особа
- дослідна ділянка – дослідницький метод
- дружний колектив – дружній погляд

КОЛО ДУМОК

96. Поміркуйте, чому в першому реченні вжито слово *туристичний*, а в другому – *туристський*. Чим різняться ці слова?

1. Вихованці **туристичного** клубу «Робінзон» вибороли перше місце в обласному чемпіонаті з гірського туризму.

2. Щоб забезпечити мандрівників усім необхідним, ведеться будівництво **туристських** баз, готелів, кемпінгів.

97. Розгляньте приклади правильного вживання слів. Чи дотримуєтеся ви цих норм?

Праця **приводить** до щастя, а лінощі **приЗводять** до нещастя.
Якщо біля вас **сердечні** люди, то **серцевий** ритм у вас буде в нормі.
Займайтеся **громадською** діяльністю та майте **громадянську** позицію.

Будьте **людяними** в **людних** місцях.

З вашими **споживацькими** нахилами наш **споживчий** кошик буде порожнім.

98. Спишіть речення, добираючи з дужок потрібне слово. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Мій батько завідував лабораторією в (*дослідному, дослідницькому*) інституті. 2. Проведено навчання населення дій в умовах (*воєнного, військового*) часу. 3. (*Громадянські, громадські*) права – основа конституційно-правового статусу громадянина держави. 4. Давно помічено зв'язок між стресом і різними (*сердешними, серцевими*) захворюваннями. 5. Для проведення виборів до Верховної Ради України створюються (*виборні, виборчі*) комісії. 6. Завтра в Києві на дорогах (*ожеледь, ожеледиця*). 7. Наукові роботи (*приводять, призводять*) до створення прогресивних технологій.

99. Відредагуйте речення. Поясніть свої правки, користуючись словником паронімів у додатках.

1. Відкривши очі, він побачив, що світло в кімнаті вже виключено. 2. Через відкрите вікно залетіла бджола. 3. Вулиці нашого міста гарно освічені. 4. Особливо людяні площі й вулиці міста у свята. 5. Найважче лічити душу людини. 6. За минулий місяць споживацький кошик ще трохи подорожчав. 7. Я люблю вивчати природні науки.

два – чотири – усі разом

100. З'ясуйте, яке слово треба вживати для позначення вказаних понять. Обґрунтуйте свій вибір.

Який розміщується, відбувається на **поверхні** (... *води*)

поверхневий //
поверховий

Який не торкається суті справи; неглибокий (... *знання*)

Уносити безладдя, неясність у що-небудь, помилятися (... *сліди, кольори*)

путати //
плутати

Стягувати **путами** (ременями, мотузками) ноги тварини, щоб обмежити її рух (... *коні*)

101. Розгляньте комікс. Складіть за коміксом невелику розповідь і використайте в ній подані опорні словосполучення (розкривши дужки).

(музичний;
музикальний)
інструмент

(умикати; уключати) світло

(відкривати;
відчиняти) вікно

незручне становище; незручний стан

І так буває

- Дмитро на запитання друга, ким зараз працює його мама, відповів:
- Замісником директора заводу.
  - А що, сам директор відсутній на роботі? Він захворів чи поїхав у відрядження?
  - Ні, він зараз перебуває на роботі.

Як ви думаєте, чому таке непорозуміння сталося між друзями? Яку ж посаду обіймає мама Дмитра?

102. І. Запишіть словосполучення, обираючи правильне слово. Ви можете скористатися словником паронімів, поданим у додатках.

(Туристичний, туристський) гурток; (ефективний, ефектний) феєрверк; (тактичний, тактовний) маневр; виборча (кампанія, компанія); (сердечний,

серцевий) напад; (економна, економічна) людина; (земельне, земне) тя-
жіння; моя (громадська, громадянська) позиція; (довічна, одвічна) істина;
(численні, чисельні) будівлі.

II. Складіть усно речення з одним утвореним словосполученням (на вибір).

Російською	Українською
музыкальный слух музыкальное образование	музикальний слух музична освіта

103. Перекладіть і запишіть словосполучення українською мовою. Порівняйте ви-
мову й написання виділених слів в обох мовах.

Избирательный участок, рекламная **кампания**, музыкальная школа,
личный автомобиль, сердечный ритм, военная форма, гражданская война,
эффективная диета, **приводит** к заболеванию, **содержательный** ответ.

104. Прочитайте пароніми й виберіть із них три пари. Складіть по одному ре-
ченню з кожним словом обраних пар (усього має бути 6 речень).

Серцевий // сердечний; громадський // громадянський; зумовлювати //
обумовлювати; освічений // освітлений; лічити // лікувати; военний //
військовий; досвідчений // освічений; тактовний // тактичний; пам'ятка //
пам'ятник; корисний // корисливий; глибокий // глибинний; вихований //
виховний; особовий // особистий; авторитетний // авторитарний.

105. Виконайте завдання одного з варіантів. Найкращі роботи учнів вашого класу
запропонуйте розмістити на сайті навчального закладу.

А Укладіть невеликий словник
паронімів (5–10 пар), уживання
яких, на вашу думку, викликає
найбільші труднощі. Ви можете
скористатися тлумачним словни-
ком і словником паронімів, а та-
кож проілюструвати свою роботу.

Б Доберіть 2–3 лінгвістичні міні-
атюри про правильність уживання
паронімів чи якогось слова. Ви мо-
жете скористатися посібниками з
культури мовлення авторів: Б. Ан-
тоненка-Давидовича, Є. Чак, О. По-
номарева, А. Коваль та ін.

106. Виконайте тестові завдання.

1. Слово *музичний* (у різних формах) можна поєднати з усіма пода-
ними словами, ОКРІМ

А репертуар   Б родина   В інструмент   Г школа

2. Слово *ефективний* (у різних формах) можна поєднати з усіма по-
даними словами, ОКРІМ

А зовнішність   Б ліки   В добрива   Г опади

3. Лексичну помилку допущено в рядку

А вимкнути світло   В дружня бесіда
Б відчинити двері   Г виборна кампанія

4. Лексичну помилку допущено в реченні

А У наказі все зумовлено заздалегідь.
Б Долю врожаю зумовлює якість насіння.
В Сторони обумовили повернення товару.
Г Це не обумовлено правилами трудового розпорядку.

§ 9. СИНОНІМИ Й АНТОНІМИ

Про те, чим лексичні синоніми й антоніми відрізняються від фразеологічних та як доречно використовувати їх у мовленні

ПРИГАДАЙМО. Чим синоніми відрізняються від антонімів? Що таке фразеологізми?

107. А. Порівняйте речення. Яке з них більш досконале? Чи допомогли в цьому синоніми?

Ми почули журавлів. Пролітали журавлі високо в небі.

Ми почули журавлів. Пролітали веселики високо в небі.

Б. Визначте, які речення тексту зв'язано за допомогою синонімів.

Ніна Матвієнко – відома співачка сучасності. Її називають «золотим голосом» України. Знаменита українка виконує численні народні пісні, патріотичні твори...

В. Зробіть висновок про роль синонімів у мові.

Фразеологізми

Синоніми й антоніми, які виражені фразеологізмами, називають **фразеологічними**. **НАПРИКЛАД:**

Фразеологічні синоніми	Фразеологічні антоніми
1) ні риба ні м'ясо, ні пава ні гава; 2) бити байдики, пальцем не ворухнути, за холодну воду не братися, витрішки купувати, гави ловити	1) куди вода несе – пливати проти течії; 2) бити байдики – працювати до сьомого поту

108. Спишіть текст і речення, уставляючи на місці пропусків один з поданих у рамці синонімів (форму слів можна змінювати). Чи допомогли вам синоніми уникнути небажаного повтору, урізноманітнити мовлення?

1. **лукавить, лицемірить, кривить душею**

Коли хтось виявляє нещирість, то кажуть, що він _____. Така людина думає, що так легше жити. Але ж ні. Якщо ти _____, то не матимеш справжнього щастя та справжніх друзів, а отже, й підтримки. Тому будьте щирими й ніколи не _____ (З посібника).

2. **який, що, котрий**

Зайшов до історичного музею, дивився на речі, _____ якимсь чином не згоріли в часі, на зброю, _____ якимсь чином не заржавіла, на книги, _____ випускалися бозна-як давно і _____ горталися впродовж сторіч новими й новими людьми, _____ шукали в них загадки вічного (За В. Шевчуком).

109. І. Прочитайте текст, добираючи з дужок найбільш точне слово. Поясніть свій вибір. Визначте стиль мовлення тексту.

ОСТРІВ-КОЧІВНИК

Острів Сейбл

За 280 кілометрів на схід від порту Галіфакс у Канаді розташований (*невеликий, нечисленний*) острів Сейбл. Моряки (*називають, прозивають*) його «кладовищем Північної Атлантики»: біля його узбережжя (*надламалися, розбилися*) сотні суден, знайшли смерть тисячі людей.

Сейбл – острів-кочівник. Океан (*змиває, розмиває*) його піщане західне узбережжя, і воно (*поступово, м'яко*) щезає під водою. Водночас* під дією вітрів і морських хвиль (*нові, новоявлені*) шари піску (*нагромаджуються, відкладаються*) на східних берегах Сейбла. Таким чином острів (*шмигає, рухається*) із заходу на схід зі швидкістю 230 метрів на рік. За останні два століття острів «пройшов» понад 42 кілометри. Тому (*іноді, коли-не-коли*) доводиться переносити західний маяк – один із двох маяків, що є на острові.

(*Змінюються, преображаються*) також розміри Сейбла: зараз він на три з половиною кілометри довший, ніж у кінці XIX століття. За останніми даними, довжина острова – 44 кілометри, ширина – 3,8 кілометра.

Вітри, шторми, (*нестійка, нетривка*) погода в районі Сейбла, мінливі** обриси берегів призводили в минулому до трагічних наслідків. Достовірно відомо: біля острова зазнали (*катастрофи, краху*) понад п'ятсот кораблів (3 книжки «Поїдеш з нами?»).

II. Доберіть антоніми до підкреслених слів. Простежте, як у другому абзаці антоніми *схід – захід, східний – західний* допомагають точно й виразно описати явище.

*Водночас – (рос.) в то же время. **Мінливий – (рос.) переменчивый.

110. І. Доберіть до кожного фразеологізму, поданого ліворуч, його синонімічну пару з правої колонки. Запишіть синоніми парами.

піймати облизня
хоч греблю гати
дати березової каші
брати ноги в руки
стріляти очима

взяти в обмолот
сісти в калюжу
бісики пускати
п'ятами накивати
і кури не клюють

II. З одним фразеологізмом (на вибір) складіть і запишіть речення.

два – чотири – усі разом

111. Знайдіть у кожному рядку один фразеологізм, який є антонімом до двох інших.

- Їздити верхи на комусь, грати під чийсь дудку, іти на поводі.
- Обоє рябєє, з різного тіста, з одного поля ягода.
- Відкривати очі, замилювати очі, вводити в оману.

112. I. Спишіть речення, замінюючи виділені слова синонімами.

1. Довго сам учись, якщо **хочеш** навчати інших (*Г. Сковорода*). 2. Чого не слід робити, того не чини навіть у думках (*Епіктет*). 3. **Сонько** лежить, а життя **біжить** (*Нар. творчість*). 4. Як іржа з'їдає залізо, так і **зздрість** – душу (*П. Коринфський*). 5. Брехня триває доти, доки **панує** довір'я (*Норвезьке прислів'я*).

II. Підкресліть граматичні основи.

КОЛО ДУМОК

113. Поміркуйте, чи тотожні подані речення.

Доповідач багато говорив. – Доповідач багато сказав.

114. Поміркуйте, якими відтінками лексичних значень різняться подані синоніми до слова **ознака**. Заповніть цими словами пропущені місця в реченнях (форму слова можна змінювати). Ви можете скористатися кожним синонімом лише один раз.

показник, прикмета, свідчення, повів*

1. Багато народних _____ осені дають змогу дізнатися, якими будуть зима й весна (*З посібника*). 2. Пушкін знав Україну й любив український народ, цікавився історією. Тому багато _____ (*М. Рильський*). 3. Чубенко їхав попереду, він куняв, і це було _____ його непошкоджених нервів (*Ю. Яновський*). 4. _____ весни вже чули дерева (*Є. Куртяк*).

*Повів – тут: свідчення, прикмета наближення, настання чого-небудь.

115. I. З'ясуйте, з якими стилями мовлення пов'язане використання синонімічних слів у кожній групі.

Майбутній – прийдешній; розуміти – метикувати; байдужість – індиферентність; зустріч – рандеву; гарний – файний; владар – господар; вчити – зубрячити; привітний – люб'язний.

II. Оберіть одну пару синонімів і складіть з кожним словом по реченню (письмово).

116. I. Доберіть до поданих слів синонімічні фразеологізми з довідки. Які два фразеологізми залишилися невикористаними?

Нещадно, сумний, покрадьки, викрити, швидко, приборкати, перемогти, повсюдно, дошкуляти, раптово.

довідка

У хвіст і в гриву, змотувати вудочки, зірвати маску, грати на нервах, обламати роги, узяти гору, мов у воду опущений, як корова язиком злизала, куди око сягає, краєм ока, сім п'ятниць на тиждень, ні сіло ні впало.

II. Побудуйте й запишіть складне речення з одним поданим фразеологізмом.

117. I. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Знайдіть і підкресліть у кожному реченні синоніми або антоніми.

1. Я вижу печальные очи, я слышу веселую речь (*А. Толстой*). 2. Старик захотелось важных, **серьёзных** мыслей, хотелось ему не просто думать, а размышлять (*А. Чехов*). 3. Можно ли считать понятие чести устарелым, несовременным? По моему убеждению, нет (*Из журнала*).

4. Странний в сентябре лес – в нём рядом весна и осень. Тёплое солнце и холодный ветер, увядание* и расцвет. И грустно и радостно! (Н. Сладков).

*Увядание – (укр.) в'янення.

II. Порівняйте вимову й написання слів в українській і російській мовах.

118. Доберіть синоніми-фразеологізми до поданих сполучень.

З усіх ніг, заганяти на слизке, як корова язиком злизала, ні пари з уст, точити яси, ввести в оману.

119. I. Поміркуйте, яке зі слів кожного синонімічного ряду буде точнішим, доцільнішим, найбільш придатним у тому чи тому разі. Ви можете скористатися тлумачним словником або словником синонімів.

1. Сяйво – світло – блиск. 2. Випадок – подія. 3. Раптово – несподівано – зненацька.

II. Складіть і запишіть по одному реченню з кожним словом одного з поданих синонімічних рядів (на вибір).

120. I. Знайдіть і випишіть дві пари фразеологічних синонімів і дві пари фразеологічних антонімів.

Як у воду опущений; душа в душу; єдиним фронтом; чистий як сльоза; мов водою облитий; тихо, хоч мак сій; авгієві стайні; ерихонська труба.

II. З одним фразеологізмом (на вибір) складіть і запишіть речення.

121. Напишіть есе на одну з поданих тем: «Прекрасна мить життя», «Чарівність і могутність слова», «Матеріальне і духовне», «Слово честі». Використовуйте синоніми й антоніми (0,5 – 1 сторінка). Оцініть свій текст з погляду точного, виразного й доречного слововживання.

122. Виконайте тестові завдання.

1. З поданих у дужках синонімів кожен з варіантів можливий у реченні

А Старі дуби (оточували, облягали) галявину.

Б Ми стояли, зачаровані (дивною, прекрасною) музикою весняних лугов.

В (Ретельні, проникливі) дослідження археологів підтверджують слова історика.

Г Представники різних поколінь не завжди (здатні, здібні) порозумітися.

2. Антонім до фразеологізму *гнути спину* наведено в рядку

А задирати носа

В мов у воду опущений

Б держати хвіст бубликом

Г і за косою мерзне

3. Визначте синоніми.

Фразеологізм

Фразеологізм

1 гнути кирпич

А од вітру валиться

2 і кіт не валявся

Б ганяти вітер

3 узяти в обмолот

В мозолити руки

4 гнути спину

Г дати на горіхи

Д задирати носа

І таке буває

Один науковий працівник, бажаючи зробити приємність іншому, сказав: «Нашому колективу дуже хотілося б, щоб цю роботу очолила така *одіозна* постать, як ви». Його спокусило, очевидно, «пишне» звучання іноземного слова *одіозний*, яке в його уяві асоціювалося, мабуть, із «*грандіозний*», чи що. Коли тому науковцеві пояснено було, що термін латинського походження *одіозний* означає *ненависний, небажаний, неприйнятний* і т. ін., то він, звичайно, зніяковів (За М. Рильським).

§ 10. СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ

Про стилістично забарвлену лексику, а також про можливості антонімів, багатозначних і застарілих слів, неологізмів, фразеологізмів

ПРИГАДАЙМО. Які є стилі мовлення? Які загальні ознаки кожного з них?

123. А. З'ясуйте, з яким стилем мовлення співвідносне кожне речення. У якому реченні виділений фразеологізм є засобом створення образності, а в якому надає урочисто-піднесеного забарвлення?

Вона догадалась, що вже **наговорила сім мішків гречаної вовни...** (І. Нечуй-Левицький).

Євген Маланюк уславлений за межами Вітчизни, але, за **іронією долі**, донедавна майже не відомий заголові України (П. Кононенко).

Б. З'ясуйте, з яким стилем мовлення співвідносні фразеологізми в колонках.

ні сіло ні впало,
гопки скакати

сформулювати правило,
довести теорему

порушити питання,
за згодою сторін

В. Зробіть висновок про стилістичне забарвлення фразеологізмів та їхню роль у мовленні.

Стилістично забарвлені слова та фразеологізми

Стилi мовлення	Слова	Фразеологізми
Публіцистичний	<i>парламентар, демократія</i>	<i>терновий вінок, почесний обов'язок</i>
Офіційно-діловий	<i>інструкція, ініціювати</i>	<i>порушити питання, вважати за потрібне</i>
Науковий	<i>доданок, молекула, прислівник</i>	<i>довести теорему, зробити аналіз</i>
Розмовний, художній	<i>дітлахи, шкандибати</i>	<i>задирати ніс, гопки скакати</i>

Зверніть увагу!

Слова та фразеологізми, що створюють специфіку офіційно-ділового чи наукового стилю, не повинні фігурувати в розмовному мовленні й навпаки.

124. I. Згрупуйте й запишіть слова залежно від стилістичного забарвлення:

1) суспільно-політична лексика	
2) офіційно-ділова лексика	
3) наукова лексика	
4) розмовна лексика	

Сьогоднішня, наказ, зубрити, косинус, демократія, рюмсати, постановити, самовідданість, громадськість, азот, ратифікація*, напівпровідник, префікс, тужливий.

II. Доберіть до розмовних слів стилістично нейтральні синоніми.

*Ратифікація – затвердження верховним органом державної влади міжнародного договору.

Гроші

125. I. Прочитайте текст і визначте його стиль мовлення. Обґрунтуйте свою відповідь.

ЩОБ ВИСТАЧИЛО НА МРІЮ,
або ФІНАНСОВІ ЗАОЩАДЖЕННЯ

Кожному з нас треба вміти управляти своїми фінансами та з розумом вести бюджет. Найперший шлях до успішного незалежного фінансового становища – це позбутися звички брати в борг. Другий – навчитися заощаджувати. Візьми за правило: витрати не повинні перевищувати доходи. Якщо важко впоратися з великими витратами, контролюй дрібні – і незабаром помітиш плюс.

У тебе, напевно, є довгострокова «фінансова мрія». Ми маємо на увазі не купівлю нерухомості коли-небудь, а, наприклад, придбання сучасного планшета. Що ти зробив (зробила) для того, щоб мрія стала реальністю? Насамперед* склади свій фінансовий план. Детально пропиши в ньому терміни та скільки потрібно всього коштів для його реалізації. Зазнач, скільки ти витрачатимеш на це щомісяця. Відкладай гроші на мрію й намагайся не використовувати їх для інших потреб (За матеріалами Інтернету).

II. З'ясуйте, який вид книжної лексики переважає в тексті – суспільно-політична, офіційно-ділова чи наукова. Наведіть приклади.

III. Висловіть пораду щодо того, як навчитися заощаджувати, використовуючи стилістично забарвлену лексику.

*Насамперед – (рос.) в першу чергу.

126. І. Випишіть фразеологізми, які мають поетичне, урочисто-піднесене забарвлення. Для яких стилів мовлення вони характерні? Усно поясніть значення виписаних фразеологізмів.

Аж за боки братися, іронія долі, набувати чинності*, сьоме небо, мати за честь, манна небесна, замилювати очі, нитка Аріадни, олімпійський спокій, підбити підсумки, витрішки продавати, лебедина пісня, варити воду, сіль землі, терновий вінок, чаша терпіння, без задніх ніг, неопалима купина, за вовка промовка, бути на коні, крапля в морі, осідлати Пегаса.

ІІ. З одним виписаним фразеологізмом (на вибір) складіть речення. Підкресліть фразеологізм як член речення.

**Набувати чинності* – (рос.) вступать в силу.

Синоніми	<p>Стилістичні синоніми характеризуються належністю до певних стилів мовлення та різним емоційно-експресивним забарвленням. НАПРИКЛАД:</p> <table border="0" data-bbox="296 624 1106 715"> <tr> <td><i>говорити</i></td> <td><i>балакати</i></td> <td><i>базікати</i></td> <td><i>глаголити</i></td> </tr> <tr> <td>(нейтральне)</td> <td>(розмовне)</td> <td>(розмовне, негативне)</td> <td>(урочисте)</td> </tr> </table>	<i>говорити</i>	<i>балакати</i>	<i>базікати</i>	<i>глаголити</i>	(нейтральне)	(розмовне)	(розмовне, негативне)	(урочисте)
<i>говорити</i>	<i>балакати</i>	<i>базікати</i>	<i>глаголити</i>						
(нейтральне)	(розмовне)	(розмовне, негативне)	(урочисте)						
Антоніми	<p>У художньому й публіцистичному стилях антоніми можуть бути засобом створення образності, контрастної характеристики, увиразнення думки. Наприклад: <i>Велика риба маленьку цілою ковтає (Нар. творчість).</i></p>								
Багатозначність	<p>З метою творення образності, емоційності, експресивності в художньому, розмовному й публіцистичному мовленні вживають багатозначні слова в переносному значенні. НАПРИКЛАД: <i>Все вище, вище й вище я здіймався на крилах мрій (Леся Українка).</i></p>								
Застарілі слова	<p>Застарілі слова у стилістичній функції використовують у художніх творах і в публіцистиці – для надання викладові піднесеності, урочистості чи зневаги, іронії. НАПРИКЛАД: <i>Іду в захопленні й нестямі, весни розспіваної князь (Б.-І. Антонич).</i></p>								
Неологізми	<p>Для художніх і публіцистичних текстів характерні авторські неологізми (створені митцями). Автори створюють новотвори з метою увиразнити певне явище чи поняття, надати тексту урочистого, піднесеного звучання, викликати в читачів образно-естетичні асоціації. НАПРИКЛАД: <i>Садами бродить брунькоцвіт, а в небі злотозор (П. Тичина).</i></p>								

127. І. Спишіть речення. Підкресліть лексичні засоби стилістики (слова в переносному значенні, синоніми, антоніми, застарілі слова, неологізми, фразеологізми). Поясніть роль цих засобів у кожному реченні.

1. Я йшов додому і відчував, як у мене горіли вуха (*М. Чабанівський*).
 2. Десна – це квітуча гілка слов'янства, генетичного древа нашої свідомості (*Із журналу*).
 3. Не ремствував* на час, не скарживсь на добу, узятого на горб **не накидав** нікому (*У. Самчук*).
 4. Хай в маленьких очах **відбивається** світ од маленьких ромашок до стартів **великих** (*В. Симо-*

ненко). 5. Я із надій будую **човен** і вже немовби наяву з тобою, ніжний, срібномовен, по морю радості пливу (В. Симоненко). 6. Я б давно мав силицю в руках, а жадаю сягнути журавля (П. Карась).

II. Знайдіть у виділених словах орфограми, поясніть написання.

*Рémствувати – (рос.) роптять.

КОЛО ДУМОК

128. I. Поміркуйте, чому в першому реченні виділене слово **сіяти** слугує засобом творення образності, а в другому є стилістично нейтральним.

1. Він, Іван, у «Суєті» **сіяв** мислі золоті про мистецтво для народу (М. Рильський).

2. Кріп можна **сіяти** періодично з березня по серпень (З посібника).

II. Поміркуйте, чому багатозначність – небажане явище в науковому й офіційно-діловому стилях мовлення.

ДОВКІЛЛЯ

129. I. Прочитайте тексти й визначте стиль мовлення кожного з них.

1. Дуб звичайний – однодомна рослина родини букових. Дерево 20–50 м заввишки, з широкою неправильною кроною. Молоді гілки зеленувато-бурі або червонуваті, голі або ледве опушені. Кора на стовбурі й багаторічних гілках темно-сіра. Листки короткочерешкові, перистолопатеї, біля основи – з вушками. Цвіте протягом квітня – травня; плодоносить у вересні – жовтні. Утворює чисті насадження або росте в суміші з іншими породами майже по всій території України.

* * *

2. Вітер, неначе парубок у танці, на всі боки обертав **метелицю**, і вона, широко розкинувши поли кожуха, то захлиналась жагучим* потаємним шепотом, то лютилась мов звірина, і водночас розтрушувала, розметувала, розкублювала над землею холодну вовну. **Мовчали** закурені поля, **німувала** насічена рубцями-переметами дорога, тільки діброва, до якої він саме дійшов, пересварювалася з **хуртовиною** й вітром.

II. Виконайте завдання до текстів.

1. Укажіть у текстах стилістично забарвлені слова.

2. Визначте, у якому тексті є слова в переносному значенні. Поясніть роль виділених у другому тексті синонімів.

3. Обґрунтуйте належність кожного тексту до певного стилю мовлення.

*Жагучий – (рос.) страстний.

130. Прочитайте речення, вибираючи стилістично доречне слово.

1. Мер міста розпорядився (*поінформувати, возвістити*) громадськість про проект забудови. 2. (*Погляди, думоньки*) мовознавця мали великий вплив на розвиток стилістики. 3. Поняття тексту в мовознавстві (*тлумачать, товкмачать*) по-різному. 4. Як на зло, саме на канікулах мій планшет перестав (*функціонувати, працювати*). 5. Діти раділи сонечку й прислухалися до (*звичного, ординарного*), але такого рідного шуму річки.

два – чотири – усі разом

131. Визначте, з яким стилем мовлення співвідносне кожне речення. Знайдіть слова (сполучення), які надають емоційно-експресивного забарвлення.

1. Двометровий здоровило Грицько був, як то кажуть, у гарячому купаній: слово йому скажи – він уже заводиться (*В. Нестайко*).

2. Перемогу в протистоянні з «Портсмутом», який за підсумками чемпіонату не лише вилетів із прем'єр-ліги, а й збанкрутів, забезпечив точний удар зі штрафного Дідьє Дрогба (*З газети*).

132. Розташуйте слова в порядку наростання додаткового емоційного відтінку або значення.

1. Радість, триумф, торжество. 2. Розум, тямучість, мудрість.

ситуація

133. Уявіть, що учні вашого навчального закладу вирішили ініціювати проведення міського (районного) фестивалю, виставки, конкурсу талантів тощо. Підготуйте відповідний лист-пропозицію до органів влади (5–8 речень) в офіційно-діловому стилі. Використайте 2–3 з наведених опорних фразеологізмів.

✓ потребувати допомоги	✓ з огляду на вищезазначене
✓ привертати увагу	✓ мати на меті
✓ втілювати в життя	✓ брати участь
✓ взяти до уваги	✓ залучити до роботи
✓ порушити питання*	✓ дійти згоди
✓ забезпечити розвиток	✓ надати можливість
✓ вжити заходів*	✓ просимо повідомити

*Порушити питання – (рос.) поднять вопрос.

**Вжити заходів – (рос.) принять меры.

134. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки й розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Хто сіяв зло той пожинав скорботу (*Нар. творчість*). 2. Ро(з,с)плелись, ро(з,с)сипались, розпались наче коси вересневі дні ми з тобою ще не накупались, а вже грає осінь у вікні (*Д. Павличко*). 3. Угору по сходах, що ведуть униз (*Б. Кауфман*). 4. Є люди що мало чим цікавлять(ь)ся я їх дрібнодухами чи й зовсім пустодухами називаю (*Олесь Гончар*). 5. Завірюха смієт(ь)ся і плаче стогне й шал(е,и)ніє, вона співає весільної і водночас похорон(н)ої, а в співі жура й мажор початку й кінця (*Б. Антоненко-Давидович*). 6. Треба негайно вжити заходів щоб запобігти* поширен(н)ю інфекції (*З виступу*).

II. Підкресліть лексичні засоби стилістики (слова в переносному значенні, синоніми, антоніми, неологізми, фразеологізми). Поясніть роль цих засобів.

*Запобігти поширенню – (рос.) предотвратит распространение.

135. Виконайте завдання одного з варіантів.

А Складіть текст (6–8 речень) на довільну тему в художньому стилі. Використайте кілька з таких стилістичних засобів: слова в переносному значенні, синоніми, антоніми, застарілі слова, фразеологізми, емоційно забарвлені слова.

Б Уявіть, що вас запросили виступити на радіо на одну з тем: «Взаємини між юнаком і дівчиною», «Майбутнє моєї країни», «Цікава подорож». Напишіть текст імовірного публіцистичного виступу (6–8 речень). Використайте стилістичні засоби лексикології та фразеології.

Проект

Об'єднайтеся в групи й підготуйте проект «Презентація одного слова».

Етапи роботи над проектом:

- 1) обрати групою одне слово, презентацію якого ви хотіли б організувати;
- 2) дібрати з різних лексикографічних джерел інформацію про це слово (походження, лексичне значення, наявність переносного значення, особливості вживання та написання, його граматичні форми, його синоніми чи антоніми, фразеологізми та прислів'я з ним, приклади порушення мовних норм тощо);
- 3) систематизувати дібрану інформацію, розподілити її на частини для підготовки слайдів презентації;
- 4) підготувати слайди та текстовий супровід (за бажання – доповнити слайди доречними цікавими малюнками, фото).

Гуємося до тематичного оцінювання

Виконайте завдання. Перевірте правильність виконання за допомогою відповідей у додатку

1. Лексичну помилку допущено в рядку
А дипломатичні відносини   **В** переказати кошти
Б святкові міроприємства   **Г** підбивати підсумки
2. НЕправильно сполучено слова в рядку
А легітимне рішення
Б вільна вакансія
В негативний імідж
Г фронтальна перевірка
3. З поданих у дужках синонімів кожен з варіантів можливий у реченні
А Червоні жоржини (*сильніше, потужніше*) мерехтять росами.
Б Вігер щосили гойдав (*верхівки, піки*) осокорів і дубів.
В Доц згас так само (*несподівано, раптово*), як і напустився.
Г (*Ретельні, проникливі*) дослідження археологів підтверджують слова Геродота.

4. Потребує редагування речення

А Нові пригоди – у наступній серії.

Б Лікар приймає в наступному кабінеті.

В Ми вийдемо на наступній зупинці.

Г Завдання треба виконати наступним чином.

5. Антонім до слова, виділеного в реченні «Розжеврилися іскри із вогнів, **притаєних** у моїй душі», наведено в рядку

А щирий

Б світлий

В явний

Г популярний

6. Слово **сердечний** (у різних формах) можна поєднати з усіма поданими словами, ОКРІМ

А напад

Б розмова

В вітання

Г стосунки

7. У реченні

Як вихор, як буря страшенна мчитьсья, трощить і ломить усе по своєму сліду, так те весілля промчалося над Чіпчиним двором (Панас Мирний)

зі стилістичною метою використано

А синоніми

В омоніми

Б антоніми

Г пароніми

8. Застаріле слово зі стилістичною метою вжито в реченні

А Царства степовиків, царства скіфські, половецькі залишили після себе високі степові могили (*Олесь Гончар*).

Б І мчала по мені крізь марево густе орда іржача, буйна і розхристана (*І. Драч*).

В Міста, які одержували магдебурзьке право, звільнялись від управління князівських намісників (*З підручника*).

Г Сагайдачний гартував козацьке військо в боях та походах (*З Тулуб*).

9. Визначте синоніми.

Фразеологізм

Фразеологізм

1 не в тім'я битий

А туман вісімнадцятий

2 голова з вухами

Б ганяти вітер

3 тертий калач

В усі розуми поїв

4 мало каші з'їв

Г не бачив смаленого вовка

Д був на коні й під конем

10. Складіть по одному реченню зі словами *душевний* і *духовний*.

Для вас, допитливі

Чи знаєте ви, що означає вислів «перейти Рубікон»? А який шлях називають тернистим? Багато цікавої та корисної інформації про фразеологізми можна знайти на сторінках таких книжок: 1) Антоніна Мовчун «Мовні скарби»; 2) Віктор Ужченко «Народження і життя фразеологізму»; 3) Алла Коваль і Віктор Коптілов «Крилаті слова».

Про те, що вас найбільше вразило в цих книжках, що сподобалося, розкажіть однокласникам.

ДИВНІ знання чи ДИВОВИЖНІ?

В одній із газет мене привабив заголовок «*Дивні знання*». Можна було подумати, що тут ідеться про щось *кумедне*, оскільки в сучасній українській літературній мові *дивний* має значення «кумедний, незрозумілий своїми якостями або вчинками», те саме, що російське *странный*. Але в матеріалі розповідалося про догонів – невелике африканське плем'я, у давніх переказах якого вчені виявили новітні наукові відомості про Сиріус та інші космічні об'єкти. Тож ішлося про незвичайні, гідні захоплення, тобто не *дивні*, а *дивовижні* знання (О. Пономаріє).

ПРИВОДИТИ до успіху, але ПРИЗВОДИТИ до невдач

У заяві високопосадовця несподівано прозвучало: «Україна вітає будь-які дії, що можуть **привести** до розвитку співробітництва». Дієслово *привести* в цьому разі вжито не на місці, бо воно обов'язково передбачає ситуацію, коли якісь дії спричиняють **негативні наслідки**, на що вказує сполучуваність типу *приводити до гріха, до неприємностей, до катастроф*. У наведеній вище фразі замість дієслова *приводити* треба було вжити слово **сприятимуть**: «Україна вітає будь-які дії, що сприятимуть розвитку співробітництва». Можлива також фраза з дієсловом **приводити** (*до чогось*).

Приводити і *приводити* – дієслова-пароніми, які потребують розрізнення. Приводити до чогось – «зумовлювати, спричинювати що-небудь». Наприклад: *Їхня діяльність привела до збільшення випуску продукції* (За С. Бибику та ін.).

Антисуржик

Фразеологізми

Правильно	НЕправильно
впадати в очі	кидатися в очі
відігравати роль	грати роль
давати згоду	давати добро
дати спокій	залишити в спокої
просто неба	під відкритим небом
мати рацію	бути правим
і на думку не спадало	і в голову не приходило
спало на думку, набігло на думку	прийшло в голову
для годиться, про людське око	для виду
не сходять з язиків, на язиках	на слуху
піймати облизня, маком сісти	залишатися з носом
терпець увірвався	терпіння лопнуло
крига скресла	лід зрушився
моя хата скраю	моє діло сторона
напускати туману	наводити тінь
не в тім'я битий	не ликом шитий

МОРФОЛОГІЧНІ НОРМИ

§ 11. РІД І ЧИСЛО ІМЕННИКІВ

Про запобігання помилок у визначенні роду й числа окремих іменників, а також про узгодження прикметників і дієслів з іменниками

ПРИГАДАЙМО. Що таке іменник (рос. существительное)? До яких родів можуть належати іменники?

 136. А. Прочитайте незмінювані іменники. Чи залежить розрізнення роду цих слів від того, що вони означають – назву тварини або неживого предмета?

ч. р. поні, колібрі, какаду	с. р. журі, депо, меню
---------------------------------------	----------------------------------

Б. Поміркуйте, чому подані нижче іменники НЕ належать до середнього роду, хоча є назвами неживих предметів (неістот).

ч. р. торнадо (<i>вітер</i>)	ж. р. салями (<i>ковбаса</i>)
--	---

В. Зробіть висновок про те, як визначити рід незмінюваних іменників.

Особи	Рід НЕзмінюваних іменників визначаємо так: ✓ слова, що називають чоловіків (<i>мосьє</i>), належать до чоловічого роду, а слова, що називають жінок (<i>місіс, мадам</i>), – до жіночого;
Тварини	✓ назви тварин переважно належать до чоловічого роду: <i>поні, шимпанзе, колібрі</i> ; АЛЕ: <i>кенгуру</i> – ч. і ж. роду ; <i>цеце</i> (муха) – ж. р. ; <i>івасі, путасу</i> (риба) – ж. р. ;
Неістоти	✓ назви неістот належать до середнього роду: <i>рагу, соло, шасі, депо</i> ; АЛЕ: <i>торнадо</i> (вітер) – ч. р. ; <i>авеню</i> (вулиця), <i>кольрабі</i> (капуста), <i>салями</i> (ковбаса), <i>гінді</i> (мова), <i>боржомі</i> (вода) – ж. р. ;
Власні назви	✓ рід географічних назв, назв газет, журналів визначаємо за загальною назвою: <i>Туапсе</i> – с. р. (бо це місто); <i>Кіліманджаро</i> – ж. р. (бо це гора);

Абревіатури

✓ рід аббревіатур визначаємо за родом основного слова. **НА-ПРИКЛАД:** сучасна АЕС – ж. р. (атомна електростанція; основне слово – станція).

Зверніть увагу!

Наведені правила треба застосовувати для визначення роду тільки незмінюваних іменників.

пам'ятка

Приклади НЕзмінюваних іменників

Жіночий рід:

пеце (*муха*), івасі, путасу (*риба*), авеню (*вулиця*), броколі, кольрабі (*капуста*), салямі (*ковбаса*), гінді (*мова*), боржомі (*вода*).

Чоловічий рід:

поні, шимпанзе, колібрі, какаду, торнадо (*вітер*).

Середній рід:

журі, рагу, шасі, депо, бароко, капучино, еспресо, харчо.

Приклади змінюваних іменників

Жіночий рід:

путь, біль (*хвороба рослин; ниткі*), ваніль (*рослина*), латинь, грань, емаль, мігрень, вісь, туш (*фарба*), гуаш (*фарба*), бязь (*тканина*).

Чоловічий рід:

степ, біль (*страждання*), ванілін (*порошок*), полин, рояль, дріб, насип, нежить, шампунь, тюль, степінь, ступінь, толь, дріль (*інструмент*), туш (*муз. привітання*), кір, перекис, кахель.

КОЛО ДУМОК

137. Поміркуйте, чому по-різному визначаємо рід поданих у парах іменників, хоча в першій парі обидва слова є назвами міст, а в другій – річок.

1. Вечірній **Київ** (ч. р.) – вечірне **Тбілісі** (с. р.).
2. Загадковий **Дніпро** (ч. р.) – загадкова **Міссісіпі** (ж. р.).

138. I. Запишіть словосполучення, добираючи правильне закінчення.

Постійн(ий/а) головн(ий/а) біль, нов(ий/а) шампунь, смілив(ий/е) левеня, нелегк(ий/а) путь, десятиденн(ий/е) турне, вищ(ий/а) ступінь, вітальн(ий/а) туш, сильн(ий/а) нежить, біл(ий/а) тюль, холодн(ий/а/е) боржомі, свіж(ий/е) олів'є, повновод(ий/а) Конго, яскрав(ий/е) Баку (*місто*), кумедн(ий/а) шимпанзе, смачн(ий/а/е) івасі, сучасн(ий/а/е) СТО*.

*СТО – станція технічного обслуговування.

II. Складіть усно речення з одним поданим словосполученням.

139. Перекладіть усно словосполучення українською мовою. Зіставте родову характеристику поданих іменників у російській та українській мовах.

Зубная боль, украинская степь, трудный путь, научная степень, далёкая Сибирь, насыщенный пар, настенная живопись, сильная накипь, почтовый адрес, горькая полынь, балконная дверь, детский шампунь.

ситуація

140. Уявіть себе в закладі громадського харчування. З'єднайте прикметник *смачний* з поданими назвами страв і напоїв. З одним утвореним словосполученням складіть усно речення – подяку кухареві.

Смачний (-а, -е, -і) { олів'є куліш
жульєн галушки
броколі пугасу
салямі мамалига
капучино рагу
какао ситро

ПОРІВНЯЙМО:

Російською	Українською
научная степень (ж. р.)	науковий ступінь (ч. р.)
старый тополь (ч. р.)	стара тополя (ж. р.)
светлый путь (ч. р.)	світла путь (ж. р.)
острая боль (ж. р.)	гострий біль (ч. р.)
бескрайняя степь (ж. р.)	безкрайній степ (ч. р.)
горькая полынь (ж. р.)	гіркий полин (ч. р.)
высокая насыпь (ж. р.)	високий насип (ч. р.)

141. Визначте рід іменників, а потім запишіть їх у формі орудного відмінка.

Ваніль, ванілін, нежить, біль (*страждання*), туш (*фарба*), туш (*муз. привітання*), дріль, бутель, жульєн, аерозоль, ступінь, степінь.

Чоловічий рід

Є іменники чоловічого роду, що можуть використовуватися для називання осіб і жіночої статі.

НАПРИКЛАД: директор, суддя, ректор, педагог, професор, академік. З такими іменниками прикметники й займенники узгоджуємо тільки в **чоловічому** роді.

ПОРІВНЯЙМО:

Про жінку ч.р.	Про чоловіка ч.р.
Новий суддя Тарнавська пішла у відпустку.	Новий суддя Тарнавський пішов у відпустку.

Спільний рід

Деякі іменники можуть мати то чоловічий, то жіночий рід. Такі слова називаємо іменниками **спільного** роду.

НАПРИКЛАД: староста, листоноша, сирота, замазура, бідолаха, білоручка, базіка.

З іменниками спільного роду прикметники, займенники й дієслова узгоджуємо залежно від того, особу якої статі означає іменник.

ПОРІВНЯЙМО:

Цей хлопець великий замазура . ч.р.	Ця дівчина велика замазура . ж.р.
--	--

142. Доберіть до поданих іменників прикметники. Утворені сполучення запишіть.

Аташе, журі, рояль, Ріо-де-Жанейро, шампунь, путь, трюмо, степінь, какаду, Альпи, Ріо-Колорадо (*річка*), сомбреро, мадам, портъє, емаль, гуаш, цеце, ему, торнадо, Онтаріо (*озеро*), тріо, танго, алібі, салямі, Кармен, алое.

143. Прочитайте речення, вибираючи правильну форму слова. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Нараду (провів, провела) заступник начальника Нілова Н. В. 2. Касир Наталія Добровольська (взяв, взяла) відпустку. 3. Поліна Василівна, як (досвідчений, досвідчена) інструктор із плавання, (відкрив, відкрила) змагання. 4. (Мій, моя) науковий керівник Світлана Вишнівська (зачитав, зачитала) рецензію на дипломну роботу.

попрацюйте в парах

144. Оберіть спільно два з поданих іменників та складіть кожен з ними по одному реченню (письмово). Зачитайте свої речення однокласнику (однокласниці).

Бідолаха, причепа, базіка, трудяга, ледащо, шульга, староста, забудько.

Назви осіб

В українській мові більшість назв осіб за професією, посадою, званням, суспільною діяльністю тощо мають паралельні форми чоловічого й жіночого роду. **НАПРИКЛАД:** директор – директорка, аптекар – аптекарка, поет – поетеса, діяч – діячка.

ПОРІВНЯЙМО підписи під постерами:

Христина Соловій – співачка, виконавиця власних пісень, учасниця проекту «Голос країни»

Монатік – співак, композитор, танцівник, учасник проектів «Х-фактор», «Танцюють усі!»

два – чотири – усі разом

145. Поміркуйте, чи людей однієї професії позначають подані в парах назви. Невже вони різняться між собою лише граматичним значенням роду?

1. Швець – швачка. 2. Друкар – друкарка. 3. Стюард – стюардеса.

146. І. Випишіть у дві колонки іменники, що мають: 1) лише форму однини; 2) лише форму множини.

Дріжджі, плавання, далеч, командувач, кошти, ясен, Суми, колодязь, гілля, посиденьки, прем'єра, пригода, гарбузиння, Десна, прикросці, ворота, здоров'я, рушниця, заручини, Кавказ, презентація, цукор, Альпи, скрипаль.

II. З одним іменником кожної колонки (на вибір) складіть і запишіть речення.

147. Прочитайте речення, поясніть суть допущених помилок. Запишіть речення правильно.

1. На молокозаводі почали випускати якісні сметани. 2. Подружжя має навести лади в хаті. 3. Завдання для контрольної роботи надрукували на різних паперах. 4. Для пошиття одягу вирішили встановити сучасні устаткування. 5. Восени довелось обривати великі бадилля.

148. Виконайте завдання одного з варіантів.

А Складіть діалог (6–12 реплік) із використанням іменників на позначення назв осіб за родом діяльності (професією, посадою, званням) у формі чоловічого й жіночого роду.

Б Складіть усно розповідь (5–8 речень) про подорож Україною або світом із зазначенням щонайменше двох назв мешканців відвіданих місць.

149. Виконайте тестові завдання.

1. Чоловічий рід мають усі іменники в рядку

А ступінь, балет, командир, вісь

В висип, дріб, грань, інститут

Б Лондон, ячмінь, тюль, поні

Г путь, запис, продаж, зал

2. Правильно поєднано всі прикметники з іменниками в рядку

А смачна івасі, електричний дріль

Б кумедна колібри, картопляне пюре

В кольоровий драже, молода леді

Г довгий тунель, непосидючий хлоп'я

3. Граматична помилка є в рядку

А білий тюль, сильний нежить

В вітальний туш, лікувальне алое

Б повновода Конго, кумедне лоша

Г новий шампунь, друга степінь

4. Лише форму множини мають усі іменники в рядку

А фінанси, шахи, окуляри

В парфуми, Суми, дрібнота

Б верби, іменини, надра

Г ножиці, Чигирин, стежки

І таке буває

Українська делегація відвідала невеличку за територією країну *Люксембург*. Столицею цієї держави є місто Люксембург. Після повернення додому члени делегації написали репортаж про перебування за кордоном ось такого змісту:

«До Люксембургу ми дісталися літаком. Дорога від Люксембурга до кордону сусідньої держави була пряма й широка.»

Поясніть, чому слово *Люксембург* в одному випадку написано із закінченням *-у*, а в іншому – *-а*. Чи, можливо, у першому теж має бути закінчення *-а*?

§ 12. КЛИЧНИЙ ВІДМІНОК. СИНОНІМІЯ ДЕЯКИХ ВІДМІНКОВИХ КОНСТРУКЦІЙ

*Про закінчення -о, -е (-є), -у (-ю) іменників
у кличному відмінку, а також про вживання паралельних
відмінкових закінчень іменників*

ПРИГАДАЙМО. Які є відмінки іменника? Що таке звертання?

 150. А. Зіставте групи іменників у кличному відмінку. Яке закінчення в цій формі мають чоловічі імена, а яке – жіночі?

Сергію, Артемію

Надіє, Таїсіє

Б. Які з поданих нижче іменників жіночого роду мають пестливе значення? З яким закінченням уживаємо їх у кличному відмінку?

матуся, доню

мамо, дочко

В. Зробіть висновок про закінчення -є // -ю іменників у формі кличного відмінка.

У кличному відмінку однини іменники **жіночого** роду мають такі закінчення:

-о	<i>Ганно, Ларисо, Жанно, Валентино, Таїсо, мамо, дівчино, сестро, добродійко, громадянку, Полтаво</i>
-е (-є)	<i>Наталіє, Маріє, Юліє, Таїсіє, ученице, круче, ноче, любове, мріє</i>
-ю	Деякі іменники м'якої групи з пестливим значенням: <i>матуся, доню, Наталю, Галю, Валю</i> та ін.

У кличному відмінку однини іменники **чоловічого й спільного** роду мають такі закінчення:

-о	<i>Миколо, колего, старосто, трудяго</i>
-е	<i>Павле, Ілле, Євгене, Богдане, друже, козаче, хлопче, президенте, міністре, мері, директорі, чемпіоне, школяре, тесляре, стороже, громадянині, Дніпре, Львові</i> Деякі слова на <i>-ець</i> : хлопець – <i>хлопче</i> , кравець – <i>кравче</i>
-у	<i>Джеку, Олегу, батьку, сину, тату, читачу</i>
-ю	Іменники м'якої групи (крім деяких слів на <i>-ець</i>): <i>Василю, Євгенію, Сергію, Ігорю, лікарю, татусю, учителю, добродію, місяцю, краю, Маріуполю</i> ; боєць – <i>бійцю</i> ; покупець – <i>покупцю</i>

Зверніть увагу!

У кличному відмінку іменники чоловічого роду м'якої групи переважно мають закінчення **-ю** (а не **-є**): *Олексію, Андрію*. А іменники жіночого роду м'якої групи переважно мають закінчення **-є** (а не **-ю**): *Софіє, мріє* (крім слів з пестливим значенням: *матусю*).

Чол. рід	Жін. рід
ВалеріЮ	ВалеріЄ
ЄвгеніЮ	ЄвгеніЄ
ВіталіЮ	МаріЄ
краЮ	мріЄ

Складені назви

✓ У звертаннях, що складаються із загальної назви та імені, обидва слова мають форму кличного відмінка. **НАПРИКЛАД:** *пані Катерино, брате Петре*.

✓ У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка має тільки загальна назва, а прізвище завжди виступає в називному відмінку. **НАПРИКЛАД:** *колего Іваничук, добродійко Скурда*.

151. I. Запишіть іменники у формі кличного відмінка. У яких словах при цьому спостерігаємо чергування звуків?

Назар, Назарій, Олексій, Соломія, Світлана, колега Антоніна, Тоня, матуся, батько, син, учитель, лікар Сергій, гончар, хлопець, швець, козак, аквалангіст, добродій художник, пан міністр, пані Софія, президент, вітер, Харків, місяць, діброва, надія, ведмежа.

II. З одним іменником у формі кличного відмінка складіть усно речення.

Н. в.	Кл. в.
Наталія	Наталіє
Наталя	Наталю
Арсен	Арсене
Арсеній	Арсенію
Олег	Олегу (Олеже – <i>архаїзм</i>)
гончар	гончарю
швець	шевче
жнець	женче

попрацюйте в парах

152. Виберіть кожен (кожна) з таблиць, розміщених у цьому параграфі, три іменники й запропонуйте одне одному записати ці слова в кличному відмінку. Згорніть підручники й виконайте завдання, а потім звірте з надрукованим.

КОЛО ДУМОК

153. Поміркуйте, чому в поданих реченнях іменник *Олег* у формі кличного відмінка має різне закінчення.

- Шановний **Олегу** Петровичу, просимо надіслати фінансовий звіт.
- Олеже**, ти зможеш погратися на планшеті, коли зробиш уроки.

154. Перекладіть і запишіть речення українською мовою.

1. Подкажите, пожалуйста, Виктория Алексеевна. 2. Благодарим Вас, Пётр Фёдорович. 3. Поздравляем Вас, уважаемый Станислав Викторович! 4. Подходите ближе, господин министр. 5. Приветствуем Вас, госпожа Посол. 6. Вы мне очень помогли, доктор. 7. Юрий Николаевич, подскажите, пожалуйста*.

*Пожалуйста – (укр.) будь ласка.

ситуація

155. Уявіть, що на зборах ви разом з учителями вирішуйте деякі питання шкільного життя. Прочитайте подані репліки, доповнюючи їх інформацією про вказаних осіб.

1. Чи можна запитати у Вас, (ім'я та по батькові класного керівника)?

2. Це питання хотілося б узгодити з Вами, (ім'я та по батькові директора школи).

3. Чи зможете нам допомогти Ви, (ім'я, по батькові та прізвище бібліотекаря)?

4. (Ім'я, по батькові учителя історії), Ви не заперечуєте проти такої пропозиції?

два – чотири – усі разом

156. Поміркуйте. Дідуся (по лінії батька) звать Григорій Данилович, його онука – Євгеній Федорович. Як звать (ім'я та по батькові) батька онука?

157. Провідмініяйте письмово. З одним поданим сполученням (на вибір) складіть і запишіть речення з прямою мовою.

Тарас Євгенійович, Юлія Євгеніївна.

Зверніть увагу!

У кличному відмінку **чоловічі імена по батькові** мають закінчення **-у** (Івановичу, Андрійовичу), а **жіночі** – закінчення **-о** (Іванівно, Андріївно).

158. I. Запишіть у формі кличного відмінка.

Андрій Петрович, Віктор Володимирович, Олег Тимофійович, Григорій Михайлович, Марина Олександрівна, Валентина Дмитрівна, Марія Олексіївна, Василь Борисович, бабуся, режисер Іван, лікарка Тетяна, майстер Юрій, тенісистка Марина, брат Сергій, тренер Михайло, пан Всеволод, пані Аліна, добродій Ярослав, пан директор.

II. Складіть і запишіть два речення, використавши як звертання подані сполучення (на вибір).

159. Виконайте завдання одного з варіантів, використавши щонайменше два іменники в кличному відмінку.

А Напишіть привітання близькій людині (4–7 речень).

Б Напишіть застереження молодшим дітям щодо безпечної поведінки на воді й біля водойм (5–8 речень).

В Напишіть звернення до громадян міста (села) щодо чистоти довкілля (5–8 речень).

Паралельні відмінкові закінчення іменників

Форма іменника	Варіанти закінчень	Приклади
іменники II відміни чоловічого роду в Д. в. однини	-ові, -еві (-єві) та -у (-ю)	<i>синові й сину; водієві й водію</i>
деякі іменники II відміни в М. в. однини	-ові, -еві та -і	<i>на братові й на браті; на коневі й на коні</i>
деякі іменники I і II відміни в Ор. в. множини	-ами (-ями) та -ми	<i>кónьями й кіньми; сльозáми й слізьмі</i>
деякі іменники II відміни в Р. в.	-а та -у	<i>мостá й мóсту; столá й стóлу</i>
іменники із суфіксом -ен- в Ор. в.	-ем та -ям	<i>іменем й ім'ям; племенем і плем'ям</i>
деякі іменники, що мають форму тільки множини, в Ор. в.	-има, -ами (-ями) та -ми	<i>дверіма й двермі; воробатами й ворітьми</i>

Зверніть увагу!

Коли в реченні є поряд кілька іменників чоловічого роду в давальному відмінку, то для уникнення одноманітності слід спочатку вживати закінчення *-ові, -еві (-єві)*, а тоді – *-у (-ю)*. Наприклад: *подякувати сусідові Данилу; написати видавцеві Сергію Данилевському.*

160. I. Замініть у словосполученнях іменники формами з паралельними відмінковими закінченнями. Змінені словосполучення запишіть.

Подякувати перекладачеві, передати Богдану, залилися сльозами, стояли за воротами, грюкнути дверима, їхати на коні, махати крилами, прибрати зі столу.

II. З однією дібраною формою складіть речення.

161. Прочитайте речення, уживаючи подані в дужках іменники в правильній формі.

1. У Києві є пам'ятник видатному українському (мислитель Григорій Сковорода). 2. На конференції слово надали (студент факультету журналістики). 3. Кожному (турист) запам'ятаються Карпати. 4. Після вистави публіка влаштувала овацію (соліст балету). 5. Лист адресовано (директор заводу Павло Кушніренко).

Для вас, допитливі

Нерідко, коли пишемо листа, заяву тощо, постаємо перед проблемою: як правильно звернутися до людини? Шановна Вікторіє чи Вікторію?.. Швидко знайти відповідь на такі питання допоможе електронний сервіс «Звертання. Правопис імен та по батькові» на порталі www.slovnuk.ua. Перейти можна за посиланням: <http://www.slovnuk.ua/services/names.php?name>.

У базі цього словника містяться словоформи для понад 2600 імен та по батькові.

162. Виконайте тестові завдання.

1. НЕправильно утворено форму **кличного** відмінка в рядку

А Насте, Дмитре, міністре

В бабусю, Назарію, Олегу

Б сине, земле, подруго

Г Софіє, Одесо, місяцю

2. Граматичну помилку допущено в рядку

А Шановний Артеме Сергійовиче!

Б Погодьтеся, Максиме Назаровичу.

В Шановна Юліє В'ячеславівно!

Г Дякуємо, Оксано Кузьмівно.

3. Два варіанти форми **орудного** відмінка множини мають усі іменники в рядку

А штани, свині, речі

В крила, двері, сани

Б ворота, дивани, коні

Г гроші, вісті, коліна

§ 13. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Про роль у мовленні прикметників, про творення вищого й найвищого ступенів порівняння, а також про синонімію їхніх форм

ПРИГАДАЙМО. Що таке прикметник (рос. имя прилагательное)? Чим якісні прикметники відрізняються від присвійних?

163. А. Зіставте записи з прикметником вищого ступеня порівняння. Яку помилку допущено в другій колонці?

кращий за інших

кращий інших

Б. Зіставте записи з прикметником найвищого ступеня порівняння. Яку помилку допущено в другій колонці?

найбільш сміливий

найбільш сміливіший

В. Зробіть висновок про те, яких помилок слід уникати під час уживання прикметників вищого й найвищого ступенів порівняння.

Творення ступенів порівняння прикметників

(рос. сравнительная и превосходная степень сравнения)

ВИЩІЙ СТУПІНЬ

НАЙВИЩІЙ СТУПІНЬ

Проста форма	Складена форма	Проста форма	Складена форма
Використовують суфікси -ш-, -іш-	Додаємо слова більш, менш до звичайної форми прикметника	Додаємо префікс най- до простої форми вищого ступеня	Додаємо слова найбільш, найменш до звичайної форми прикметника
<i>дальший</i> <i>рідніший</i>	<i>більш далекий</i> <i>менш рідний</i>	<i>найдальший</i> <i>найрідніший</i>	<i>найбільш далекий</i> <i>найбільш рідний</i>

Зміна звуків

При утворенні простої форми вищого ступеня порівняння кінцеві приголосні кореня [г], [ж], [з'] разом із суфіксом [ш] змінюються на [жч]. **НАПРИКЛАД:** *дорожчий, вужчий, тяжчий, нижчий, дужчий, ближчий, важчий.*

Виятки

Не мають ступенів порівняння прикметники *лисий, сліпий, живий, босий, невиліковний, чорноокий, кисло-солодкий, жовтуватий* і подібні, а також прикметники з префіксами *пре-*, *за-* та суфіксами *-еньк-*, *-есеньк-*, *-езн-*, *-енн-*, *-ущ-* (*предобрий, тихенький, старезний*).

Зверніть увагу!

Лише **якісні** прикметники можуть мати ступені порівняння.

164. I. Перекладіть і запишіть речення українською мовою.

- Самым большим для себя счастьем Андрей считал походы с отцом.
- Кавалер выбрал для тура вальса красивейшую, по его мнению, девушку.
- Рассказ был более интересным, чем фильм по его мотивам*.
- Повесть интереснее её киноверсии.

II. Підкресліть прикметники як члени речення. Визначте усно ступінь порівняння та форму (проста чи складена) цих слів.

*По мотивам – (укр.) за мотивами.

Довкілля

165. I. Прочитайте текст. Укажіть тематичні речення.

БЕРМУДСЬКИЙ ТРИКУТНИК

Свого часу на сторінках багатьох газет можна було прочитати про таємничий Бермудський трикутник. Незбагнено, але в районі Атлантичного океану за дивних обставин безслідно зникали кораблі й літаки. Дехто із сучасників пов'язував ці незрозумілі зникнення з космосом, стверджуючи, що Бермудський трикутник – це «вікно» в космос. Усі **аномальні** явища неодмінно приписували інопланетянам.

Бермудський трикутник – специфічний район для літаків і кораблів. Тут можуть раптово виникати **локальні** урагани. Інколи метеорологічні служби не встигають вчасно попередити про зародження такого урагану, і він застає пілотів та моряків зненацька. Достовірно відомо, що рельєф морського дна в районі Бермудського трикутника дуже складний.

Тому сьогодні вчені не бачать нічого протиприродного в катастрофах, які трапляються в цьому районі, і продовжують старанно вивчати секрети Бермудського трикутника (*З довідника*).

II. Знайдіть у тексті прикметники, які можуть мати ступені порівняння, й утворіть просту форму вищого ступеня цих слів (письмово).

III. Поясніть лексичне значення виділених прикметників. Доберіть до них усно синоніми.

166. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Яким чином, на вашу думку, люди можуть убезпечити себе від негативних наслідків тих чи тих природних катаклізмів?

Культура мовлення

Слово *са́мий* із прикметниками ніколи не вживаємо, замість нього треба використовувати префікс *най-*. Слід уникати й інших помилок у вживанні прикметників. **ПОРІВНЯЙМО:**

Правильно	НЕправильно
<i>найточніший</i>	<i>самий точний</i>
<i>більш точний; точніший</i>	<i>більш точніший</i>
<i>найдорожча; дорожча за всіх</i>	<i>найдорожча за всіх</i>
<i>день довший</i>	<i>день довше</i>
<i>менший від неї; менший за неї;</i>	<i>менший неї</i>
<i>менший, ніж вона</i>	

167. I. Утворіть (де можливо) й запишіть просту й складену форми вищого й найвищого ступенів порівняння поданих прикметників. У яких словах відбулися зміни звуків?

Молодий, близький, дорогий, преспокійний, свіжесенький, доречний, синьоокій.

II. З однією утвореною формою складіть і запишіть речення.

два – чотири – усі разом

168. Заповніть пропуски в реченнях поданими словами. Ви можете використати кожне слово лише один раз.

толерантний, спритніший, найвищий

1. Назар _____ у класі. 2. Остап більш _____. 3. Михайло _____ за всіх.

ситуація

169. Висловіть думку (2–4 речення) щодо наведеної нижче тези, використовуючи прикметники вищого ступеня порівняння. Ви можете скористатися наведеними аргументами.

Краще харчуватися вдома, ніж у ресторанах.

погоджуюся   погоджуюся частково   не погоджуюся

Орієнтовні аргументи

- ✓ приготовані власноруч страви дешевші
- ✓ домашня їжа корисніша
- ✓ ресторанна їжа смачніша
- ✓ домашнє харчування потребує більше часу
- ✓ у ресторанах креативніший інтер'єр
- ✓ удома більш спокійна атмосфера

170. Відредагуйте письмово речення. Поясніть помилки.

1. Олег самий веселий у групі. 2. Північна частина озера Синевир набагато глибша південної. 3. Я знаю історію краще географії. 4. Найбільш цікавішою була розповідь Наталі. 5. У природі алюміній більш поширений заліза. 6. Я знаю більш простіший варіант розв'язання задачі.

171. Виберіть чотири прикметники й запишіть з кожним із них по два речення так, щоб у першому цей прикметник було вжито у простій формі вищого (або найвищого) ступеня порівняння, а в другому – у складеній формі.

Близький, рідний, популярний, милий, улюблений, щирий, дружній, дорогий, спритний, дзвінкий, потужний, мелодійний, доброзичливий, вигідний, обґрунтований, різкий, талановитий, відповідальний.

172. Виконайте завдання одного з варіантів (на вибір).

А Укладіть перелік назв премій, конкурсів, рейтингів з використанням прикметників вищого й найвищого ступенів порівняння.

Б Випишіть із «Книги рекордів України» 4–6 речень із прикметниками у формі вищого й найвищого ступенів порівняння.

Б Складіть текст (5–8 речень) порівняльної характеристики двох гаджетів, фільмів, комп'ютерних програм тощо з використанням прикметників вищого й найвищого ступенів порівняння.

173. Виконайте тестові завдання.

1. Форми ступенів порівняння можна утворити від прикметника
А прозорий   **Б** залізний   **В** зеленуватий   **Г** величезний

2. НЕправильно утворено форму прикметника в рядку

А активніша, більш теплий
Б повільніший, менш завзятіший
В дужчий, найдружніша
Г найсміливіша, скромніший

3. Граматичну помилку допущено в рядку

А легший за воду   **В** вищий брата
Б важливіша над усе   **Г** веселіший від усіх

§ 14. ЧИСЛІВНИКИ КІЛЬКІСНІ Й ПОРЯДКОВІ. УЗГОДЖЕННЯ ЧИСЛІВНИКА З ІМЕННИКОМ

Про групи числівників за значенням, про те, як поєднати числівник з іменником, а також про те, як позначити дату й години

ПРИГАДАЙМО. Що таке числівник (рос. имя числительное)? Які числівники називають дробовими, а які – збірними?

174. А. Визначте відмінок і число іменників у сполученнях із числівниками *два, три, чотири*.

Два коктейлі, три тролейбуси, чотири смайлики.

Б. Пригадайте, яке закінчення має слово *дубок* в уривку з пісні:

Ой на горі два дубк.., два дубк..
Схилилися докупки.

В. Зробіть висновок, у якому числі вживаємо іменники із числівниками *два, три, чотири*.

Групи числівників за значенням

Група		Приклади
Кількісні (рос. количественные)	цілі числа	<i>десять, сорок</i>
	дробові	<i>одна восьма, півтора</i>
	збірні	<i>двоє, обидва, шестеро</i>
Порядкові (рос. порядковые)		<i>сьомий, двадцять перший</i>

Зверніть увагу!

Слова *півтора, кілька, декілька, кількадесят, кільканадцять, кількасот* є числівниками.

175. І. Випишіть із фразеологізмів числівники у дві колонки: 1) кількісні; 2) порядкові.

Семеро одного не ждуть; бути на сьомому небі; п'яте колесо до воза; між двох вогнів; як дві краплі води; на всі чотири сторони; у двох словах; пам'ятати до сьомих віників.

ІІ. З одним виписаним порядковим числівником складіть усно речення.

2, 3, 4

Із числівниками *два, три, чотири* іменник уживаємо в **множині** в тому самому відмінку, що й числівник. При цьому в називному відмінку іменник зберігає **наголос** форми родового відмінка однини.

ПОРІВНЯЙМО:

Правильно	Неправильно
<i>два метри</i>	<i>два метр</i>
<i>три місяці</i>	<i>три місяця</i>
<i>чотири номери</i>	<i>чотири номер</i>

АЛЕ: *два громадянина, три вірменина* й подібні іменники із суфіксом *-ин-*; *два чоловіка* (людина, особа).

5 і більше

Із числівниками *п'ять і більше* в називному відмінку іменник уживаємо в **родовому** відмінку **множини** (*кого? чого?*). **НАПРИКЛАД:** *п'ять метрів, десять місяців*.

У **непрямих відмінках** іменник стоїть у тому самому відмінку, що й числівник. **НАПРИКЛАД:** *семи учнів, сімом учням, сімома учнями*.

Із числівниками *тисяча, мільйон, мільярд* іменник незмінно вживаємо в **родовому** відмінку. **НАПРИКЛАД:** *тисяча тонн, тисячею тонн, тисячі тонн*.

Дробові

При **дробових** числівниках (крім *півтора, півтори*), які означають кількість частин одного предмета, іменник незмінно вживаємо в **родовому** відмінку **однини**. При числівнику *півтора, півтори* іменник уживаємо за поданим нижче зразком. **НАПРИКЛАД:**

Н.	дві п'яті метра	півтора метра
Р.	двох п'ятих метра	півтора метра
Д.	двом п'ятим метра	півтора метрам
Зн.	дві п'яті метра	півтора метра
Ор.	двома п'ятими метра	півтора метрами
М.	(на/у) двох п'ятих метра	(на/у) півтора метрах

АЛЕ якщо до складу дробового числівника входять слова з *половиною, з чвертю*, то іменник пов'язуємо з цілим числом. **ПОРІВНЯЙМО:**

Правильно	НЕправильно
<i>півтори тонни</i>	<i>півтори т~~онн~~</i>
<i>дві треті кілограма</i>	<i>дві треті кілограм~~и~~</i>
<i>двом третім кілограма</i>	<i>двом третім кілограм~~ам~~</i>
<i>два з половиною кілограми</i>	<i>два з проловиною кілограм~~а~~</i>
<i>п'ять із чвертю літрів</i>	<i>п'ять із чвертю літ~~р~~</i>

Зверніть увагу!

Іменники при складених числівниках уживаємо в тому відмінку, якого вимагає останнє слово: *двадцять три дні, двадцять п'ять днів*.

Збірні

Збірні числівники поєднуємо тільки з тими **іменниками**, які:

- є назвами **істот чоловічого** роду: *троє коней, семеро хлопців*;
- є назвами **неістот середнього** роду або назвами малих за віком тварин: *двоє вікон, троє ведмежат*;
- мають форму лише множини: *четверо дверей, троє саней*.

Після збірних числівників (крім *обидва*), ужитих у називному відмінку, іменник ставимо в **родовому** відмінку множини: *двоє коней, четверо учнів*.

Зверніть увагу!

З іменниками **жіночого** роду вживаємо тільки збірний числівник *обидві*. **НАПРИКЛАД:** *обидві сестри, обидві дівчини*.

176. Спишіть словосполучення, ставлячи іменник у потрібній формі. Обґрунтуйте вибір форми.

Два (смартфон), двадцять чотири (комбайн), дві тисячі (тонна), з мільйоном (гривня), три (апельсин), дві п'яті (метр), чотири з половиною (процент), півтора (місяць), півтора (рік), сім (бутель), два (коктейль), чотири (кролик), десять (кролик), однієї цілої п'яти восьмих (відсоток), чотири (стілець), три (сантиметр), шістдесят два (учень).

КОЛО ДУМОК

177. Поясніть, чому в поданих реченнях іменник *кілограм* ужито в різних формах.

1. Купити три кілограми цукру.
2. У мішку п'ятдесят кілограмів цукру.
3. Додаємо дві треті кілограма цукру.
4. Засипати три з половиною кілограми цукру.

Відповідальність

178. Прочитайте вголос текст, правильно поєднуючи числівники з іменниками. Висловіть міркування щодо порушеної в тексті проблеми.

ЇЖТЕ НА ЗДОРОВ'Я

Найпростіше й найскладніше – це взяти відповідальність за своє здоров'я, а отже, за здоров'я нації. Для цього на-самперед треба правильно харчуватися.

Здоровій людині дієтологи рекомендують їсти 4 (раз) на день. Якщо важко тримати перерви між основними прийомами їжі, допускається з'їсти яблуко, морквину, сухий хлібець, випити склянку соку. Потрібно вживати 1,5–2 (літр) негазованої води на день. Основою раціону мають бути овочі, фрукти, різні каші. Крім того, в ідеалі на день потрібно з'їдати 2 (грам) білка на 1 (кілограм) ваги. Інакше красивих м'язів, здорового й сильного тіла не буде. До речі, найбільше білків – від 15 (грам) – міститься в м'ясі, морепродуктах, яйцях, горіхах, квасолі, сої тощо, а найменше – від 0,4 до 1,9 (грам) – у грибах, ягодах, фруктах. Поширена думка, що жінці за один раз варто з'їдати не більше 200 (грам) їжі, а чоловікові – не більше 300 (грам).

Пам'ятаймо, що їжа повинна бути нашим ліками, а не ліки – їжею (З посібника).

179. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Що значить відповідати за своє здоров'я й здоров'я нації?

180. I. Запишіть сполучення, вибравши з дужок потрібне слово.

Шестеро (кролів, ялинок), троє (відер, жолудів), десятеро (журналів, пасажирів), троє (сестер, братів), двоє (ножиць, дисків), четверо (оленят, школярюк), десятеро (музикантів, балерин), двадцяттеро (днів, військових).

II. Складіть і запишіть складне речення з одним утвореним словосполученням (на вибір).

181. Заповніть вільні місця в реченнях поданими числівниками. Ви можете використати кожен числівник лише один раз.

чотири, двоє, шість, три з половиною, дві треті

1. Фільм іде _____ години.
2. Виорали _____ гектара.
3. Не голосувало _____ депутатів.
4. Минуло _____ років.
5. Пробігли _____ кілометри.

182. Відредагуйте усно речення.

1. На зустрічі глав держав були присутні три міністрів. 2. Золоті медалі вибороли на Олімпіаді шестеро спортсмени. 3. Сестри обоє ще досить молоді. 4. Уведено в експлуатацію п'ятеро житлових будинків. 5. Приблизно трьома тисячами тоннами.

попрацюйте в парах

183. Повідомте одне одному наведену інформацію, використовуючи різні варіанти конструкцій на позначення часу. Ви можете скористатися поданою нижче таблицею.

1. Зараз... **09:00**
2. Фільм розпочнеться... **17:45**
3. Потяг Одеса – Тернопіль прибуває... **11:30**
4. Зустріч триватиме з **14:15** до **15:50**.

Правильно	Неправильно
один а дцятьа година о шост я й годин і дев'ят а тридц я ть п ів на сьом у за чвер ть дев'ят а по сьом ій	одинадц я ть годин у ш ість годин дев'ят ь тридц я ть п ів сьом ої за чвер ть дев'ят ь восьм ий час

184. I. Прочитайте вголос дати.

7 січня 2018 року, з 24 серпня 1991 року, на 14 жовтня 2019 року, з 1648 по 1657 рік, визвольна війна 1648–1657 років, з 1 по 15 липня 1996 року, 1970–1980-ті роки.

II. Назвіть число й місяць, коли в Україні відзначають Різдво, День Незалежності України, День Українського козацтва.

попрацюйте в парах

ситуація

185. Уявіть, що ви вирішили відвідати під час канікул кілька заходів (вистави, фільми, екскурсії, виставки тощо). Аби зробити вибір, підійшли до каси.

Візьміть участь у можливому в цій ситуації діалозі (8–12 реплік), що містить запитання й відповіді із числівниками на позначення часу й дат.

Можливі учасники діалогу: а) десятикласники; б) касир і десятикласник (десятикласниця).

186. Знайдіть у підручнику з історії два речення з датами історичних подій, а в підручнику з географії – два речення з кількісними даними (про розміри території, чисельність населення, особливості клімату тощо). Спишіть ці речення, замінюючи цифри словами.

187. Виконайте завдання одного з варіантів, використавши числівники на позначення часу й дат.

А Складіть й озвучте оголошення приватного змісту.

Б Складіть й озвучте графік чергування або індивідуальний розклад додаткових занять.

188. Запишіть сполучення, дібравши правильну форму іменника.

120 (громадянин), 3 (громадянин), 4 (громадянка), 32 (харків'янин), 8 (харків'янин), 54 (болгарин), 70 (селянин), 4 (селянин), 3 (львів'янин), 44 (заробітчанин), троє (киянин), п'ятеро (дніпрянин).

киянин (одн.)
кияни (мн.)
три киянина
п'ять киян

189. I. Спишіть, замінюючи цифри словами й ставлячи іменники в потрібній формі. Обґрунтуйте свій вибір.

5 (тонна); 0,12 (відсоток); 6,95 (сантиметр); 74 (літр), 3476 (кілометр), 1/3 (група), 1/8 (шлях), 102 (депутат), 2/3 (склянка), 2 (велосипед), 3 (закон), 2/3 (метр), 2 (нетбук), 500 (метр), 4 (українець), 7 (маркер), до 100 (тонна), 3 (олівець), 2 (блокнот), 4 (картридж), 9 (картридж), 3 (кілограм).

II. З одним поданим сполученням (на вибір) складіть і запишіть речення.

190. Виконайте тестові завдання.

1. Правильно поєднано числівник з іменником у рядку

А півтора бутлі

В чотири мегабайти

Б два з половиною літра

Г три долара

2. Помилку допущено в рядку

А одна шоста відсотка, два тролейбуси

Б дев'ять сотих гектарів, два океани

В три сайти, п'ять шостих кілограма

Г десять півнів, двадцять два трамваї

3. Граматично правильне продовження речення «*Ми зустрінемося...*» наведено в рядку

А ...в шість годин.

В ...о дванадцятій годині.

Б ...без п'ятнадцяти сім.

Г ...о шостій годині десятих хвилині.

§ 15. РОЛЬ І ФУНКЦІ ЗАЙМЕННИКІВ У ТЕКСТІ. ВІДМІНЮВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ

Про те, як указати на особу, предмет, ознаку, кількість, не називаючи їх, а також про складні випадки відмінювання займенників

ПРИГАДАЙМО. Що таке займенник (рос. местоимение)? Які є розряди займенників за значенням?

191. А. Порівняйте уривки. Який із них більш досконалий і чому?

Прямо над нашою хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче хмар.

Прямо над нашою хатою пролітають лебеді. Лебеді летять нижче хмар.

Б. Поясніть, як виділений займенник допомагає зв'язати речення в поданому нижче уривку.

Біля хати росли кущі барвінку. Здавалося, що **він** і зимою зеленіє.

В. Зробіть висновок про роль займенників у тексті.

192. І. Прочитайте текст і випишіть із нього українською мовою словосполучення (або граматичні основи) із займенниками. Чи знаєте ви твір, уривком з якого є цей текст?

Некоторые фокусники умели так ловко обманывать всяких зевак, что этих фокусников принимали за колдунов и волшебников.

Был такой доктор. Звали его Гаспар Арнери. Этот доктор делал такие удивительные вещи, что они действительно походили на чудеса. Конечно, ничего общего он не имел с волшебниками и шарлатанами...

О его учёности знали все. А школьники распевали про него целую песенку с таким припевом: «Как лететь с земли до звёзд, как поймать лису за хвост, как из камня сделать пар, – знает доктор наш Гаспар» (Ю. Олеша).

ІІ. Перекажіть усно текст українською мовою, використовуючи вписані займенники.

СЛОВНИК

Ловко – (укр.) вправно; *некоторые* – (укр.) деякі; *походить на чудеса* – (укр.) бути схожим на дива; *принимать за колдунов* – (укр.) сприймати як чаклунів, вважати чаклунами; *распевать* – (укр.) наспівувати.

193. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи може, на вашу думку, фантазія стати поштовхом для успішної підприємницької діяльності? Що треба для того, щоб наші фантазії хоча б частково стали дійсністю?

ПОРІВНЯЙМО:

Російською		
Ім.	он	мой
Р.	его	моего
Д.	ему	моему
В.	его	мой
Тв.	им	моим
Пр.	(о) нём	(о) моём

Українською		
Н.	він	мій
Р.	його́, ньо́го	мого́
Д.	йому́	моєму
Зн.	його́, ньо́го	мій, мого́
Ор.	ним	моїм
М.	(на) ньо́му, нім	(на) моїм, моєму

194. Запишіть речення, уставляючи потрібні форми займенників.

- Що ти знаєш про (він)?
- Чому ти йдеш до (вона)?
- Він не знає (мій) номера.
- Поїдемо на (твій) автомобілі?
- Які стосунки між (ти) і (вона)?
- Я не хочу з (вони) працювати.
- Пише у (свій) зошиті.
- Підемо з (наш) учителем.
- Зателефонуємо (вони).

Заперечні займенники	<i>ніхто, ніякий, нічий, ніскільки, ні до кого</i> та інші
Неозначені займенники	<i>абихто, декого, якийсь, який-небудь, будь-хто</i> та інші

195. I. Спишіть речення. Підкресліть заперечні й неозначені займенники як члени речення.

1. Дуже погана людина, яка нічого не знає й не намагається що-небудь узнати (*Платон*). 2. Ніщо не ціниться так дорого й не коштує так дешево, як ввічливість (*Сервантес*). 3. Тільки той не помиляється, хто ні до чого не торкається (*Нар. творчість*). 4. Красно говорить, а слухати нічого (*Нар. творчість*). 5. Твоя справедливість має перевищувати абияку несправедливість інших щодо тебе (*В. Брюгген*).

II. Прокоментуйте один з поданих висловів.

ситуація

попрацюйте в парах

196. Уявіть, що ви їдете в автобусі або метро. Вам треба вийти, а перед вами стоять інші пасажери. Як звернутися до них, дотримуючись гарних манер? Складіть усно відповідне речення з використанням займенників.

197. I. Розгляньте комікс. Про що нам розповів художник? Чи вдалося йому передати емоційний стан персонажів у різні моменти?

II. Складіть усно за коміксом невелику розповідь (5–6 речень), використовуючи займенники, зокрема присвійні, неозначені, заперечні.

198. Прочитайте речення, уставляючи на місці пропуску один із поданих займенників. Ви можете використовувати один займенник кілька разів.

всякий, кожний, будь-який

1. Про що зараз _____ із вас думає? 2. Реконструкція аеродрому дасть змогу проводити техогляд літаків за _____ погодних умов. 3. _____ людина потребує уваги, тепла й любові. 4. Ти, Наталко, _____ відмовки вигадуєш, аби не прибирати. 5. Після навчання ви зможете ремонтувати авто _____ моделі. 6. _____ ранку я роблю гімнастику. 7. Думаю, що зможу відповісти на _____ запитання експертів.

199. Уявіть, що на вулиці до вас звернувся журналіст одного з телеканалів із проханням висловити свою думку щодо важливої події місяця (тижня, дня). Визначте таку подію та висловіть усно свою думку (4–6 речень). У першому реченні стисло зазначте, яку саме подію ви коментуватимете. Скористайтеся 3–4 займенниками.

Варіанти займенників

Деякі займенники чоловічого й середнього роду в місцевому відмінку однини мають варіанти. **НАПРИКЛАД:** (на) *моєму* і (на) *моїм*; (на) *їхньому* і (на) *їхнім*; (на) *чому* і (на) *чїм*; (на) *чиєму* і (на) *чїїм*; (на) *всьому* і (на) *всім* тощо.

200. I. Спишіть речення, замінюючи виділені займенники іншими варіантами відмінкових форм.

1. Друже мій! У **цім** жорстокім світі є іще оаза доброти, є у **цьому** світі я і ти, є родина, друзі, наші діти (*Г. Дудка*). 2. Я буду на світі, допоки незнане світло в обличчі **твоєму** світить (*Д. Павличко*). 3. Краще черствий хліб у **своєму** домі, ніж різноманітність страв за чужим столом (*Г. Сковорода*).

II. Підкресліть усі займенники як члени речення.

201. Відредагуйте усно речення (сполучення речень). Поясніть суть допущених помилок.

1. З двох будинків були виселені мешканці у зв'язку з їхнім аварійним станом. 2. Я маю свою власну думку. 3. Катя попросила Лесю покликати свою сестру. 4. Художники приходять зі своїми роботами, і ми продаємо їх на аукціоні. 5. Мишко вийняв олівець із пенала й поклав його на стіл. 6. Василь Сидорович грав в оркестрі. Його виступи завжди проходили з аншлагом. 7. Тамара Сергіївна є постійним членом експертної ради з екології. Про її роботу писали в обласній пресі.

202. Виконайте завдання одного з варіантів, використавши займенники.

А Уявіть, що в певній ситуації незнайомі люди надали вам допомогу. Висловіть усно подяку їм за це (2–3 речення).

Б Уявіть, що вам чи комусь із ваших рідних або друзів потрібна допомога в певній ситуації. Висловіть усно прохання про допомогу (2–4 речення).

203. Підготуйте висловлення (6–12 речень) на одну з поданих тем: «Соціальні контакти», «Дотримання слова», «Право на сприятливе довкілля». Використайте: а) особові займенники для зв'язку речень; б) неозначені займенники.

204. Виконайте тестові завдання.

1. Правильною є форма займенника в рядку

А допомогти їй в навчанні

В запросили всіх кандидатів

Б зупинити погляд на йому

Г користуються цією постановою

2. Потребує редагування сполучення

А купили нам

Б усі, крім нього

В завдяки ним

Г поряд з него

3. Суржиковий займенник треба замінити в сполученні

А дякую всім

В той самий закон

Б любій пасажир

Г жодної пропозиції

§ 16. ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ДІЄСЛІВ

Про неозначену форму дієслова, дієслова доконаного й недоконаного виду, часи й способи дієслова, а також про культуру мовлення

ПРИГАДАЙМО. Що таке дієслово (рос. глагол)? Які є часи дієслова?

205. А. Зіставте групи слів. З'ясуйте, на які питання відповідають дієслова доконаного виду, а на які – недоконаного.

Доконаний вид	Недоконаний вид
скачав фотографію	скачував фотографію
надішлю повідомлення	надсилатиму повідомлення

Б. У якій із поданих вище колонок дієслова означають дію, завершену в минулому, або дію з вказівкою на її завершеність у майбутньому?

В. Зробіть висновок про ознаки дієслів доконаного й недоконаного виду.

Форми дієслова

Неозначена форма (рос. неопределённая) <i>малювати</i>	Особова форма (рос. личная) <i>малюю</i>	Безособова форма на <i>-но</i> , <i>-то</i> (рос. безличная) <i>розмальовано</i>
Дієприкметник (рос. причастие) <i>змальований</i>		Дієприслівник (рос. деепричастие) <i>малюючи</i>

206. І. Спишіть речення, ставлячи дієслова в потрібній формі та правильно записуючи слова. Які дієслова вжито у формі майбутнього часу?

1. Похвала – це сонячне світло, яке (*зігрівати*) людську душу; ми не (*могли*) ро(з,с)квітнути, коли більшість із нас завжди готова обдути інших холодним вітром критики, ми дуже неохоче (*дарувати*) сонячне т(е,и)пло похвали (*Дж. Лер*). 2. Слово, яке не із сер(д)ця (*вийти*), до сер(д)ця не (*ді-йти*) (*Нім. прислів'я*). 3. Те, що ми (*знати*), – обмеж(е,и)не, а те, чого ми

не (*знати*), – нескінченне (*П. Лаплас*). 4. Кожний цвіт на своєму стеблі (*розпускатися*). 5. Не кажи гоп, поки не (*перескочити*). 6. З добрим по-ж(е,и)веш – добро (*перейняти*) (*Нар. творчість*).

II. Підкресліть граматичні основи.

ситуація

207. Уявіть, що ви з класом вирішили здійснити туристичну мандрівку в Карпати (Холодний Яр, Шевченківськими місцями, Одесу, Львів). Сплануйте й озвучте бюджет цього заходу (4–6 речень), скориставшись поданими опорними сполученнями (на вибір). Дієслова яких форм ви використали?

Бюджет мандрівки

- ✓ включити витрати на харчування
- ✓ спорядження коштівуватиме
- ✓ придбати квитки
- ✓ замовити екскурсовода
- ✓ у бюджеті враховано
- ✓ загальний бюджет становить
- ✓ розрахувати витрати на одну особу

208. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Як треба організувати мандрівку, щоб отримати від неї насолоду й позитивні емоції?

попрацюйте в парях

209. Від поданих дієслів недоконаного виду утворіть по черзі усно дієслова доконаного виду.

Розвивати, прикрашати, розкида́ти, зупинятися, скачувати, копати, розписувати, лишати, звикати, смикати.

- ✓ НЕдоконаний вид
що робити?
- ✓ Доко~~н~~аний вид
що зроби~~т~~и?

Способи дієслова (рос. наклонение глаголов)

Дійсний (рос. изъявительное)	Наказовий (рос. повелительное)	Умовний (рос. условное)
достигае зацвітуть	напиши розгляньмо	повернувся б підняв би

Досягнення

210. I. Прочитайте текст. Визначте ключові слова й тематичні речення.

ВІН ВІДМОВИВСЯ БУТИ БІДНИМ

Петро Яцик називав себе українцем, який відмовився бути бідним. Чотирнадцятирічним узяв він на свої плечі відповідальність за всю родину, будучи найстаршим з усіх дітей працелюбної селянської родини з Верхнього Синьовидного на Львівщині. Доля склалася так, що мусив емігрувати за кордон, де прожив понад півстоліття. Прибувши до Канади по Другій світовій війні із сімома доларами в кишені, він створив підприємства, знані в діловому світі Північної Америки. У 1950 році

Переможці Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика

Петро Яцик і двоє інших українців заснували книгарню «Арка». Був це початок непоганий, бо приніс підприємцям стільки, що дав змогу вже в 1954 році **закупити** в Торонто будівельну фірму. Підприємство розвивалося добре, і в 1959 році Яцик із партнерами заснував ще одну фірму. Обидві компанії за 30 років виростили у велике підприємство, вартість якого становила десятки мільйонів доларів.

А ще Петро Яцик став найбільшим українським меценатом: пожертвував мільйони доларів на українські освітні заклади в західному світі. З його фінансовою підтримкою з'явилися на світ чимало важливих книжок з історії та культури України.

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Наведіть 2–3 приклади дієслів у неозначеній формі. Утворіть від них усно дієслова умовного й наказового способу.
2. З'ясуйте, дієслова якого способу вжито в тексті.
3. Від виділених слів утворіть особові дієслова й запишіть у таких формах: 1) 2-ї особи однини; 2) 3-ї особи множини.
4. Випишіть три дієслова доконаного виду й доберіть до них форми недоконаного виду (письмово).
5. Два речення (на вибір) перебудуйте так, щоб особові дієслова було вжито у формі теперішнього часу (письмово).

211. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Як ви розумієте слова Петра Яцика: «Убогий духом не може бути багатим, незважаючи на те, скільки грошей він має»?

212. I. Перекладіть усно текст українською мовою та випишіть дієслова, розкриваючи дужки. Визначте час цих дієслів.

МАТЕРІАЛ ДЛЯ ПІРАМИД

Тайной египетских пирамид (являться) материал для постройки. По официальной версии (считается), что блоки (изготавливают) в каменоломнях на восточном берегу Нила, затем на брёвнах (катить) до переправы. После на корабле с рабочими их (доставляют) на другой берег. А с берега опять волоком до самых пирамид. На

верхние ярусы плиты (вытягивать) с помощью канатов, рычагов и блоков. В строительстве, кроме местного известняка, (использовать) гранит, который предположительно (везти) из Асуана, расположенного в 900 километрах вверх по течению Нила. Также (использовать) базальт, происхождение которого и вовсе не известно. Проходы, проложенные при этом в толще пирамиды, (отклоняются) от прямой не более чем на 5 **миллиметров**. Такие **процессы** трудно реализовать даже при современных технологиях, а что говорить о XVI веке до н.э. (Из *Энциклопедии школьника*).

II. Доберіть свій варіант заголовка до тексту (українською мовою). Чи з подвоєними буквами пишемо виділені слова в українській мові?

СЛОВНИК

Известняк – (укр.) вапняк; *по течению* – (укр.) за течією; *происхождение* – (укр.) походження; *считаться* – (укр.) вважатися; *является материал* – (укр.) є матеріал.

213. Від поданих слів утворіть і запишіть особові дієслова у формі **минулого** часу множини. Позначте наголоси.

Принести, лити, підвезти, замести, привезти.

нести́, несла́, несли́
везті́, везла́, везлі́

Культура мовлення

В українській мові, на відміну від російської, форми наказового способу не утворюємо за допомогою частки *давайте*. Тому НЕправильно – *давайте співати*; правильно – *співаймо*.
ПОРІВНЯЙМО:

Російською	Українською
давай петь	співаймо
давайте говорить	говорімо (говорім)
пусть (пускай) поют	нехай (хай) співають
спой-ка	заспівай-но

попрацюйте в парях

214. Запропонуйте одне одному два з поданих дієслів. Утворіть від запропонованих вам дієслів усі можливі форми наказового способу й запишіть. Перевірте одне в одного виконання.

ЗРАЗОК. *Писати* – *пиши, пишімо, пишіть, хай пише, хай пишуть*.

Веселити, відв'язати, забути, модернізувати, транспортувати.

Заміна часу

Зі стилістичною метою можемо вживати **один час дієслова замість іншого**.

✓ Щоб наблизити до слухача події, надати розповіді більшої виразності, уживають **теперішній час замість минулого**. **НАПРИКЛАД:** *Приходжу я вчора додому і бачу диво*.

✓ Близьке **майбутнє** передають формами **теперішнього або минулого часу**, підкреслюючи впевненість у тому, що дія обов'язково відбудеться. **НАПРИКЛАД:** *Від'їжджаю через годину*.

✓ **Майбутній час** у значенні **минулого** виражає раптову, несподівану дію або передає дії, що повторюються. **НАПРИКЛАД:** *1. Підійнявся Лев могучий, як на лапи стане, та як зареве, аж волосся в'яне!* (С. Руданський).

215. Прочитайте речення. Знайдіть дієслова у формі одного часу замість іншого. Поясніть, з якою метою їх ужито.

1. Чую, за селом гуркотів комбайн. 2. Презентація починається через тиждень. 3. Оксано, я пішов! 4. Вистава закінчується через 15 хвилин.

Заміна способу

Дієслова одного способу можемо вживати в значенні іншого.
 ✓ Для пом'якшення тону наказу, прохання в значенні **наказового** способу виступають форми **умовного** способу або **дійсного**. **НАПРИКЛАД:** *Чи не продали б ви, чоловіче, тієї ялинки?* (М. Коцюбинський).
 ✓ Для висловлення наказу, прохання в категоричній формі у значенні **наказової** форми вживаємо **інфінітив**. **НАПРИКЛАД:** *Слухати команду!*
 ✓ У значенні **дійсного** й **умовного** можемо вживати **наказовий** спосіб. **НАПРИКЛАД:** *Другі бігають, кричать, а ти сиди, пряди, вечеряти подай...* (Панас Мирний).

216. І. Прочитайте. У яких реченнях дієслова одного способу вжито в значенні іншого? З якою метою це зроблено?

1. Сину! Залишив би ти вже свої ковзани та сідав за уроки. 2. Виходимо, друзі, по одному, не поспішаючи. 3. Після уроків забіжиш до бібліотеки й візьмеш книжки. 4. Усім сидіти тихо! 5. Може, залишився б ще на день у нас, Миколо?

217. Спишіть дієслова, уставляючи пропущену букву *е* (*е*) або *и* (*і*).

Стан..ш, перепрошу..мо, люб..ш, люб..те, каж..мо, скаж..ш, майстру..ш, поміт..ш, вирост..ш, перемож..мо, крут..те, вивч..мо, говор..мо, переход..ш, пиш..ш.

218. Виконайте завдання одного з варіантів.

А Складіть письмово план на літні канікули (5–8 пунктів) з використанням дієслів майбутнього часу.

Б Прокоментуйте письмово новину (новини) тижня, висвітлену (висвітлені) на одному з телеканалів (4–7 речень). Використайте дієслова доконаного виду.

219. Виконайте тестові завдання.

1. Закінчення *-уть* (*-ють*) у формі третьої особи множини теперішнього часу мають обидва дієслова в рядку

А сміятися, помічати

В колотити, в'язати

Б сидіти, хвилюватися

Г спати, мастити

2. Особове дієслово доконаного виду *є* у віршованому рядку

А Холонуть верб потріскані вуста,

Б А дощ німий торкає руку гілки.

В Повільно гасне жовта мить густа:

Г Упала осені корона золота

Д Під звуки Лукашевої сопілки.

(М. Боровко)

3. **НЕПРАВИЛЬНО** утворено форму наказового способу дієслова

А давай згадаємо

В нехай продають

Б покиньмо

Г не сердься

§ 17. ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ І ДІЄПРИСЛІВНИКІВ

Про творення дієприслівників і дієприкметників, а також про побудову речень із дієприслівниковими й дієприкметниковими зворотами

ПРИГАДАЙМО. Чим дієприкметники відрізняються від дієприслівників? Що таке дієприслівниковий і дієприкметниковий зворот?

220. А. З'ясуйте, які з наведених російських слів можна перекласти українською мовою за допомогою дієприкметника. Як перекласти інші слова?

оторванный
заросший

оставшийся
идуший

Б. З'ясуйте, у якому реченні допущено граматичну помилку. Доведіть, що вона пов'язана з уживанням дієприслівника.

Піднімаючись на гору, з мене злетів капелюх.

Піднімаючись на гору, я залишився без капелюха.

В. Зробіть висновки-рекомендації щодо правильного вживання дієприкметників і дієприслівників.

Дієпри-
кметник

Дієприкметник (рос. причастие) – це форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією і відповідає на питання *який? яка? яке? які?* **НАПРИКЛАД:** *пострижене волосся, відірваний листок, розквітлі волошки.*

Активні дієприкметники виражають ознаку предмета за дією, яку він сам виконує (*погасле вогнище, змокли дерева*). **Пасивні** дієприкметники виражають ознаку предмета за дією, яку виконує над ним інший предмет (*розбита склянка, зрубане дерево*).

Дієприслів-
ник

Дієприслівник (рос. деепричастие) – це незмінна форма дієслова, яка виражає додаткову дію предмета й відповідає на питання *що роблячи? що зробивши?* **НАПРИКЛАД:** *читаючи, підійшовши.*

Культура
мовлення

✓ В українській мові **немає** активних дієприкметників минулого часу із суфіксом *-ш- (-вш-)*. **НАПРИКЛАД:** *збідній* (а не *збіднівший*).

✓ В окремих випадках замість активних дієприкметників використовуємо описові форми. **НАПРИКЛАД:** *який говорить* (а не *говорячий*).

✓ Дія, виражена **дієприслівником**, і основна дія, позначувана **дієсловом-присудком**, завжди стосуються тієї самої особи (предмета). Тому:

Правильно

Коли я приїхав, пішов сніг.

Неправильно

Приїхавши, пішов сніг.

221. I. Утворіть і запишіть від першої групи дієслів активні дієприкметники теперішнього часу, а від другої – минулого часу.

1. Замерзають, жовтіють, досягають.
2. Достигнути, почервоніти, вціліти.

II. З одним утвореним словом складіть і запишіть речення.

222. I. Перекладіть усно речення українською мовою, замінюючи, де потрібно, дієприкметник підрядним реченням.

1. Веселящийся ветерок **расплетает** косички белокорых берёзок. 2. Ветер срывал оставшиеся на деревьях листья. 3. Кибернетика – наука, изучающая общие вопросы управления и передачи информации. 4. Впереди **раскинулось** заросшее бурьяном поле. 5. Солнце низко стоит на западе, как **раскалённое** в жару железо.

II. Назвіть префікси в українських відповідниках виділених слів.

223. I. Перебудуйте речення українською мовою, використовуючи в них дієприслівникові звороти (письмово).

ВРАЗОК. *Когда выпьешь воду, вспомни об источнике. – Випивши воду, згадай про джерело.*

1. Когда идёшь за плохим, плохое и найдёшь. 2. Если вытянулся на **диване**, денег не заработаешь. 3. Он стоял в надменной* позе и свысока смотрел на всех. 4. Когда грачи** укладываются на ночлег, они шумно **кричат**. 5. Мы подошли **ближе** к реке, так как желали сделать интересные фотографии.

II. Порівняйте вимову й написання виділених слів в українській і російській мовах.

*Надменный – (укр.) гордовитий. **Грачи – (укр.) грак.

Російською	Українською
потемне в шее	потемні л е
озеро	озеро
выпа в ший	сніг, що випав
снег	

ситуація

224. Уявіть: працівниця (працівник) туристичного агентства дає роз'яснення відвідувачам щодо туру й оформлення документів. Розіграйте за особами діалог-розпитування (7–10 реплік), можливий у цій ситуації. Уведіть у діалог 2–3 поданих сполучення.

- ✓ подорожуючи Європою
- ✓ маючи змогу перетинати кордон без візи
- ✓ закордонний паспорт, виданий міграційною службою
- ✓ отримати допомогу, звернувшись до Посольства України
- ✓ оплативши медичну страховку

225. I. Перебудуйте речення, замінюючи підрядну частину дієприкметниковим чи дієприслівниковим зворотом (письмово).

1. Нічого не варті слова, які чітко не вимовив й уважно не вислухав (*Французьке прислів'я*). 2. Коли ставлять нову хату, обирають «чисте»

місце, аби було в родині затишно, спокійно (*Л. Артюх*). 3. Якщо маєш друзів, уважай, що ти володієш скарбом (*Г. Сковорода*). 4. Гріш збережений не гірший від гроша, який заробили працею (*Чеське прислів'я*).

II. Підкресліть дієслова як члени речення.

III. Перебудуйте усно друге речення так, щоб дієслова мали форму майбутнього часу.

два – чотири – усі разом

226. З'ясуйте, у яких **трьох** сполученнях допущено помилки. Запропонуйте правильні варіанти.

Розподілити заощаджені кошти, милуватися позеленівшим листям, спадає на думку, докласти зусиль, прийняти участь в олімпіаді, оплачений проїзд, висохлий за літо потічок, домогтися желаного результату, рішення прийнято.

227. Від поданих словосполучень утворіть і запишіть словосполучення з дієприслівниками та, де можливо, – з дієприкметниками.

- Прикрашати ялинку – ...
- отримувати подарунки – ...
- бажати щасливого Різдва – ...
- співати колядки – ...
- готувати кутю – ...
- записувати привітання – ...

228. Відредагуйте усно речення.

1. Над степом розкинулося потемніше небо. 2. Студенти сіли в потяг, слідуючий до Кривого Рогу. 3. Граючись із м'ячем на вулиці, мене переповнюють позитивні емоції. 4. Наївшийся досхочу ведмідь заснув у хащах. 5. Із цієї вишки можуть стрибати початкуючі спортсмени. 6. Не можна байдуже ставитися до людей, потребуючих допомоги. 7. Уносячи добрива в ґрунт, рослина швидко росте.

229. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть дієприкметникові й дієприслівникові звороти як члени речення.

1. Як сірничок припалений від сонця день спалахнув обвуглився погас (*Л. Костенко*). 2. Дорога. Ранок. Тиша. Довгий яр весь білою черемхою залитий (*М. Рильський*). 3. На доброму шматку виноградника оголеному від зрубаних кущів стирчали невисокі пні порубані та поранені немилосердною сокирою (*М. Коцюбинський*). 4. Струмочок викочується з-під гори і простує по долині поміж високою травою схожою на очерет (*Панас Мирний*). 5. Усохлий дуб насупившись рогато червоний обрій* настромив на ріг (*Л. Костенко*). 6. Єсть дивні лілеї що вранці родившись надвечір уже умирають (*Олександр Олесь*).

*Обрій – (рос.) горизонт, кругозор.

230. Уявіть, що вашому класу доручили підготувати свято з нагоди Дня Українського козацтва (Дня української писемності та мови, дня вашого навчального закладу тощо). Скориставшись дієсловами майбутнього часу й

дієприслівниками, сплануйте колективну роботу, розподіліть ролі кожного учасника (5–7 речень). Запишіть свій план.

231. Напишіть твір-мініюру (6–8 речень) на одну із запропонованих тем: «Музика дощу», «А за вікнами плаче ніч», «Весь світ у крапельці дощу». Використайте дієприкметники й дієприслівники. Також ви можете скористатися дієсловами-синонімами з довідки.

довідка

Шуміти, дзвеніти, іти, капати, періщити, сіятися, мрячити, мжичити, накрапати, крапотіти, лити, стукати, ринути, шурхотіти.

232. Виконайте тестові завдання.

1. Дієприкметник є в реченні

А Посаджені при дорозі вербички викидали жовтаві бруньки (С. Скляр-ренко).

Б У сонці красуючись, біла хмаринка тріпоче вгорі (П. Дорошко).

В Білий кінь, поводдя попустивши, летить в степи (А. Малишко).

Г Що написано пером, не виволочиш і волом (Нар. творчість).

2. Граматично правильне продовження речення «Спілкуючись через Інтернет...» наведено в рядку

А ...мою увагу привернуло одне повідомлення.

Б ...мене охопила радість.

В ...ти знайдеш нових друзів.

Г ...у мой уяві постають яскраві картини.

3. Правильно утворено словосполучення

А початкуючі художники

В діюче законодавство

Б нагріта земля

Г перемігший у змаганнях

§ 18. УЖИВАННЯ ПРИСЛІВНИКІВ. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИСЛІВНИКІВ

Про використання прислівників для зв'язку речень та виразнення мовлення, а також про творення вищого й найвищого ступенів порівняння

ПРИГАДАЙМО. Що таке прислівник (рос. наречие)?

Прислівник

Прислівник (рос. наречие) – це самостійна незмінна частина мови, яка означає ознаку дії, ознаку предмета чи ознаку іншої ознаки й відповідає на питання *як? де? коли? чому? навіщо?* тощо. **НАПРИКЛАД:** *затишно, навкруги, влітку.*

Розряди за значенням

За значенням прислівники поділяють на якісно-означальні (*спокійно*), кількісно-означальні (*двічі*), способу дії (*уголос*), місця (*вгорі*), часу (*вдень*), причини (*згарячу*), мети (*навмисне*).

233. I. Прочитайте текст, визначте його тип і стиль мовлення. Що виражає заголовок тексту – тему чи основну думку?

СКЕЙТБОРД

Коли на морі панував штиль, любителі серфінгу брали дошки, прикріплювали до них звичайні коліщата й ішли кататися по асфальту. Так у 50-х роках минулого століття в Каліфорнії (США) з'явилися перші у світі скейти.

Спочатку тінейджери в основному просто довільно катилися на дошці, використовували її як аналог самоката. Усе, що тоді вимагалось, – стійко триматися на скейті й

об'їжджати різні перепони. Згодом ентузіаст Ларрі Стівенсон почав популяризувати скейтборд як вид спорту. Відтоді з'явилися перші команди скейтистів, почали проводитися змагання. Деякі спортсмени навчилися робити унікальні для того часу речі. Вони залюбки стрибали на скейті, завзято стояли на ньому на руках. У середині 70-х років скейтборд став популярним вуличним спортом, а для проведення змагань почали будувати перші професійні рампи.

У кінці 70-х років спортсмен на ім'я Родні Маллін придумав заломлені* кінці дошки, завдяки чому розширився діапазон для виконання нових трюків (*Із журналу*).

*Заломлений – (рос.) преломлённый.

II. Випишіть прислівники. Підкресліть ті з них, які використано як засіб зв'язку речень у тексті. Які з прислівників допомогли увиразнити висловлення?

234. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Який ваш найулюбленіший вид спорту? Чи займаєтеся ви ним? Якщо ні, то що цьому заважає?

235. I. Перекладіть і запишіть речення українською мовою.

1. Весной в Харькове высадили деревья с применением технологии прикорневого полива, которая даёт возможность обильно подпитывать влагой саженцы. 2. На День города в Одессе везде веселье и отовсюду звучит музыка. 3. Несмотря на начало сентября, в Запорожье было по-летнему жарко. 4. Маленькое дело лучше большого безделья. 5. В полях было тихо, но тише в лесу, и как будто светлей.

II. Підкресліть у записаних реченнях прислівники відповідно до їхньої синтаксичної ролі. На які питання відповідають ці слова?

236. Спишіть речення, розкриваючи дужки й замінюючи виділені слова синонімами.

1. «Ревізор» **несподівано** навідався в (супер)маркет та (міні)готель у Дніпрі. 2. Лісівники Доне**ч(ч)ини повсякчас** дбають як про охорону довкіл(л)я, так і про безпеку жит(т)єдіяльності. 3. В умовах економічної (не)стабільності багато хто **квапливо** переводить дол(л)ари в євро й нав-

паки (З Інтернету). 4. Виглядай мене в вікон(е,и)чко, **незабаром** я пр(е,и)-йду (Олександр Олесь). 5. **Неподалік радісно** й в(е,и)лично літали журавлі над молодими травами... (К. Мотрич). 6. Затихає **поволі** місто, (з,с)палахує вогнями ліхтарів (І. Цюпа).

Ступені порівняння

Прислівники, які утворені від якісних прикметників (*теплий – тепло*), можуть мати просту й складену форми **ступенів порівняння** (рос. степеней сравнения). **ПОРІВНЯЙМО:**

Російською		Українською	
Сравнительная степень	Превосходная степень	Вищий ступінь	Найвищий ступінь
глубже	–	глибше	найглибше
более глубоко	наиболее глубоко	більш глибоко	найбільш глибоко

Ступені порівняння прислівників творимо подібно до прикметників.

Винятки

Не мають ступенів порівняння прислівники з префіксами *пре-, за-* та суфіксами *-еньк-, -есеньк-* (*забагато, тихенько*).

Додаткові засоби

Значення вищого ступеня можна **посилити** словами *значно, набагато, куди, ще, трохи*. **НАПРИКЛАД:** *значно тепліше, куди швидше, трохи вище*.

Значення найвищого ступеня можна посилити префіксами *як-, що-*. **НАПРИКЛАД:** *якнайтепліше, щонайповніше*.

237. Утворіть (де можливо) й запишіть просту й складену форми вищого й найвищого ступенів порівняння поданих прислівників.

Практично, близько, преспокійно, свіженько, рішуче, тяжко.

ситуація

238. Уявіть, що ви – громадський активіст. Підготуйте усний виступ (5–8 речень) перед громадою щодо благоустрою населеного пункту. Використайте наведені опорні поняття, а також прислівники місця й часу.

- ✓ облаштування парків, алей, набережних
- ✓ благоустрій прибудинкових територій
- ✓ велосипед як екологічно чистий вид транспорту
- ✓ сприятливі умови для життєдіяльності людей з інвалідністю

239. Відредагуйте письмово речення. Поясніть помилки.

1. У спеку люди почуваються більш комфортніше в приміщеннях, обладнаних кондиціонером. 2. Їхати ранковим рейсом найбільш зручніше. 3. Саме краще тут весною, коли цвітуть вишні. 4. Я знаю історію краще географії. 5. Ліля намагалася ступати якнайтихесенько. 6. Нинішнього року пшеницю зібрали більш раніше. 7. Чиста совість – саме краще сподійне.

240. Виберіть чотири прислівники й запишіть з кожним із них по два речення так, щоб у першому цей прислівник було вжито у простій формі вищого (або найвищого) ступеня порівняння, а в другому – у складеній формі.

Відверто, близько, добре, вузько, вправно, погано, доречно, дружно, щиро, часто, дорого, спритно, дзвінко, потужно, мелодійно, доброзичливо, вигідно, обґрунтовано, різко, талановито, відповідально.

ситуація

241. Пригадайте або уявіть перебіг якоїсь спортивної події. Вас попросили розповісти про неї. Складіть і запишіть розповідь (5–7 речень) з використанням прислівників вищого й найвищого ступенів порівняння.

- ✓ швидше за всіх
- ✓ найвлучніше
- ✓ спритніше
- ✓ найкраще
- ✓ більш дружно

242. Виконайте тестові завдання.

1. Прислівник є в реченні

А Олень тренується найкраще.

Б Озеро Світязь глибше, ніж Синевир.

В Олена одягла зручніші чобітки.

Г Нове приміщення комфортніше.

2. НЕправильно утворено форму прислівника в рядку

А активніше, менш завзято

Б повільніше, більш тепліше

В вужче, найдружніше

Г найсміливіше, скромніше

3. Правильно утворено форму прислівника в рядку

А тугше   В вишче

Б дороще   Г ближче

§ 19. СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

Про особливості вживання прийменників, сполучників і часток, про синонімію службових частин мови, а також про культуру мовлення

ПРИГАДАЙМО. Чим службові частини мови відрізняються від самостійних?

243. А. Побудуйте усно складні речення, що відповідають схемам.

1. *як?* , ніби .   2. *чому?* , тому що .

Б. Замініть усно сполучники на схемах синонімічними.

В. Зробіть висновок про роль сполучників у реченнях і синонімічні можливості сполучників.

Службові частини мови			
Прийменник (рос. предлог)	Сполучник (рос. союз)		Частка (рос. частица)
до, на, в, завдяки, згідно з	Сурядності	Підрядності	б (би), лише, нехай, майже, таки, не
	і (й), та, чи, але	бо, щоб, коли	

244. Спишіть речення, замінюючи сполучники синонімічними. Доведіть, що ці сполучники з'єднують частини складнопідрядних речень. Поставте усно питання від однієї частини речення до іншої.

1. Над нічним містом спалахнула блискавка, ніби в одну мить засвітилися сотні ліхтарів. 2. Коли хочеш чути слова ввічливості, не забувай сам їх уживати. 3. Сонце сідало за гори, проте спека спадати не поспішала. 4. Ми переможемо, бо боремося за справедливість. 5. Щоб добро мати, треба працювати.

Довкілля

245. І. Перекладіть усно текст українською мовою. Ви можете скористатися словником на с. 89.

НОЧЬ В ЛЕСУ

На юге ночь наступает очень быстро. Я больше не мог терять времени и пошёл наугад.

Долго пробивался я по чаще, а лес всё не кончался. Я снова углубился в лес, выбрал большое дерево, залез повыше и подготовился к ночи.

Так я сидел, прислушиваясь к ночным звукам. До меня доносился далёкий сонный гомон птичьей колонии. Но потом всё смолкло, и ночная тишина нарушалась лишь невнятным шорохом да изредка тихим треском сухой ветки под ногой вышедшего на охоту хищника (За *Є. Спангенбергом*).

ІІ. Знайдіть у тексті й запишіть групами слова службових частин мови (українською мовою):

Сполучники	Прийменники	Частки

СЛОВНИК

Изредка – (укр.) зрідка, вря́ді-годи; *наугад* – (укр.) навмання, навздога́д; *невнятный* – (укр.) невира́зний, неясний; *чаща* – (укр.) дібро́ва, п'у́ща, гуща́вина.

два – чотири – усі разом

246. Прочитайте речення, замінюючи виділені частки синонімічними.

1. Гнуться **мало не** до землі струнки білі берези (*І. Франко*).
2. **Авжеж**, такий у нас ведеться звичай (*Леся Українка*).
3. Галя **мов** не чула... (*Панас Мирний*).
4. **Чи** ж неповторне можна повторити? (*Л. Костенко*).
5. **Лиш** сонях спав, хоча й не мусив (*М. Вінграновський*).

Синоніми

- ✓ мало не, трохи не, майже;
- ✓ тільки, лише;
- ✓ мов, наче, ніби

247. Спишіть, добираючи з дужок необхідний прийменник і ставлячи іменник у потрібному відмінку. Ви можете скористатися таблицями в цьому параграфі та на сторінках «Культура мовлення» (с. 96).

Заплакати (з, через, завдяки) радість; запізнитися (через, із-за) негода; ліки (проти, від) застуда; виконаю (при, за) одна умова; (відповідно до, відповідно з) план роботи; сталося (з, по) вина пішохода; діяти (згідно з, згідно до) інструкція; поділитися враженнями (про, від) вистава; три метри (в, на) секунда; знатися (на, в) футбол; виконати (при, за) умова.

попрацюйте в парах

248. Розгляньте подану нижче таблицю. Складіть кожен (кожна) російською мовою одне речення із наведеним сполученням (на вибір). Запропонуйте однокласнику (однокласниці) перекласти це речення українською.

Сполучення з прийменниками

Російською	Українською
из-за <i>ошибки</i>	через <i>помилку</i>
из-за <i>угла</i>	з-за <i>рогу</i>
в течение <i>дня</i>	протягом <i>дня</i>
в отличие от <i>тебя</i>	на відміну від <i>тебе</i>
вследствие <i>задержки</i>	унаслідок <i>затримки</i> , через <i>затримку</i>
ввиду <i>морозов</i>	зважаючи на, з огляду на, через <i>морози</i>
насчёт <i>подарка</i>	щодо <i>подарунка</i> , про <i>подарунок</i>
возле <i>окна</i>	біля, коло <i>вікна</i>
вдоль <i>стены</i>	уздовж <i>стіни</i> , попід <i>стіною</i>
несмотря на <i>мороз</i>	незважаючи на <i>мороз</i>

249. Спишіть, ставлячи замість крапок потрібні прийменники.

Кричати ... болю, плакати ... радості, підскочити ... несподіванки, розповідати ... тебе, вітер п'ять метрів ... секунду, застерігати ... небезпеки,

підкуватися ... матір, заходи ... охорони праці, екзамен ... хімії, замовлення виконують ... п'яти днів, поставити ... приклад, прийду ... дев'ятій, повернуся ... шостої.

ситуація

250. Уявіть, що ви знайомите гостя зі своїм містом (селом). Складіть і запишіть два речення про місто (село), використавши в кожному з них подане словосполучення (на вибір), а також сполучник і прийменник.

затишна вулиця
 центральна площа
 зелена алея
 вулична кав'ярня
 пам'ятка архітектури
 сучасне освітлення

251. Відредагуйте усно словосполучення. Ви можете скористатися таблицями в цьому параграфі та на сторінках «Культура мовлення».

По вині водія, пішов по справах, план по проведеному, зошит по географії, автобус по замовленню, згодився при умові, називати по імені, діяли згідно наказу, не дивлячись на зауваження, зробив при житті, спілкуються на двох мовах, знатися в футболі, по технічних причинах, при будь-яких обставинах, екзамен по фізиці, відповідно плану.

згідно з наказом
 відповідно до наказу
 лист на замовлення
 прийшов на прохання
 чоловік на ім'я
 писати на адресу
 пізнати по голосу
 за походженням
 з вини пішохода

252. Перекладіть і запишіть словосполучення українською мовою.

Тетрадь по математике, по приказу директора, из-за дождя, во время праздника, в течение месяца, в защиту своих прав, с помощью сестры, подарок ко дню рождения, по причине нежалания, к вашему сведению, при одном условии, на родном языке, вне всякого сомнения, готовится к путешествию, отдохнуть от работы.

Російською	Українською
по инициативе	з ініціативи
по приказу	за наказом
в защиту	на захист
в соответствии	по суті
при жизни	за життя
при условии	за умови
по причине холода	через холод

253. Відредагуйте речення. Поясніть суть допущених помилок у вживанні сполучників. У яких реченнях сполучники доцільно замінити синонімічними? Відредаговані речення запишіть.

1. Учитель сказав, що Дмитро пропустив багато уроків, що може погано вплинути на успішність, що є неприпустимим. 2. Богдане, одягни теплішу куртку, зважаючи на те що сьогодні прохолодно. 3. Протокол зборів підписали всі члени комісії, одначе з окремими зауваженнями. 4. Що більше

працюватимеш, тим більше матимеш. 5. З 25 по 27 червня історичний музей не працюватиме, позаяк зачинається на ремонт. 6. Як не старався, але однак не зміг всього зробити. 7. Купатися можна тільки в місцях, якщо це не заборонено. 8. Усі знали, аби купити білет, то прийти вчасно. 9. На зустріч прийшли не тільки учні, скільки випускники минулих років.

254. Виконайте тестові завдання.

1. Виділене слово є прийменником у реченні

А Він завжди був **поруч**.

В Вони сиділи **навпроти**.

Б Гуляли **навколо** школи.

Г **Попереду** йде молодь.

2. З поданих у дужках слів обидва варіанти можливі в усіх сполученнях, ОКРІМ

А дивлюся (лише, тільки) комедії

Б запізнився (із-за, через) Тараса

В тренуюся (щоб, аби) перемогти

Г вибачся (якщо, коли) запізнився

3. Граматичну помилку допущено в рядку

А відпочиваємо по черзі

В виконати за умови

Б називати на прізвище

Г змагання по плаванню

§ 20. СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ МОРФОЛОГІЇ ТА СЛОВОТВОРУ

Про форми частин мови в різних стилях мовлення, а також про стилістичне забарвлення префіксів і суфіксів

255. А. Порівняйте речення в колонках. У якій колонці речення більш експресивні, виразні?

Посіявся рясний дощ.
Здалося, що десь близько пролетіла сова.

Посіявся рясненький дощичок.
Здалося, що десь близько-близько пролетіла сова-нічниця.

Б. Завдяки яким словам досягнуто виразності, експресивності тих речень, які ви визначили? Як утворено ці слова?

В. Зробіть висновок про стилістичне застосування словотворчих засобів.

Прикметники

Стилістично забарвленими є **нестягнені варіанти** повних прикметників (*високая, веселії, далекеє*) і короткі прикметники (*дрібен, зелен, рад, срібен, здоров*), які вживаємо переважно у фольклорі, розмовному мовленні, у поезії. **НАПРИКЛАД:** *Ой і зійди, зійди ти, зіронько та вечірняя! Ой вийди, вийди, дівчинонько моя вірная! (Нар. творчість).*

Займенники

Стилістично виразними є випадки досить частого використання множинних форм займенників **ми, ви, вони, нам, вам** замість *я, ти, він, вона, мені, тобі*. **Наприклад:** 1. *Подумаєш, розкричався. Ми не таких бачили (Г. Тютюнник).* 2. *Я... Ми повелим! Я цар над божим народом! (Т. Шевченко).*

Дієслова

Стилістично забарвленою є неозначена форма дієслова (інфінітив) на *-ть* (*шукать, співають, пишуть*), варіантні форми першої особи множини і третьої особи однини (*бачим, берем, співа, вигляда*), варіантні форми дієслів наказового способу (*скажіте, несіте, пишіте*). Ці форми вживаємо в розмовному мовленні та в художній літературі.

Стилістичне забарвлення прийменників і сполучників

Стиль мовлення	Прийменники	Сполучники
Офіційно-діловий та науковий	<i>внаслідок, у зв'язку з, згідно з, відповідно до, стосовно, залежно від, з метою, у питанні</i>	<i>зважаючи на те що, унаслідок того що, завдяки тому що, з того часу як</i>
Розмовний, художній	<i>проміж, побіч, щодо, наспроти, попри</i>	<i>аби, буцім, буцімто, одначе, отож, себто</i>

256. Прочитайте речення. Поясніть стилістичне використання виділених слів.

1. Андрій пройшовся туди-сюди попід глухими **ворітьми**, подзвонив знову (*М. Олійник*). 2. Багато їздив я **по світі** й чимало всякої краси надивився... (*Б. Лепкий*). 3. В **старім** гнізді танцюють лелечатка (*Л. Костенко*). 4. І в вагоні **легкім**, як Андріївська церква Растреллі, ми поїдем в диму **зеленавім** печерських дерев (*І. Малкович*). 5. Се лиш один з тих численних доказів, які будуть зібрані в **моєму** творі (*Б. Лепкий*). 6. Поберемося, розживемося, а є **на чім**, і буде добре (*Б. Лепкий*). 7. **Сходю** вже, коли таке діло, межи людьми **посидю**, послухаю, що кажуть (*В. Шкурній*). 8. Не журись коли осінь журлива, коли жар **застига*** під дощем, коли листя **спада** шамотливе й невигадливым в небі ключем хтось вже пише автограф на згадку (*Г. Дудка*).

**Застига́ти* – (рос.) застывать.

257. I. Випишіть стилістично забарвлені слова. Обґрунтуйте особливості їх уживання.

Червона – червоная, зелений – зелен, робити – робить, питає – пита, ходімо – ходім, пишшіть – пишшіте, жовта – жовтая, дрібен – дрібний, усяк – усякий, вищій – більш високий, але – одначе, позаяк – бо, аби – щоб.

II. З одним виписаним словом (на вибір) складіть і запишіть речення.

258. Спишіть речення, уставляючи пропущені букви *е* або *и*. Підкресліть стилістично забарвлені прикметники й дієслова. З якою метою автори використали такі слова?

1. Доці ваші дрібненькії об..рнуться в перли дрібні, поломляться яєненькії блискавиці ваші срібні (*Леся Українка*). 2. І в кожному колосі тяжкім в..сняне сонце й майський грім, і літній дощ, і ночі сині (*М. Рильський*). 3. Чом ти, Дунай, став так смут..н, став так смут..н, каламут..н? (*Нар. творчість*). 4. Я для геніїв грядущих поле дикее орав (*І. Франко*). 5. Ідіте ж, вірні слуги, пр..несіте важкий ланцюг із скарбівні щирозлотий (*П. Куліш*). 6. Ми хліб до рук б..рем, як диво, в ньому – і сила, і снага (*С. Гордєєв*).

259. I. Прочитайте виразно вірш.

Осінній день березами почавсь,
Різьбить печаль свої дереворити.
Я думаю про тебе весь свій час,
Але про це не треба говорити.
Ти прийдеш знов, ми будемо на «ви»,
Чи ж неповторне можна повторити?
В моїх очах свій сум перепливи,
Але про це не треба говорити.
Хай буде так, як я собі велю,
Свій будень серця будемо творити.
Я вас люблю, о, як я вас люблю,
Але про це не треба говорити...

Л. Костенко

II. Поміркуйте, чому лірична героїня звертається до коханого то на «ти», то на «ви». Які почуття передають ці займенники? Як у творі виявляється внутрішня сутність людини, її ставлення до інших людей?

260. **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Як ви розумієте вислів: «Вимовляйте слово *ви* голосно, а слово *я* пошепки»? Чи актуальне це правило сьогодні?

Стилістичне забарвлення суфіксів

Суфікси	Особливості суфіксів	Приклади
-ість, -ств(о), -цтв(о), -зтв(о), -от(а), -анн(я), -енн(я), -інн(я), -тт(я), -ізм (-ізм), -изм, -альн-, -увальн- (-ювальн-), -арн- (-ярн-), -ичн-, -ічн- (-їчн-), -ист-, -уват-, -атист-	Характерні для наукового, офіційно-ділового, публіцистичного стилів	<i>громадськість, людство, реалізм, гуманітарний, історичний азотистий,</i>
-к-, -ок-, -очок-, -ичок-, -очк-, -ик-, -оньк-, -еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -н-, -в-, -ищ-, -ущ- (-ющ-), -иськ-, -юх-, -ил-, -л-	Характерні для художнього й розмовного стилів	<i>рідненький, гайочок, котище</i>

Префікси

Особливої експресії набувають слова, у яких повторюється або комбінується з іншими префіксами префікс **по-**. **НАПРИКЛАД:** *Притаїлося все, **пополохалось** перед з'явищем тучі грізної...* (М. Стельмах).

Префікси **па-, пра-, уз-** та інші надають словам відтінку урочистості. **НАПРИКЛАД:** *Паморозь розкішним мереживом покрила **нерухомі** дерева* (М. Стельмах).

261. Прочитайте текст. Обґрунтуйте належність його до певного стилю. Визначте стилістичні засоби словотвору.

ЗУСТРІЧ

За возами, спираючись на костур, тюпає жвавенька бабуся...

— Здрастуйте, — здороваються діти до бабусі й як одно низенько вклоняються.

Бабуся спинилася.

– Здорові, діточки, а чого ж це ви, голуб'ята, всі такі зелені?

Діти витерли рукавчатами носики й подивились на неї великими смутними очима: мовляв – хто ж його знає.

– Ну, а де ж ваша мама? – питає бабуся, приглядаючись до чорних тенет очок на дітях.

Дівчинка у бік показала очима.

– У хуторі – горниці панам прибирають.

Зорять усі на бабуся, чогось сподіваються.

Побідкалась старенька, стала жалувати дітей.

– Гарні, любі діточки... а гостинчика немає, ластів'ята, – не купила (С. Васильченко).

262. Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Доберіть із підручника географії, біології чи фізики невеликий уривок, у якому використано словотворчі засоби стилістики. Обґрунтуйте стильову приналежність тексту.

Варіант Б. Доберіть із твору Лесі Українки «Лісова пісня» або М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» невеликий уривок, у якому використано словотворчі засоби стилістики. Поясніть роль цих засобів.

Для вас, допитливі

Чи знаєте ви, що працівника водної рятувальної станції правильно називати *рятувальником*, хоча для конкретної особи він може бути й *рятівником* – людиною, що її врятувала? Якщо ви скористаетесь книжкою **Євгенія Чак «Чи правильно ми говоримо?»**, то дізнаєтеся ще багато цікавої та корисної інформації про культуру мовлення. В Інтернеті цю працю можна знайти за адресою: <http://chak-chy-pravylnu-my-hovorymo.wikidot.com>. Про те, що вас найбільше зацікавило в книжці, розкажіть однокласникам.

Готуємося до тематичного оцінювання

Виконайте завдання. Перевірте правильність виконання за допомогою відповідей у додатку

1. Усі іменники чоловічого роду в рядку

- А путь, перекис, насип
- Б колібрі, лоша, Лондон
- В міністр, степінь, тюль
- Г журі, нежить, ЄС

2. Закінчення *-ю* у формі Кл. в. мають обидва іменники в рядку

- А хлопець, кінь, Назарій
- Б Геннадій, край, бабуся
- В Юлія, Георгій, лікар
- Г місяць, мрія, Сергій

3. Закінчення *-а* має іменник у сполученні

- А двадцять три персик..
- Б сорок два канал..
- В чотири екскаватор..
- Г три десятих кілометр..

4. Дієслово недоконаного виду вжито у фразеологізмі

- А калачем не заманиш
- Б вийти з гри
- В гратися з вогнем
- Г ні сіло ні впало

5. Дієприкметниковим зворотом можна замінити підрядну частину в реченні

- А Дівчина милувалася квітами, що стояли у вазі на вікні.
- Б Чоловіки їхали шляхом, що пролягав через ліс.
- В Я читав книжку, яку подарували на день народження.
- Г Студенти, які успішно складають іспити, отримують стипендію.

6. Граматичну помилку допущено в рядку

- А автобус на замовлення, незважаючи на дощ
- Б з вини машиніста, о сьомій годині
- В подякувати деканові, вищий за мене
- Г милуватися краєвидом, виконати при умові

7. Стилiстично забарвленими є всі слова в рядку

- А щирая, синь, спішим, тремтю
- Б знайдена, красен, пишiте, срібен
- В вигляда, буцiмто, несiте, широкая
- Г берем, позаяк, сидю, питає

8. З'ясуйте, якими частинами мови є виділені слова в реченні (*цифра позначає наступне слово*).

Життя – то (1) неповторна пісня, (2) яку треба вміти (3) проспівати, не збиваючись на фальш, (4) уникаючи різноголосся (І. Цюпа).

А форма дієслова (неозначена)	Г прикметник
Б форма дієслова (дієприкметник)	Д займенник
В форма дієслова (дієприслівник)	Е прислівник
	Є сполучник

9. Утворіть просту й складену форми ступенів порівняння прикметника *дужий* і прислівника *радісно*.

10. Складіть по одному реченню з дієприкметником і дієприслівником.

Рекомендуємо

КЛИЧМО ЇХ ЛЕСЮ, ОЛЕСЮ

Імена *Леся* й *Олеся* донедавна були скороченими пестливими формами повних імен *Лариса* й *Олександра*, а тепер стали в українському вжитку документальними, офіційними. У звертаннях до жінок з іменами *Леся*, *Олеся* спостерігаємо непослідовність у використанні закінчення кличного відмінка. Одні вживають їх із закінченням **-е** (*Лесе*, *Олесе*), інші – із закінченням **-ю** (*Лесю*, *Олесю*). Зважаючи на українську традицію утворювати форму кличного відмінка від жіночих імен м'якої групи з пестливим значенням за допомогою закінчення **-ю** (*бабусю*, *Галю*), рекомендуємо й імена *Леся*, *Олеся* вживати в цьому відмінку з таким самим закінченням.

Отже, дівчаток кличмо *Лесю*, *Олесю*, до жінок звертаймося *Лесю Вікторівно*, *Олесю Григорівно* або *пані Лесю*, *пані Олесю* (За К. Городенською).

Говорімо правильно

Російською	Українською
отпуск по болезни	відпустка через хворобу
по ошибке	через помилку
по случаю	з нагоди
по вашей вине	з вашої вини
по вечерам	вечорами
по делам службы	у службових справах
при любых обстоятельствах	за будь-яких умов
учебник по физике	підручник з фізики
большой по объёму	великий за обсягом
старший по возрасту	старший за віком
скучать по детям	скучати за дітьми
по инициативе	з ініціативи
по поручению	за дорученням
автобус по заказу	автобус на замовлення

Розрізняймо

Показник – те, по чому можна судити про розвиток і хід чогось; наочне вираження (у цифрах, графічно) результатів чієїсь праці. *Показник продуктивності праці, показник якості, кількісний показник, спортивні показники.*

Показчик – 1. Напис, стрілка або інша позначка, що вказує на щось. 2. Довідкова книжка або довідковий список у книжці. *Дорожній показчик, показчики зупинок, алфавітний показчик, показчик імен.*

СИНТАКСИЧНІ НОРМИ

§ 21. СЛОВСПОЛУЧЕННЯ

Про словосполучення, у яких трапляються помилки у формі залежного слова, та про синонімічні словосполучення

ПРИГАДАЙМО. Що таке словосполучення?

263. А. Прочитайте два речення. У якому з них ідеться про мету дії, а в якому – про напрямок руху? За допомогою яких прийменників це передано?

І в погоду, і в негоду ходила дівчина **ПО** воду (*Нар. творчість*).

Пливе човен по Дунаю один **ЗА** водою (*Т. Шевченко*).

Б. Чому можна стверджувати, що обидва словосполучення «*пішла за лікаркою*» і «*пішла по лікарку*» є граматично правильними?

В. Поміркуйте, чи правильно казати «*побіг за молоком*», «*поїхав за хлібом*».

Керування

В українській мові, як і в російській, більшість дієслів керує іменниками (займенниками) в певному відмінку. Проте відмінки цих іменників в українській мові не завжди збігаються з їх відмінками в російській. **ПОРІВНЯЙМО:**

українською
вибачте мені (Д. в.)

російською
извините меня (Р. в.)

пробачати
дякувати
прощати
дорікати

кому?

братові

зраджувати
опікувати
повідомляти
доглядати

кого?

товариша

глузувати
знущатися
кепкувати
насміхатися

з кого?

з невдахи

докласти
потребувати
дійти
завдавати
набувати

чого?

зусиль
допомоги
згоди
клопоту
досвіду

заслужувати
сподіватися
хворіти
багатий
скупий

**на що?
на кого?**

на пошану
на увагу
на грип
на друзів
на слова

оволодівати
милуватися

чим?

знаннями
краєвидом

264. I. Побудуйте й запишіть словосполучення, добираючи до поданих дієслів іменники у відповідному відмінку. Зверніть увагу на запитання, подані в дужках.

Пробачати (кому?) ... , докоряти (кому?) ... , дорікати (кому?) ... , дякувати (кому? чому?) ... , запобігати (чому?) ... , зраджувати (кого? що?) ... , набувати (чого?) ... , нарікати (на кого? на що?) ... , опікувати (кого?) ... , опікуватися (ким?) ... , подібний (до кого?) ... , прощати (кому?) ... , навчатися (чого?) ... , потреба (у чому?) ... .

II. Складіть і запишіть два речення з утвореними словосполученнями (на вибір).

265. Спишіть словосполучення, виправляючи допущені помилки. Ви можете скористатися поданою нижче довідкою.

Вибацте нас, унести в порядок денний, докласти зусилля, докоряти мене, не викликає довіру, милувалися з краєвидів, повідомляти мені, потребувати допомогу, завдати збитки, сподіватися кращих часів, командувач військами, звітувати за успішність, доглядати за дітьми, захворіти бронхітом.

довідка

Вибацати кому, унести до чого, докласти чого, докоряти кому, заслуговувати на що, милуватися чим, повідомляти кого, потребувати чого, завдати чого, сподіватися на що, командувач чого, звітувати про що, доглядати кого, захворіти на що.

Правильно	Неправильно
читати українською	читати на українській
дякую батькові	дякую батька
вибацте мені	вибацте мене
ліки від хвороби	ліки для хвороби
не викликає довіри	не викликає довіру
заслуговувати на увагу	заслуговувати уваги
оволодіти знаннями	оволодіти знання
опанувати мову	опанувати мовою
учитися ремесла	учитися ремеслу
оплатити проїзд	оплатити за проїзд
доглядати тварин	доглядати за тваринами

попрацюйте в парях

266. Розподіліть між собою групи словосполучень. Спишіть словосполучення своєї групи, розкриваючи дужки. Перевірте одне в одного правильність виконання.

I. Опанувати (науку, наукою), вчитися (рідною мовою, на рідній мові), запобігати (руйнування, руйнуванню), хвилюватися (за сина, про сина), знущатися (з тварини, над твариною), зрадити (країну, країні), дякувати (батькам, батьків).

II. Дорікати (сусіда, сусідові), повідомляти (подругу, подрузі), тішитися (з перемоги, перемозі), глибше (за Свїтязь, Свїтязя), пробачити (кривдника, кривдникові), дякувати (вчителям, вчителів), опанувати (знаннями, знання).

267. Заповніть усно вільні місця в реченнях поданими словами. Ви можете використати кожне слово лише один раз.

допомогу, мене, допомоги, мені

1. Вибачте _____ за непристойну поведінку.
2. Прошу негайно повідомити _____ про вжиті заходи.
3. Першокласники потребують _____ батьків.
4. Потрібно вміти надавати _____ в екстремальній ситуації.

Прийменник *по*

Часто в мовленні трапляються граматичні помилки в словосполученнях із прийменниками. **НАПРИКЛАД:** з моєї вини (а не «по моїй вині»), працювати *за* наказом (а не «по наказу»).

Українською	Російською	Українською	Російською
по гарячих слідах	по горячим следам	лекції	по математике
по вівторках	по вторникам	з математики	по многим причинам
за свідченням	по показаниям	з багатьох причин	по заказу
за дорученням	по поручению	на замовлення	по требованию
за вказівкою	по указанию	на вимогу	по просьбе
за бажанням	по желанию	на прохання	по предложению
за станом здоров'я	по состоянию здоровья	на пропозицію	называть по имени
за сумісництвом	по совместительству	називати на ім'я	по рабочим дням
за алфавітом	по алфавиту	у робочі дні	по всем направлениям
за професією	по профессии	в усіх напрямках	по невнима- тельности
старший за званням	старший по званию	через неуважність	по болезни
з ініціативи	по инициативе	відсутній через	
з вашої вини	по вашей вине	хворобу	

Зверніть увагу!

В українській мові після прийменника *по* іменник уживаємо в місцевому відмінку, а не в давальному. **НАПРИКЛАД:** бити *по* ворота**х** (російською «по воротам»), орієнтуватися *по* зірка**х** (російською «по звездам»).

268. I. Утворіть і запишіть прийменникові словосполучення, уникаючи прийменника *по*. Ви можете скористатися поданою вище таблицею.

ВРАЗОК. Іспит (економіка) – іспит з економіки.

Екзамен (історія), автобус (замовлення), зупинка (вимога), діяти (інструкція), чемпіонат (футбол), конференція (питання екології), фахівець (історія), агент (постачання), інспектор (техніка безпеки), проживати (адреса), записати (алфавіт), перший (список), діяти (наказ), плитви (течія), великий (обсяг), сумувати (кохана), зупинка (вимога), називати (ім'я), відправити лист (адреса), приємний (смак), поїхати (виклик), працювати (вихідні дні), комітет (справи науки), заходи (покращення), пропустити (хвороба).

II. Складіть і запишіть речення з трьома словосполученнями (на вибір).

269. I. Запишіть словосполучення українською мовою.

Менеджер по професії, чемпіонат по теннісу, сделать при умови, консультант по вопросам образования, экзамен по физике, автобус по заказу, остановка по требованию, родственник по отцу, благодарю тебя, извините меня, издеваться* над кем-то, причинить убытки*, приносить неприятности, принимать к сведению, по законам природы, оценка по алгебре, к вашему сведению, в шесть часов, больной гриппом.

II. Із трьохма перекладеними словосполученнями (на вибір) складіть і запишіть речення.

КОЛО ДУМОК

270. Поміркуйте, яке з поданих словосполучень є правильним. Чи, можливо, правильними є обидва? Відповідь поясніть.

збудували на Дніпрі – збудували в Дніпрі

271. I. Доберіть до поданих словосполучень синонімічні й запишіть.

Символ нації, сивовусий дід, краї Херсонщини, морський простір, вода із джерела, хвіст зайця, розмови увечері, сила природи, постать людини, листя дуба, лісові мешканці, осінні барви, телефон Сергія.

II. Складіть усно одне речення з поданим словосполученням (на вибір) і одне – з дібраним до нього синонімічним словосполученням.

272. Знайдіть у газетних, журнальних публікаціях, у текстах вуличних оголошень чи в текстах на інформаційних сайтах приклади словосполучень, у яких є помилки у формі залежного слова. Запропонуйте однокласникам відредагувати виписані вами словосполучення (речення).

273. I. Прочитайте. Знайдіть граматичні помилки. Запишіть речення правильно.

1. Біблійна заповідь учить прощати ворогів своїх. 2. На Україні закінчився чемпіонат по художній гімнастиці. 3. Місто потребує нашу допомогу. 4. Учасники конференції добре говорили на українській мові. 5. Контракт розірвано по нашій ініціативі. 6. Тренінг по енергозбереженню закінчився біля шостої години. 7. Місто потребує нашу допомогу. 8. Цей факт заслуговує особливої уваги дослідників.

II. Назвіть частини мови слів першого речення.

274. Виконайте тестові завдання.

1. Потрібно відредагувати словосполучення

А потребує допомоги

В набувати досвід

Б милуватися краєвидом

Г запобігати пожежам

2. Граматично правильно утворено словосполучення

А працювати по сумісництву

В автобус по замовленню

Б учителька по професії

Г пізнати по голосу

3. Граматично правильно утворено всі словосполучення, ОКРІМ

А оволодіти знаннями

В завдати збитків

Б зраджувати друзям

Г дякувати мамі

§ 22. РЕЧЕННЯ. ПІДМЕТ І ПРИСУДОК ЯК ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. СИНОНІМІЯ ФОРМ ПРИСУДКА

Про граматичну основу речення, синонімію форм присудка та про узгодження присудка зі складеним підметом

ПРИГАДАЙМО. Чим речення відрізняється від словосполучення? Що таке підмет і присудок?

275. А. Доповніть усно кожне з поданих нижче речень спочатку присудком ускладненої форми *унести пропозицію*, а потім – простим присудком *запропонувати*.

1. Насувалася чорна хмара, тому Андрій _____ друзям чимдуж бігти додому.
2. Голова колегії _____ виправити недоліки, допущені під час підготовки до змагань.

Б. У якому випадку спостерігатиметься порушення мовної норми?

В. Зробіть висновок про те, у яких стилях мовлення доречно використовувати ускладнену форму присудка, а в яких – синонімічну їм просту форму.

Головні члени речення

Грамматичну основу двоскладного речення складає **підмет і присудок** (рос. подлежащее, сказуемое), а односкладного – **головний член речення** у формі підмета чи присудка.

Види підметів

Простий	Виражається одним словом	<i>А скіфський кінь із мазаної хати Чумацьким Шляхом зорі прогортає</i> (І. Драч).
Складений	Виражається двома чи більше повнозначними словами: <ul style="list-style-type: none"> • іменник чи займенник у Н. в. й іменник чи займенник в Ор. в. з прийменником з; • словосполучення з кількісним значенням; • займенники <i>кожен, дехто, хтось</i> та ін. й іменник чи займенник у Р. в. множини з прийменником; • складні власні назви, фразеологізми 	<p><i>Ми з тобою йдемо стежкою в саду</i> (М. Рильський).</p> <p><i>Багато громів упало з неба</i> (А. Малишко).</p> <p><i>Кожен з нас міг це зробити.</i></p> <p><i>Бити байдики – улюблена справа ледарів.</i></p>

Види присудків

Простий	Виражається дієсловом у формі дійсного, умовного чи наказового способу, а також інфінітивом	<i>У кінці червня зацвітає водяна лілія</i> (О. Гнатенко).
----------------	---	--

Види присудків		
Складений дієслівний	Складається з інфінітива й допоміжного дієслова (<i>почати, стати, кинутися, зостатися, мусити, хотіти, треба, бажати, думати, любити, радий та ін.</i>)	<i>Я вірші <u>став писать</u> під вечір золотий</i> (В. Сосюра).
Складений іменний	Складається з іменної частини (іменника, прикметника, дієприкметника, займенника, числівника) і дієслова-зв'язки (<i>бути, стати, становити, називатися, вважатися, доводитися, прикидатися та ін.</i>)	<i>Українська пісня <u>має право</u> на вознесення і воскресіння, <u>право</u> на повнокровне життя</i> (Д. Мейс).

Синонімія присудків

Конструкції присудків ускладненої форми на зразок *чинити опір, давати доручення, вносити пропозицію* властиві науковому, офіційно-діловому, публіцистичному стилям і надають мовленню суто офіційного характеру, а синонімічні їм присудки (*опиратися, доручати, пропонувати*) характерні для художнього й розмовного мовлення та менш точні за змістом.

276. I. Спишіть речення. Підкресліть граматичні основи. Визначте види підметів та присудків.

1. Чоловік теж може брати й віддавати, гніватися й радіти (*М. Дочинець*).
2. На щастя, усім мешканцям будинку вдалося врятуватися (*К. Колмикова*).
3. Деякі люди бувають занудами, часто «ниють» (*Т. Мостова*).
4. Марія Примаченко не любила малювати тварин реалістично (*З довідника*).
5. Музика – це краса, що гріє й підносить серця (*М. Рильський*).
6. Душа – єдина на землі держава, де є свобода чиста, як озон (*Л. Костенко*).

II. Поясніть уживання тире у двох останніх реченнях.

277. I. Прочитайте речення. Визначте головні члени речення та способи їхнього вираження.

1. Не гнів, а ніжність – наша вічна сила (*О. Теліга*).
2. Та репече, та дзвякотить, та тупоче-тупоче, а далі як заплаче! (*Марко Вовчок*).
3. Унікальним геологічним утворенням, одним з найбільших річкових островів узагалі є Хортиця (*С. Гречанюк*).
4. Головний убір був своєрідною візитною картою дівчини, її зовнішніх фізичних принад (*Д. Степовик*).
5. Ваша усмішка – це посланець вашої доброї волі (*Д. Карнегі*).

II. У яких реченнях присудки мають значний заряд експресії? Простежте, як спосіб вираження присудка впливає на стилістичне забарвлення.

278. I. Прочитайте речення. Обґрунтуйте правилом кожен з випадків узгодження виділених присудків із підметами.

1. Липовий цвіт збирають, коли більшість квіток **розкриється**.
2. До прибуття автобуса в мене **лишалось** кілька хвилин.
3. Решта учнів змагалися

не захотіла. 4. До входу підійшла частина студентів. 5. Сергійку виповнилося п'ять років з дня народження. 6. Троє драматургів подали свої п'єси на конкурс. 7. Виставка-продаж творів сучасних художників зацікавила вітчизняних критиків. 8. Контрольну роботу писало п'ятнадцять учнів.

II. Перебудуйте останнє речення так, щоб присудок можна було вжити у формі множини.

Узгодження присудка зі складеним підметом

<p>Якщо підмет виражено сполученням іменника (або особового займенника) в Н. в. з іменником (або займенником) в Ор. в. з прийменником з, то дієслово-присудок уживаємо у формі множини.</p>	<p><i>Батько із сином <u>рибалили</u> на ставку.</i></p>		
<p>Якщо складений підмет виражено поєднанням числівника з іменником, то дієслово-присудок ставимо:</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="text-align: center;">У ФОРМІ ОДНИНИ, якщо увагу зосереджено на кількості</td> <td style="text-align: center;">У ФОРМІ МНОЖИНИ, якщо увагу зосереджено на виконавцях</td> </tr> </table> <p>АЛЕ якщо присудок стоїть перед підметом або ж він означає часовий відрізок (вік людини, кількість років, місяців, годин тощо), то його ставимо у формі однини</p>	У ФОРМІ ОДНИНИ, якщо увагу зосереджено на кількості	У ФОРМІ МНОЖИНИ, якщо увагу зосереджено на виконавцях	<p><i>П'ять учнів <u>прийшло</u> на репетицію.</i> <i>П'ять учнів <u>прийшли</u> на репетицію.</i></p> <p><i><u>Зібралось</u> п'ять учнів.</i> <i><u>Минуло</u> десять років.</i> <i>Десять років <u>минуло</u>.</i></p>
У ФОРМІ ОДНИНИ, якщо увагу зосереджено на кількості	У ФОРМІ МНОЖИНИ, якщо увагу зосереджено на виконавцях		
<p>Якщо до складеного підмета входять слова із значенням сукупності (<i>гурт, зграя, група, купа, ключ</i>), то присудок має форму однини.</p>	<p><i><u>Ключ журавлів</u> <u>пролетів</u> над хатою.</i></p>		
<p>Якщо до складеного підмета входять слова <i>багато, мало, чимало, трохи, кілька, декілька</i> або іменники зі значенням кількості (<i>десяток, сотня, частина, решта, половина, більшість</i> та ін.), то присудок переважно має форму однини</p>	<p><i><u>Багато людей</u> <u>поспішає</u> на концерт.</i> <i><u>Більшість громадян</u> <u>підтримала</u> рішення.</i> <i><u>Більшість громадян</u> <u>підтримали</u> рішення.</i></p>		
<p>Якщо при складеному підметі є означення у формі множини, то присудок уживаємо у формі множини</p>	<p><i><u>Оті три роки</u> <u>швидко минули</u>.</i></p>		
<p>Якщо підмет виражено словами <i>виставка-продаж, музей-садиба, школа-інтернат</i> і под., то присудок узгоджуємо з першим словом</p>	<p><i><u>Музей-садиба</u> <u>придбав</u> нові експонати.</i></p>		

279. I. Спишіть, вибираючи з дужок потрібну форму присудка. Свій вибір обґрунтуйте.

1. Небагато фахівців (виготовляє, виготовляють) корпусні меблі. 2. Музей-садиба Максима Рильського (запросив, запросила) відвідувачів на свято. 3. В Україні (діє, діють) кілька законів, які регулюють вступ у вищі

навчальні заклади. 4. Десяток автобусів підприємства (потребує, потребують) ремонту. 5. Група студентів уже (поїхала, поїхали) на практику. 6. Про акцію «Людина року» (повідомляли, повідомляла, повідомляв) і телевізійна реклама, і відповідний сайт в Інтернеті. 7. До складу журі (ввійшли, ввійшло) п'ятнадцять осіб. 8. Прямую трансляцію вручення премії (дивилося, дивилися) чимало людей. 9. Чотири місяці (минуло, минули) із часу їхньої першої зустрічі.

II. Підкресліть граматичні основи в кожному реченні.

280. Складіть і запишіть речення, використавши подані сполучення слів у ролі складених підметів. Підкресліть граматичні основи. Обґрунтуйте узгодження присудка з підметом.

ВРАЗОК. *Сотня будівельників. Сотня будівельників працює на реконструкції будівлі дитячого садка.*

Гурт музикантів, десять місяців, частина випускників, більшість глядачів, шість років.

281. Виберіть із поданих слів ті, якими можна заповнити пропуски в реченнях. Для кожного речення доцільним є лише одне з цих слів.

розробляв, розроблено, розроблявся

1. Проект рішення _____ в міністерстві наприкінці жовтня.

2. Проект рішення _____ прес-аташе дипломатичного відомства.

282. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте вибір форми присудка. Підкресліть граматичні основи.

1. Тільки вночі Остап із Соломією (зважився, зважилися) податися на берег (*М. Коцюбинський*). 2. 7. Ще кілька людей (схопилося, схопилися) на ноги (*Ю. Бедзик*). 3. Із села С до міста М (веде, ведуть) шість доріг, а з міста М до міста В – чотири дороги (*Задача*). 4. У цей час, мов у підтвердження слів капітана, у дверях (з'явилися, з'явилося) три постаті (*Ю. Яновський*). 5. Дві високі стіни лісу (обступили, обступило) білу пухову дорогу (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Група приїжджих (зупинилися, зупинилася) на горбі, де колись над широкими плавнями підіймалася їхня церква (*О. Довженко*).

II. Розберіть за будовою виділені слова, поясніть їхнє написання.

283. I. Порівняйте в реченнях виділені присудки з тими, які записано в дужках. Поясніть, якими відтінками значень вони різняться.

1. Міцність – це здатність матеріалу **чинити опір** (*опиратися*) руйнуванню від дії механічного напруження, що виникає в ньому (ній) під впливом прикладеної навантаги (*З посібника*). 2. **Покладати надію** (*надіятися*) на те, що кілька десятків інтелектуалів сядуть за стіл у бібліотеці і сформулюють українську національну ідею, наївно (*Із журналу*). 3. Незалежний експерт **проводить огляд** (*оглядає*) матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини судової справи (*З інструкції*).

II. Поміркуйте, чи доцільно виділені присудки замінити синонімічними.

III. Обґрунтуйте вживання тире в першому реченні.

284. І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки й розкриваючи дужки. Підкресліть граматичні основи.

1. Місцевий референдум це форма прийняття територіальною громадою рішень шляхом прямого голосування. 2. Пересадження органів і тканин **ахіллесова п'ята** сучасної медицини (*З підручника*). 3. Європейські цінності це свобода, відповідальність, самореалізація, толерантність, взаємодопомога (*Є. Головаха*). 4. Час великий мастак розрубувати **гордіві вузли** людських стосунків (*О. Писемський*). 5. Писемність, література це розмова людини із собою, зі своєю суттю, зі світом (*М. Сингаївський*). 6. Кожна людина неповторний цвіт доброго і злого, мудрого й недалекого, ніжного і грубого (*О. Довгий*). 7. І така благодать чути мамину мову (*А. Коляновський*).

II. Поясніть лексичні значення виділених фразеологізмів.

III. Складіть і запишіть два речення, у яких ставимо тире між групою підмета й групою присудка.

285. Виконайте тестові завдання.

1. Правильно визначено граматичну основу в реченні

А Найдавніша фортеця побудована в VII–VIII століттях.

Б Тернопільський став був створений ще в XVI столітті.

В Біля пам'ятника люблять фотографуватися молодята.

Г Музейна експозиція розташована на території парку.

2. НЕправильно узгоджено підмет з присудком у реченні

А Дві години минуло з початку вистави.

Б До редакції надійшли два сценарії.

В П'ять років збігли за водою.

Г На галявині росло п'ять каштанів.

3. Граматичний зв'язок між підметом і присудком порушено в реченні

А Група танцюристів повернулися з гастролей.

Б Частина студентів уже поїхала на практику.

В Меншість депутатів проголосувала за закон.

Г Більшість туристів піднялися на вершину гори.

§ 23. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. ПОРЯДОК СЛІВ У РЕЧЕННІ

Про означення, додаток й обставину як другорядні члени речення та про стилістичне значення порядку слів

ПРИГАДАЙМО. Чим означення відрізняється від додатка й обставини?

286. А. Прочитайте речення з прямим порядком слів. Перебудуйте речення, розмістивши виділене слово в кінці речення.

Журнал «Відродження» видаватимуть в **англомовному** варіанті.

Б. Визначте, як із зміною порядку слів змінюється експресивність речення.

В. Зробіть висновок, для якого стилю мовлення буде характерним такий порядок слів.

Другорядні члени речення

Означення (рос. определение)	узгоджене неузгоджене	який? чий? котрий?
Обставина (рос. обстоятельство)	способу дії; міри і ступеня; місця; часу; причини; мети; умови; допусту	як? яким способом? якою мірою? де? куди? звідки? коли? з якого часу? доки? чому? з якої причини? навіщо? за якої умови? незважаючи на що?
Додаток (рос. дополнение)	прямий непрямий	кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? на/у кому? на/у чому?

Поширені речення

Речення з другорядними членами називають **поширеними** (рос. распространённые). Речення, до складу яких входять лише головні члени, називають **непоширеними** (рос. нераспространённые).

Країна

287. І. Прочитайте текст. До якого стилю мовлення він належить? Визначте, яку стилістичну роль у ньому відіграють означення.

БУЦЬКИЙ КАНЬЙОН

Україна дуже багата на природні дива. Зробіть собі подарунок, улаштувавши тур вихідного дня в Буки, що на Черкащині.

Тисячі років води річки Гірський Тікич точили граніти, доки не утворили мальовничий Буцький каньйон із крутими схилами. Цікаво, що навколо – рівнинна місцевість, а посеред неї – урвище грандіозних скель, які заввишки сягають двадцяти п'яти метрів.

На початку каньйону стоїть старий млин ХІХ століття, далі – водоспад Вир, котрий обов'язково вас зачарує. Тут свіже повітря, мальовнича природа й цікаві геологічні утворення. Сьогодні на крутих схилах каньйону можна зустріти туристів, які відпочивають у наметових містечках біля самої річки.

ІІ. Назвіть головні й другорядні члени в останньому реченні.

ІІІ. Випишіть із тексту обставини.

288. І. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання.

1. Між зелено(синіми) полями, звиваючись, висвічує водами на сонці лагідна тиха ріка (*Олесь Гончар*). 2. Я тобі зимові дні сріблясті запл(е,и)ту в сивіючу косу; тільки зорі, викупані в щасті, з моря я назад не прин(е,и)су (*Д. Павличко*). 3. Під копитами коней м'яко вгиналась мурава, що поросла обіч крутої ст(е,и)жини, яка в'юнилась із високої кручі до берега Почайни (*Р. Іванченко*).

ІІ. Підкресліть головні й другорядні члени речення.

Порядок слів

В українській мові, як і в російській, порядок слів у реченні є вільним (слова не обов'язково мають стояти в наперед визначеному місці). Виділяють прямий і непрямий (зворотний) порядок слів.

Прямий порядок

Прямий порядок слів домінує в мові та вважається нейтральним. При прямому порядку слів маємо таке розташування членів речення:

- узгоджене означення стоїть перед означуваним словом;
- неузгоджене – одразу після означуваного слова;
- додаток – після слів, від яких залежить;
- підмет – перед присудком;
- обставина може стояти як після дієслова, так і перед ним.

Непрямий порядок

Якщо названий вище порядок слів порушено, то маємо **непрямий** порядок слів, який здебільшого використовують у художньому та розмовному стилях.

Зміна порядку слів дає змогу виділити в реченні найважливіше, унести додаткові смислові відтінки, підсилити виразність слів, емоційність, збагачує мовлення експресивними відтінками. **НАПРИКЛАД:** *Росла в гаю конвалія під дубом високим, захищалась від негоди під віттям широким* (Леся Українка).

Зверніть увагу!

Порушення правил розташування членів речення може спричинити двозначність висловлення. **ПОРІВНЯЙМО:**

Правильно	Невдало побудоване речення
<p>Великий інтерес у батьків викликала лекція про комп'ютерну залежність. Доповідач не дав конкретних рекомендацій, які можна було б застосувати.</p>	<p>Великий інтерес викликала лекція про комп'ютерну залежність у батьків. Доповідач конкретних рекомендацій, які можна було б застосувати, не дав.</p>

два – чотири – усі разом

289. Змініть порядок слів у поданих реченнях так, щоб надати цим реченням більшої експресивності, характерної для розмовного стилю. Утворені речення запишіть.

- ✓ Кобзарі прославляли походи козаків.
- ✓ Бажаємо вам чесних доріг.
- ✓ Володимир Гордійчук у 2018 році вступив до військового училища.

290. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи згодні ви з тим, що саме в сім'ї формується почуття відповідальності старшого й молодшого поколінь одного перед одним? Поясніть свою відповідь. У чому, на вашу думку, полягає відповідальність молодшого покоління перед старшим?

291. I. Прочитайте текст. Про які «три найсильніші слова» в ньому йдеться? Поясніть, як ви розумієте висловлене у виділеному реченні. Чи згодні ви з автором?

БУТИ ЩАСЛИВИМ У СІМ'Ї

Час від часу в кожній сім'ї відбуваються непорозуміння. Хтось для своїх близьких стає джерелом неприємностей, і, якщо ви стали потерпілою стороною, гнів є цілком природною реакцією. Можливо, ви навіть кажете: «Я ніколи не пробачу тобі цього». Так робити не треба. Що б там не було, потрібно заспокоїтися, з думками зібратися й

картину того, що трапалося, у пам'яті відновити.

Чи можемо ми змінити ту ситуацію? Звичайно, ні. Тому намагайтеся більше не казати: «Я ніколи тобі не пробачу». Це щасливим вас не зробить, користі жодної не принесе. Щоб запобігти подібному, запитайте самого себе: «Чому він це зробив?» Навіть якщо не знайдете логічної відповіді, ви, принаймні, спробуєте зрозуміти іншу людину.

Щоб відчувати себе щасливим у колі сім'ї, старайтеся концентрувати свою увагу на позитивних сторонах. На дратівливих звичках членів родини не надто зациклюйтеся. Долайте своє роздратування. Негативні емоції у своїй свідомості замініть позитивними. Це складно, але дуже, дуже важливо. Дуже важливо, коли ви кажете: «Я люблю тебе». Три найсильніші слова, які може сказати одна людина іншій. Більшість просто забуває про них, особливого значення їм не надає. Та все ж сила цих слів незаперечна (*Із газети*).

II. Знайдіть у тексті приклади речень із непрямим (зворотним) порядком слів, який ускладнює сприйняття прочитаного й не є доцільним у текстах публіцистичного стилю.

III. Перебудуйте декілька знайдених речень, замінивши в них непрямий порядок слів прямим.

292. Прочитайте речення. Поясніть помилки, причиною яких є порушення порядку слів. Запишіть речення, уникаючи помилок.

1. Рішенням районної ради виділено землі під забудову хлівів для городян. 2. Школа придбала в травні випущену видавництвом «Весна» енциклопедію про тварин. 3. Адміністрація школи книги, які можна використовувати на уроках, закупила в достатній кількості. 4. Народ активно бере участь в управлінні державою. 5. Зобов'язання як належить не було продумано. 6. Жодний доповідач, на жаль, скільки-небудь конкретних рекомендацій не дав. 7. Комісія розглянула два тижні тому висунуті пропозиції. 8. Ремонт холодильників здійснюють у при заводі відкритій майстерні. 9. Бібліотека придбала в травні випущений довідник для архітекторів. 10. Це повідомлення було зроблено від імені в договорі названої особи (*За Б. Рогозою*).

293. Виконайте завдання одного з варіантів.

A. Напишіть невелику розповідь (6–8 речень) про свої плани на найближчі 2–3 місяці. Використайте обставини часу як засіб зв'язку речень у тексті.

Б. Напишіть невелику розповідь (6–8 речень) про якусь подію, що сталась у вашому житті, житті ваших рідних чи друзів. Використайте обставини часу як засіб зв'язку речень у тексті.

294. Виконайте тестові завдання.

1. Поширеним є речення

А Презентація була надзвичайна.

Б Хлопчаки били байдики.

В Кілька водіїв почали сперечатися.

Г Зустрінемося у квітні.

2. З'ясуйте, яким членом речення є виділені слова (цифра позначає наступне слово).

І я виходжу в гомін (1)*трав* і припадаю до сліда, бо значить (2)*хтось* (3)*мене* чекав, а може й (4)*зараз* вигляда (А. Малишко).

А підмет

В додаток

Д обставина

Б присудок

Г означення

3. Обставина часу є в реченні

А Знадвору нічого не було чути.

Б Працювали щиро, завзято.

В Люблю вранці пити каву.

Г Розкажи про тишу над полями.

§ 24. СИНОНІМІЯ ДВОСКЛАДНИХ Й ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ. НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

*Про види односкладних речень та особливості використання їх,
а також про вживання неповних речень у діалозі*

ПРИГАДАЙМО. Чим односкладне речення відрізняється від двоскладного?

295. А. Прочитайте й порівняйте два діалоги.

Дідусь: Світланко, ти коли приїдеш до мене?

Світлана: У суботу.

Дідусь: З нетерпінням чекатиму!

Дідусь: Світланко, ти коли приїдеш до мене?

Світлана: Я приїду в суботу.

Дідусь: Я з нетерпінням чекатиму!

Б. З'ясуйте, у якому з діалогів окремі репліки є односкладними чи неповними реченнями.

В. Зробіть висновок про роль односкладних і неповних речень у мовленні, зокрема в діалозі.

Односкладне

Речення, граматична основа якого складається з одного головного члена речення, називають **односкладним** (рос. односоставным). **НАПРИКЛАД:** 1. Нема краси в завзятості безсилій (А. Костенко). 2. Чудесна кийвська осінь (Остап Вишня).

ВИДИ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

Види	Особливість
Означено-особові (рос. определённо-личные)	Головний член речення означає дію, яку виконує конкретна особа (<i>я, ти, ми, ви</i>)
Неозначено-особові (рос.) неопределённо-личные	Головний член речення означає дію, яку виконують невизначені особи (<i>вони</i>)
Узагальнено-особові (рос. обобщённо-личные)	Головний член речення означає дію, яка стосується будь-якої особи
Безособові (рос. безличные)	Головний член речення означає дію, яка не має виконавця
Називні (рос. назывные)	Головний член речення стверджує наявність предметів чи явищ

Синтаксичні синоніми

Двоскладні й односкладні речення можуть бути синонімічними. **НАПРИКЛАД:** 1. Пахне скошеною травою. – Пахне скошена трава. 2. Чекаю на тебе. – Я чекаю на тебе. 3. Мені сьогодні не пишеться. – Я сьогодні не пишу.

296. I. Спишіть речення. Підкресліть у них граматичні основи. Односкладними чи двоскладними є всі речення?

1. Люблю в'язку рілля, паруючу і сиву, і пісню орачів – далеку, переливну (*О. Максимейко*). 2. Голкою криниці не викопаєш (*Нар. творчість*). 3. Для лікування різних захворювань застосовують бджолиний мед (*З довідника*). 4. Заморосило осінь у сльозу (*Л. Костенко*). 5. Розлогі верби. Затишок і тіні (*В. Симоненко*).

II. Пригадайте, які є види односкладних речень. Визначте вид кожного односкладного речення.

297. I. Замініть двоскладні речення синонімічними односкладними й навпаки. Простежте, як при цьому змінюється характер розповіді.

1. Миколаївські археологи знайшли на території городища Дикий Сад і п'ятнадцять бронзових предметів (*Із газети*). 2. Від землистого щільника* ледь-ледь пахло воском, та ще, здається, нектаром польових квітів (*Є. Гуцало*). 3. Я живу у світі любові до людей, до землі, до квітів (*Г. Дудка*).

*Щільник (стільний) – лист, утворений чашечками з воску, який бджоли й оси роблять для зберігання меду.

II. Запишіть перебудовані речення, підкресліть у них граматичні основи, схарактеризуйте спосіб вираження головних членів.

298. Порівняйте записані парами речення. Визначте стилістичні особливості та смислові відтінки синонімічних односкладних і двоскладних речень.

1. Скільки радості, коли ти любиш землю – Скільки радості, коли любиш землю. 2. У хаті пахне фарбою та клеєм – У хаті пахне фарба й клей. 3. Слухайте, чого ви плачете? – Слухайте, чого плачете? 4. Що сльозами

поможеш? – Що ти сльозами допоможеш? 5. Я не хочу – Мені не хочеться.
6. Тарасе, вийди та не барися! – Тарасе, ти вийди й не барися!

Дозвілля

299. I. Прочитайте виразно текст уголос, передаючи інтонацією настрій, почуття оповідача та дотримуючись відповідного темпу оповіді.

НА РИБОЛОВЛІ

Прокидаюся...

Свіжим повітрям дунуло в обличчя. Уже сьома. Встаю... Тяжкий сон наснився. Не біда. **Сьогодні піду рибалити.** Щастя!..

Ставок. Уже палає сонце, але не так спекотно. Начепив хрopaка. Закинув. Чекаю... Не клює. Прислухаюсь. Чую сміх та плескіт. Бачу молодичь та малих дітей.

Припікає... Ось воно! Тягне потроху! Підсікаю... Зірвалося!
(За П. Кравченком).

II. Замініть виділені речення синонімічними двоскладними. Як змінилися при цьому смислові відтінки?

III. Знайдіть у тексті односкладні означено-особові та неозначено-особові речення. Чи допомогли вони авторів передати швидкий перебіг подій літнього ранку, зосередити увагу на діях головного героя?

Неповне речення

Неповним називають речення, у якому пропущено один або кілька членів речення, потрібних для цілісної граматичної структури. Найчастіше пропущеним може бути присудок.
НАПРИКЛАД: 1. *На душі – пізній сніг* (О. Гаран). 2. *Бджола жалить жалом, а людина – словами* (Нар. творчість).
Неповні речення переважають у розмовно-побутовому й художньому стилях мовлення (зокрема, у діалогах).

Життя

300. Прочитайте текст. Знайдіть неповні речення, використані в діалогах.

ЧОРНОБРИВЦІ

Наша бабуся сидить на лавці біля тину, дивиться на захід сонця.
Я питаю:

- Бабусю, скажіть, для чого людина живе на світі?
- Для краси.
- Як це?
- Ходімо в сад.

Пішли ми до саду. Там доцвітали чорнобривці. Бабуся збрала жменьку* сухого насіння квітів, зав'язала у вузлик*.

– Почекай до весни – зрозумієш, – сказала вона й поклала вузлик із насінням чорнобривців у сухий куточок.

Настала весна. Ми з бабушею посіяли на грядці насіння**. Зійшло, піднялося, зацвіло. Які вони красиві, ці чорнобривці. Кращі, ніж восени.

– Ось і людина живе, щоб вічно жила її краса, – сказала бабуся. – Батьки живуть, щоб виховувати дітей. А діти потім народжують своїх дітей, щоб вічно жив людський рід.

– А для чого живе людський рід? – знову питаю я.

– Для щастя (За В. Сухомлинським).

*Жмєнька – (рос.) горсть. **Насіння – (рос.) семена.

301. Виконайте завдання одного з варіантів.

А Передайте у формі діалогу розмову по телефону (ділову), використовуючи односкладні й неповні речення для уникнення не виправданих повторів, надання мовленню динамічності й стислості. Діалог запишіть і прочитайте за особами.

Б Складіть і запишіть у формі діалогу інтерв'ю з організатором виставки тварин. Використайте односкладні й неповні речення для уникнення не виправданих повторів, надання мовленню динамічності й стислості.

302. Виконайте тестові завдання.

1. Односкладним означено-особовим є речення

А Було дуже образливо, боляче, гірко.

Б Презентацію підготую завтра.

В З гармат по горобцях не стріляють.

Г Треба полити гарбузи, кавуни, огірки, помідори.

2. Односкладним узагальнено-особовим є речення

А Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє (О. Довженко).

Б Не навчиш вовка орати (Нар. творчість).

В За пустослів'ям дня не перейти (Г. Овсієнко).

Г Усіх зустрічали хлібом-сіллю (А. Таран).

3. Доберіть приклад до кожного виду односкладного речення.

Вид

Приклад

1 означено-особове

А З полови хліба не спечеш.

2 неозначено-особове

Б Велике дерево поволі росте.

3 узагальнено-особове

В Буду хлібом і цвітом ділитись.

4 безособове

Г У лісі пахло листям, грибами та ожиною.

Д Кругом гомоніли, вешталися.

§ 25. ВСТАВНІ СЛОВА, СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ, РЕЧЕННЯ

Про групи вставних слів, синонімію вставних конструкцій та про використання вставних слів як засобу зв'язку речень у тексті

ПРИГАДАЙМО. Що таке вставні слова (словосполучення, речення)?

303. А. Прочитайте текст спочатку з виділеними словами, а потім – без них.

Вирішальна роль електричної енергії в сучасному житті пояснюється її перевагами перед іншими видами енергії. **По-перше**, електрична енергія

найбільш універсальна, вона легко перетворюється в механічну, теплову, хімічну, світлову тощо. **По-друге**, електричну енергію зручно розподіляти між найрізноманітнішими споживачами. **По-третє**, електричну енергію можна досить просто передавати на великі відстані без значних втрат.

Таким чином, це дає змогу за допомогою ліній електропередач подавати енергію від гідроелектростанцій, зведених на річках, чи теплоелектростанцій, збудованих біля покладів палива (Із підручника).

Б. Поміркуйте, для чого в тексті використано вставні слова.

В. Поясніть, як вставні слова надають логічності та структурованості тексту.

Групи вставних слів, сполучень (рос. вводных слов)	
Виражають упевненість, невпевненість, сумнів	<i>безумовно, безперечно, без сумніву, певна річ, правда, може, здається, видно, мабуть, очевидно, либонь, щоправда</i>
Виражають задоволення, радість, жаль, подив	<i>на щастя, на диво, слава Богу, на жаль, як на зло, на сором, чого доброго, як навмисне, як на біду, дивна річ</i>
Указують на джерело повідомлення	<i>по-моєму, по-твоєму, кажуть, як кажуть, мовляє, на мою думку, бачу, по-вашому, як відомо, на думку..., за словами...</i>
Указують на послідовність викладу	<i>по-перше, по-друге, нарешті, до речі, між іншим, крім того, навпаки, отже, наприклад, інакше кажучи, таким чином</i>
Привертають увагу співрозмовника	<i>чуєте, бачиш, уяви, зверніть увагу, майте на увазі, між нами кажучи, зрозумійте, даруйте</i>

Зверніть увагу!

Не бувають вставними такі слова: *навіть, майже, приблизно, принаймні, все-таки, все ж таки, мовби, наче, неначе, немов, ніби, нібито, адже, отож.*

304. І. Спишіть речення, виділяючи вставні слова, словосполучення комами.

- І мовчала струнка дороба що здавалося в небо вела (Л. Костенко).
- На думку античних мислителів досконалим ораторське мистецтво може бути лише в руках хорошої людини (Г. Сагач).
- На жаль дерево росте повільніше, ніж людина (І. Цюпа).
- Старенька груша дихає на пальці, їй певно сняться повні жмені груш (Л. Костенко).
- Доброго кажуть дожити треба, а лихе само прийде (Панас Мирний).
- Сняться мабуть хлопцям сни погожі певно десь літають біля зір (С. Крижанівський).
- Я гірший за інших на щастя і за інших не кращий на жаль (В. Забаштанський).
- У товаристві запорожців понад усе цінувалися сміливість, кмітливість, добре серце і звичайно ж почуття гумору... (М. Слабошпицький).
- За свідченнями дослідників літописів вертеп певно виник ще в часи Київської Русі (Із підручника).

II. Поміркуйте, які з використаних вставних слів, словосполучень надають висловленню щирості, переконливості, а які допомагають активізувати увагу слухачів чи вказують на джерело повідомлення?

Особистість

305. I. Прочитайте текст, обираючи з дужок найбільш вдале (на вашу думку) вставне слово, словосполучення. Які із вставних слів, словосполучень допомагають поєднати речення в тексті?

ТВОЯ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

(Як вважають психологи, на думку психологів, як думають психологи), найболючіша проблема багатьох підлітків – це прагнення бути самостійними й незалежними. Дорослі чудово розуміють це прагнення. Чого ж тоді виникають конфлікти? *(Очевидно, напевне)*, через різне розуміння поняття незалежності.

Хто така незалежна людина? *(Можливо, мабуть, либонь)*, це людина, яка не залежить ні від кого, не підкоряється нікому й нічому? А можливо, це самостійна й рішуча в поведінці людина?

Що вибираєш ти? *(Напевне, безперечно)*, перше – не підкорятися нікому. А близькі тобі дорослі люди, *(очевидно, напевне, певна річ)*, чекають від тебе іншого – самостійності й рішучості в поведінці.

А чи можливо для підлітка й справді не залежати ні від кого і ні від чого? Погодьтеся: багато в чому ти все-таки залежиш... Одяг, харчування, розваги, оплата твоїх телефонних розмов, користування Інтернетом і ще багато чого іншого. А проблеми з твоєю освітою і здоров'ям, роздуми про твоє майбутнє? Це теж лягає на плечі батьків. *(Звичайно, без сумніву, безперечно)*, ти – особистість. За тебе ніхто не має права вирішувати, який одяг тобі носити, яку музику слухати, яку професію тобі обрати.

(Отже, таким чином), у всьому цьому і тобі, і батькам доведеться бути залежними одне від одного. Тобі – рахуватися з їхньою думкою, а їм – із твоєю *(Із журналу)*.

II. Поміркуйте, яку проблему порушує автор. Чи погоджуєтеся ви з висловленим у двох останніх реченнях? Відповідь поясніть.

306. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Що, на вашу думку, означає *бути незалежним*? Від кого (чого) насамперед хочуть бути незалежними підлітки? Чи вважаєте ви себе незалежною людиною?

попрацюйте в парях

307. I. Розподіліть між собою завдання. Доповнити (письмово) речення вставними словами (словосполученнями, реченнями), які: 1) виражають упевненість, сумнів; 2) вказують на джерело повідомлення. Перевірте одне в одного правильність виконання.

1. Майбутнє залежатиме від рівня духовності людини, від рівня її моральності. 2. За війну страшніші деякі речі: боягузтво, зрадництво, егоїзм, **мародерство**. 3. Усім відомі риси українського **менталітету**: людяність, співчутливість, товариськість, гуманність, совість.

II. З'ясуйте за тлумачним словником лексичні значення виділених слів.

ситуація

308. Уявіть, що ви берете участь у міжнародному симпозіумі щодо забруднення навколишнього середовища та перспектив розвитку екологічно чистого транспорту. Сформулюйте й запишіть, використовуючи вставні слова (словосполучення), декілька своїх пропозицій, міркувань із цього питання.

Шановні учасники симпозіуму, на мою думку ...

Високоповажні добродії, я, зверніть увагу, упевнений ...

Дякую за відповідь, але, між іншим, ...

Через декілька років, за інформацією екологів, ...

Вельмишановне товариство! Таким чином, ...

309. I. Запишіть речення українською мовою, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Вчора кстати дождя не было.
2. Оксана, завтра к сожалению нужно остаться дома.
3. К счастью дождь быстро закончился.
4. Мама, принеси мне пожалуйста стакан молока.
5. Артисты несомненно имели огромный успех у зрителей.
6. Вероятно Сергей забыл о договорённости.
7. По словам младшего брата завтра в город приедет цирк.
8. Небось сорвал все яблоки.

II. Доберіть усно, де це можливо, до використаних у реченнях вставних слів, словосполучень синонімічні.

Російською

к сожалению
по словам
конечно
итак
безусловно
вероятно
к счастью
небось
несомненно

Українською

на жаль
за словами
звичайно
отже
безумовно
певно, мабуть
на щастя
мабуть, певно
безперечно,
певна річ,
безсумнівно

310. Напишіть невеликий текст-роздум (10–12 речень) за однією з поданих тез, використавши вставні слова (на вибір) з довідки. Проаналізуйте написаний текст щодо дотримання синтаксичних норм.

1. Для того щоб створити щось красиве, треба нести красу в душі (Ю. Мушкетик).
2. Ми ніколи не станемо математиками, навіть знаючи напам'ять усі чужі доведення, якщо наш розум не здатний самостійно розв'язувати проблеми (Р. Декарт).
3. Спорт – це насамперед загартування організму, удосконалення фізичних можливостей.

довідка

Отже, таким чином, щоправда, точніше, очевидно, поза сумнівом, перше, як відомо.

311. Виконайте тестові завдання.

1. Виділене слово є вставним у реченні (речення подано без розділових знаків)

А Сині дзвіночки **навіть** сіяли холод на трави (М. Коцюбинський).

Б Це сяйво **здається** нев'янучим (Є. Гуцало).

В Тварини **нібито** передчувають зміни погоди (В. Сабунаєв).

Г У калині **кажуть** материнська любов і мудрість (В. Скуратівський).

2. Не можна замінити поданим синонімом у дужках виділене вставне слово в реченні

А Зранку, *як навмисне* (як на зло), пройшов сильний дощ.

Б Ми, *до речі (між іншим)*, не хотіли брати участь у цих змаганнях.

В За високими дубами, *кажуть (між нами кажучи)*, сильно гриміло.

Г Мандрівники, *здається (мабуть)*, відійшли далеко від домівки.

3. Для привернення уваги співрозмовника використовують вставні слова

А зрозумійте, даруйте

В безперечно, без сумніву

Б на жаль, як на зло

Г інакше кажучи, таким чином

§ 26. ПРЯМА Й НЕПРЯМА МОВА. ДІАЛОГ. ЦИТАТА

*Про заміну прямої мови непрямою
та про синонімію різних способів передачі прямої мови*

ПРИГАДАЙМО. Чим відрізняється пряма мова від непрямої?

312. А Прочитайте речення з прямою й непрямою мовою, порівняйте їхню будову.

1. «Чого не забороняє закон, – писав філософ Сенека, – те забороняє сором».

2. «М'ята, – прошепотіла Леся. – Зійшла холодна м'ята».

1. Філософ Сенека писав, що те, чого не забороняє закон, забороняє сором.

2. Леся прошепотіла, що зійшла холодна м'ята.

Б. У якому з речень при заміні прямої мови непрямою втрачено емоційно-експресивні риси мовлення?

В. Зробіть висновок, чи завжди доцільно замінювати пряму мову непрямою. Відповідь поясніть.

Непряма мова

Чуже мовлення, що передається не дослівно, а лише із збереженням основного змісту, називають **непрямою мовою**. **НАПРИКЛАД:** *Відомий французький письменник Вольтер стверджував, що чудово бути скромним, та не слід бути байдужим.*

Непряма мова стилістично більш нейтральна, позбавлена експресивності.

Зверніть увагу!

При заміні прямої мови непрямою змінюють форми дієслів, а також особових і присвійних займенників. Пропускають звертання, вигуки, іноді вставні слова й частки.

313. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Накресліть схеми речень з прямою мовою.

1. У грудях б'ються вдячності акорди, уста шепочуть Дякую, Господь! (Ю. Вавринюк). 2. Григорій Скворода здивував його такими словами Скажіть матінці-цариці, що мені моя сопілка й вівця дорожчі царського вінця (З довідника). 3. Яка ти розкішна земле думала Маланка. Весело засівати тебе хлібом прикрашати зелом завітчати квітами (М. Коцюбинський). 4. І просилася, і молилася Пустити мене старий діду на вулицю погулять (Нар. пісня). 5. Еге подумав Остап так ось воно що! (М. Коцюбинський).

II. Які з поданих речень з прямою мовою недоцільно перебудовувати на речення з непрямою мовою? Чому?

314. Перебудуйте речення з прямою мовою на речення з непрямою мовою й запишіть.

1. «Не шкодує часу на читання, – радив переписувач книг Іван Томашевський, – бо його тим обернеш на добрі речі». 2. «Сідай, Оксано», – сказав Федір Несторович і одвернувся до вікна (Г. Тютюнник). 3. «От і принесли нам лебеді на крилах життя», – говорить до неба і до землі мій дід Дем'ян (М. Стельмах). 4. «День завтра буде як золото», – дивиться на зорі дідусь і йде зі мною до воріт (М. Стельмах).

Діалог

Діалогічне мовлення є ознакою розмовно-побутового та художнього стилів. Воно, як і речення з прямою мовою, є засобом індивідуалізації мови персонажів та наділене високою експресивністю.

Цитата

Цитати використовують у текстах доповідей, наукових робіт, у публіцистичних виступах. **НАПРИКЛАД:** 1. Слово для Лесі Українки – це «гострий, безжалісний меч... що здіймає вражі голови з плеч». 2. Як тут не згадати слова Павла Тичини: «Мова завжди живе поряд з піснею, сестрою її рідною».

Зверніть увагу!

Дуже важливо вміти правильно включити цитати в контекст, правильно робити посилання, в усному мовленні словесними або інтонаційними засобами позначити початок і кінець цитати.

315. I. Прочитайте мовчки текст. У чому суть суперечки між письменником і адвокатом?

Право

ЛЮДСЬКЕ ІМ'Я І ЗАКОН

У Парижі вийшов у світ твір французького прозаїка Еміля Золя. Одним із персонажів цього твору був радник суду Дюверді. Письменник змалював його в досить непривабливих фарбах... Виявилося, що серед паризьких юристів є тезко описаного в романі радника. Між ображеним

юристом і письменником відбулася, напевне, не дуже весела розмова. Можливо, така:

- День добрий, месє Золя... Я – адвокат Паризького апеляційного суду Дюверді!
- Дюверді???
- Так, Дюверді, якого ви описали й зганьбили у своєму творі...
- Але ж я вас не знаю...
- Це байдуже. Прошу вас у разі перевидання твору замінити прізвище радника.
- Письменники не змінюють усталених прізвищ своїх персонажів.
- Тоді я відразу ж іду до суду. З позовом на вас!
- Щасливої дороги, пане адвокатє!
- І виграю процес проти вас!
- Ні, програєте...

І все-таки ображений відвідувач не програв цікавого процесу. І прославлений письменник змушений був замінити прізвище свого персонажа. Згідно із законами автор не має права використовувати у своїх творах наймень, які дають привід ототожнювати негативний літературний персонаж із реальною людиною (За *І. Глинським*).

II. Знайдіть діалог і прочитайте його ще раз уголос, дотримуючись відповідної інтонації та передаючи емоційно-експресивні риси висловлення. Яка розмова здається більш «енергійною, живою»: коли вдаються до діалогу, прямої мови чи до непрямой мови?

Життя

316. I. Прочитайте текст і подані після нього цитати. Чим вони співзвучні? Чи можуть ці цитати надати тексту аргументованості?

ЗДОРОВ'Я – У ТВОЇХ РУКАХ

Сучасна людина особлива, бо живе в поганих екологічних умовах, дихає забрудненим повітрям, п'є нечисту воду, ще й привчилася зловживати медикаментами хімічного походження. Вона недостатньо звертає уваги на своє здоров'я, часто курить, вживає алкоголь.

Здоров'я, опірність до несприятливих умов навколишнього середовища, довголіття значною мірою залежить від харчування.

Проте більшість людей ставляться до раціонального харчування, як і до здоров'я в цілому, зневажливо. Їм варто було б прочитати книжки відомого українського лікаря Миколи Амосова та визнаного у світі австралійського лікаря-дієтолога Кантера Джефрі (*За О. Ганич*).

II. Перекажіть усно текст, доповнивши його трьома поданими цитатами. Намагайтеся використати різні способи введення чужих слів у текст.

Цитатник

1. «Ми живемо не для того, щоб їсти, а їмо для того, щоб жити» (*Сократ*).
2. «Не сподівайся на медицину. Вона непогано лікує багато захворювань, але не може зробити людину здоровою» (*М. Амосов*).
3. «Немає хвороб, які не можна вилікувати, а є люди, яких не можна вилікувати, у яких немає сили волі, щоб себе дисциплінувати, немає достатнього розуму, щоб зрозуміти закони природи» (*К. Джефрі*).

317. Напишіть есе (8–10 речень) на тему «Читання робить нас кращими». Уведіть у текст одну цитату та одне речення з прямою мовою. Ви можете скористатися висловленнями з довідки.

довідка

1. Коли людина перестає читати, вона перестає мислити (*Дідро*).
2. Люди, які читають книги, завжди будуть керувати тими, хто дивиться телевизор (*Ф. Жанліс*).
3. Щоб підготувати людину духовно до самостійного життя, треба ввести її у світ книг (*В. Сухомлинський*).
4. У книгах ми жадібно читаємо про те, на що не звертаємо уваги в житті (*Еміль Кроткий*).
5. Довіряй книгам: вони найближчі. Вони мовчать, коли треба, і говорять, відкриваючи перед тобою світ, за потреби. Хороша книга подібна до айсберга, сім восьмих якого приховано під водою (*Е. Хемінгуей*).

318. Виконайте тестові завдання.

1. Прочитайте речення.

«Насуплю я брови, – говорить зима, – і вітер з морозом повіє» (С. Черкасенко).

Цьому реченню відповідає схема

- А «П», – а.   В «П, – а, – п».
Б А: «П».   Г А: «П», – а.

2. НЕправильно оформлено пряму мову в рядку

А «Це моя наречена. Погуляєте взимку на нашому весіллі, якщо будемо живі й здорові», – усміхнувся до них Сагайдачний (*З. Тулуб*).

Б «Не біда, – поет відмовив, – як ти й сам з дороги звернеш, бо, як рими повтікають, ти мені їх не завернеш» (*Леся Українка*).

В У грудях б'ються вдячності акорди, вуста шепочуть: «Дякую, Господь!» (*Ю. Вавринюк*).

Г «Сідай, пане полковнику», – промовив чернець. – «Прости мене сам і проси простити все наше славне товариство» (*М. Старицький*).

3. Прочитайте речення.

Сергій сказав: «Мені треба знати, о котрій годині я зможу звільнитися».

Пряму мову в цьому реченні правильно передано непрямою в рядку

А Сергій сказав, що треба знати, о котрій годині я зможу звільнитися.

Б Сергій сказав, що мені треба знати, о котрій годині він зможе звільнитися.

В Сергій сказав, що йому треба знати, о котрій годині я зможу звільнитися.

Г Сергій сказав, що йому треба знати, о котрій годині він зможе звільнитися.

§ 27. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Про види складних речень, синоніміку складних речень із сполучниками й без сполучників

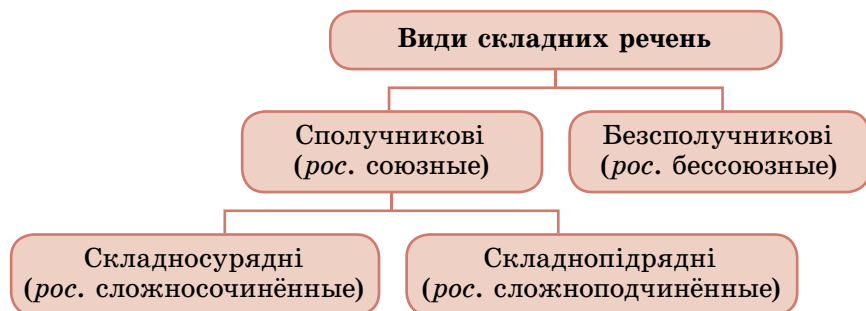
ПРИГАДАЙМО. Яке речення називаємо складним? Які є види складних речень?

319. А. Прочитайте фрагмент оголошення.

За неправильні дії працівників банку просимо вибачення, які надалі повторюватися не будуть.

Б. Чи повністю зрозумілим є зміст оголошення? Що утруднює сприйняття прочитаного?

В. Поміркуйте, на що потрібно звертати увагу, будуючи складні речення.

320. До кожного з поданих фрагментів речень придумайте й запишіть по три варіанти продовження так, щоб утворилися такі види складних речень: а) складносурядне; б) складнопідрядне; в) безсполучникове.

1. Продукти в холодильнику треба зберігати за певними правилами ...
2. Двори були прикрашені розмаїтими клумбами ...

321. Доберіть до поданих простих речень синтаксичні синоніми у формі складнопідрядних речень, які виражали б зазначені нижче смислові відношення. Які речення точніше передають думку – прості чи складнопідрядні?

1. Після рясних дощів усе одразу вкрилося молодою травою (*М. Кибальчич*).
Відношення: а) причини; б) наслідку; в) умови.
2. Під час грози і блискавиці Уляна довго дивилася на зелену альтанку й згадувала княжий теремок (*Микола Хвильовий*).
Відношення: а) часу; б) допусту.

322. І. Доберіть до складних сполучникових речень синонімічні безсполучникові й запишіть. Розставте розділові знаки.

1. Без жертв, без зусиль і злигоднів не можна жити на землі, бо життя – не сад, у якому ростуть одні лиш квіти (*І. Гончаров*). 2. Якщо до металевого провідника приєднати полюси джерела струму, то в ньому виникне електричне поле (*З підручника*). 3. Якщо ти байдужий до страждань інших, ти не заслуговуєш назви людини (*Сааді*). 4. Досвідчений грибникар добре знає, що найкраще опеньки ростуть за теплої погоди (*В. Скуратівський*).

ІІ. Поміркуйте, чому складнопідрядні речення найчастіше використовують у науковому стилі, а безсполучникові – у розмовному й художньому.

323. І. Прочитайте текст. Знайдіть складні речення, поясніть їхню роль у тексті. Які складні логіко-поняттєві зв'язки оформляють ці речення?

КРАСА У ФАРБАХ

Нас завжди оточують речі. Ми звикаємо до них, іноді навіть перестаємо помічати. А в художника бачення особливе: у звичайному він бачить незвичайне, прекрасне й відтворює це на картині.

У Стародавній Греції жив художник на ймення Аппеллес. Якось намалював виноград. Сам пішов, а картину залишив на терасі. Повернувшись, побачив незвичайну картину: пташки намагалися клювати ягоди.

З такою самою вірогідністю намалювала яблука талановита українська художниця Катерина Білокур. Погляньте-но на картину «Богданівські яблука». Жовті з рожевими смужечками на боках яблука. Здається, їх щойно зірвали й вони дихають ранковою прохолодою.

Ми дивимося на яблука, а вони аж сміються й розповідають про прекрасний сад, де зацвітали навесні...

Отож, якщо будеш уважно придивлятися до всього, що навколо тебе, можливо, і тобі відкриється краса, якої раніше не помічав (*Із журналу*).

II. Визначте вид кожного складного речення та побудуйте його схему.

К. Білокур. «Богданівські яблука»

324. Прочитайте складнопідрядні речення. Доберіть усно, де можливо, синонімічні конструкції з дієприкметниковими чи дієприслівниковими зворотами.

1. Коли згадую улюблені пісні, ноги самі пускаються в танок. 2. Учні, щойно почули про приїзд театру мініатюр, зібралися в актовому залі. 3. Радують око різнобарвні квіти, що ростуть на клумбі. 4. Ледь-ледь тремтять губи, що посиніли від холоду. 5. Щойно ми вирушили в дорогу, став накрапати дрібненький дощик. 6. Коли працюєш у сучасних лабораторіях, потрібно мати глибокі знання.

325. Перебудуйте прості речення з відокремленими зворотами на складнопідрядні й запишіть. Які з речень – подані чи утворені – яскравіше підкреслюють динаміку дії?

1. Піклуючись про щастя інших, ми знаходимо своє щастя (*Платон*). 2. Намагаючись повернути довіру покупців, підприємство збільшило термін гарантії на свою продукцію (*Із газети*). 3. Підрядник зобов'язаний ввести об'єкт в експлуатацію в терміни, визначені договором (*З договору*). 4. Якщо викладачі інституту не напишуть заяви на оздоровлення, то вони не отримають путівки в санаторій (*З оголошення*). 5. Побачивши хлопців, баба Сиклета замовкла й винувато опустила очі (*В. Нестайко*).

II. Поміркуйте, чому до останнього речення можна дібрати два синонімічні складнопідрядні речення різного виду.

326. Складіть і запишіть невеликий текст-розповідь (6–8 речень), розкривши в ньому зміст одного з поданих крилатих висловів. Використайте в структурі тексту складні речення різного виду.

З краси не пити роси; де сила панує, там правда мовчить; дурість і пиха – сестри з однієї хати; задля друга правди не зрікайся; честь не товар, у крамниці її не купиш; тяжко щастя знайти, а легко його загубити; хто літом працює до поту, зимою поїсть в охоту.

327. I. Запишіть українською мовою. Порівняйте синтаксичні конструкції в обох текстах.

Ты увидел, что на твоих глазах совершается несправедливость, обман, унижение человеческого достоинства. В твоём сердце загорелось возмущение, тебе хочется вмешаться. А рассудок подсказывает тебе: не вмешивайся, это не твоё дело. Знай, что это голос трусости. Делай так, как подсказывает первое побуждение – чувство, голос совести; оно обычно бывает самым благородным (За В. Сухомлинським).

II. Визначте вид та побудуйте схему останнього речення тексту.

СЛОВНИК

Достоїнство – (укр.) гідність; *поступок* – (укр.) вчинок; *рассудок* – (укр.) розум; *убеждение* – (укр.) переконання.

328. Виконайте тестові завдання.

1. Складносурядне речення утвориться, якщо до частини «*Падав легкий лапаний сніг...*» додати фрагмент

А ...а потім небеса потемніли.

Б ...якого так довго чекали діти.

В ...і запрошував дівчурі надвір.

Г ...засипаючи все довкола.

2. Приєднайте усно до частини «*Ранок був теплим...*» запропоновані варіанти завершення речення. Визначте вид утворених речень.

Варіант завершення речення

1 ...сонячним і бадьорим.

2 ...хоча пройшов дощ.

3 ...але накрапав дощ.

4 ...пахло дощем.

Вид речення

А просте односкладне

Б просте двоскладне

В складносурядне

Г складнопідрядне

Д безсполучникове складне

3. Складним із сурядним і підрядним зв'язком є речення

А Простелилась пам'яті ожина по горбах, куди малим ходив, і озвалась мамина стежина кушиком блідої лободи (М. Ільницький).

Б А земля лежить медова, а поля пожаті мріють, на городах досягають гарбузи зеленоребрі... (М. Рильський).

В Уперше в житті, за весь вік, за це літо уперше в роду, де не знали страху, я вижити мушу, я мушу вціліти, я мушу об'їхати смерть на шляху (Л. Костенко).

Г Кладе на обрій сонце свій малюнок, неначе у колиску малюка, стелилась жінки лагідна рука й тривожна, ніби перший поцілунок (П. Галич).

6. З'ясуйте, яким членом речення є виділений фрагмент.

Член речення

- 1 підмет
- 2 присудок
- 3 обставина
- 4 додаток

Приклад

- А Жити на повну, без обмежень і страху – ось *мета* успішної особистості.
- Б За перським прислів'ям, *доброзичливість* – це коштовність.
- В Балка, вкрита садками, вилась *понад гору*.
- Г *Усіяна колосками* земля пахне літом.
- Д *Мені* було байдуже, де вони отримують інформацію.

7. Установіть відповідність між видом підрядної частини та фрагментом складного речення.

Вид підрядної частини

- 1 означальна
- 2 з'ясувальна
- 3 наслідку
- 4 допусту

Фрагмент речення

- А Ще не зійшли сніги, хоч ...
- Б Дорога вела до села, де ...
- В Я не хочу розповідати, що ...
- Г Як гарно в саду восени, коли ...
- Д У хаті було тихо, так що ...

8. Дієприкметниковим зворотом можна замінити підрядну частину в реченні

А Рекламні щити, які прикріпили на фасади будинків, інформували про наближення виборчої кампанії.

Б Адвокат, який раніше розглядав цю справу, відмовився від свого підзахисного.

В Мені пощастило піти на полювання з мисливцями, які багато чого бачили на своєму віку.

Г Улітку пасічник дав студентам скуштувати смачного меду, що пахнув липою.

9. Граматично правильне продовження речення «*Купуючи мобільний телефон, ...*» наведено в рядку

- А ...у мене з'явилася цікава ідея.
- Б ...до мене привітно всміхнувся продавець.
- В ...уточніть адреси сервісних центрів.
- Г ...нам показали різні моделі.

10. Перебудуйте подане речення на речення з непрямою мовою.

«*Я хочу, щоб мене поважали, – сказав юнак, – щоб я сам міг себе поважати.*»

ХТО ТАМ ХОДИТЬ ПО ПОЛЯХ

Скільки мовлено про отой прийменник **по**. Чомусь не допомагають поради з культури української мови. Депутати й далі *їздять по округах*, бізнесові люди бувають *по закордонах*, фермери *ходять по полях*... Таж український прийменник **по** в цьому значенні поєднується тільки з місцевим відмінком! **Наприклад:** 1. *По полях ми з Вишнею бродили восени* (М. Рильський). 2. *Художнику, ти пілігрим віків. Ідеш по святих місцях людського духу* (Л. Костенко). Тому правильно так: *по округах, по закордонах, по полях* (І. Вихованець).

Розрізняймо

ВИХІДНА точка чи ВИСХІДНА?

В одному газетному тексті написали: «*Висхідною* точкою треба вважати становище, яке склалося на сьогодні». Тут мало б стояти *вихідною*, тобто початковою, від якої ведеться облік. А *висхідний* – той, що підіймається вгору, розвивається до вищого рівня: *висхідна інтонація, висхідна зірка* (О. Пономарів).

«Прóшу до столу» чи «Прошú до столу»?

Коли звертаємося до когось із проханням, клопотанням щось зробити, виконати якусь дію, кажемо: «*Прóшу зайти*», «*Прóшу виступити*», «*Прóшу слова*».

Слово *прóшу* (з наголосом на першому складі) живимо тоді, коли воно виступає у функції вставного слова *будь ласка*. Наприклад: «*Прóшу, сідайте*», «*Прóшу, заходьте*». У цих висловах слово *прóшу* передає ввічливу форму звертання, яке в таких випадках можна замінити формою *будь ласка*: «*Будь ласка, сідайте*».

Отже, треба казати: «*Прóшу до столу*», «*Прóшу сідати*», «*Прóшу, сідайте*» (За матеріалами сайту kulturamovy.univ.kiev.ua).

Покручі в діловому спілкуванні

Правильно	НЕправильно
брати участь	приймати участь
брати до уваги	приймати до уваги
уживати заходів	приймати міри
доводити до відома	ставити у відомість
давати згоду	давати добро
підбивати підсумки	підводити підсумки
укладати договір	заключати договір
гарантувати безпеку	забезпечувати безпеку
закон набирає чинності	закон вступає в силу

ПРАВОПИСНІ НОРМИ

§ 28. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

Про розділові знаки між однорідними членами речення та для виділення відокремлених членів речення, вставних слів і звертань

ПРИГАДАЙМО. Чим може бути ускладнено просте речення?

КОЛО ДУМОК

329. Поясніть, чому у двох перших реченнях перед виділеним сполучником *і* ко́му ставимо, а в останньому – не ставимо.

- ✓ Книжки дарують людям *і* мудрість, *і* мужність.
- ✓ Машину повело, *і* ми згубили шлях.
- ✓ Поганий сусід гірший за пожежу, повинь *і* пошесть.

330. І. Напишіть текст під диктовку. Написане уважно звірте з надрукованим. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

Розвиток

ПІДПРИЄМНИЦТВО – ЧИ ЦЕ ДЛЯ ТЕБЕ?

Підприємець – це людина, що організовує господарську діяльність, ризикуючи й беручи на себе відповідальність. На думку менеджерів, серед якостей і навичок успішного підприємництва можна виокремити такі, як ініціативність і творчість, лідерство й відповідальність, цілеспрямованість і мотивація, уміння спілкуватися й працювати в колективі. Ці якості й навички, безсумнівно, і потрібно розвивати в собі, адже вони знадобляться й у бізнесі, і в процесі навчання, і в розвитку кар'єри (*Із журналу*).

II. Поміркуйте, чи важливо бути ініціативним, щоб започаткувати свою справу.

331. Спишіть речення, розставте пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте правилом кожен із випадків уживання розділових знаків при однорідних членах речення.

1. Не зобидь ні старця ні дитину поділись останнім сухарем (*М. Луків*).
2. У кожному українському обійсті має рости ружа й шавлія любисток і м'ята чорнобривці й нагідки (*Т. Островська*).
3. Наснились мальви рутам'ята і скрип криничний журавля і смерекова отча хата, котру давно покинув я (*П. Дворський*).
4. У драмі людській небагато дій дитинство юність молодість і старість (*Л. Костенко*). Ні розвага ні просьба ні грізба ніщо не помагало (*М. Коцюбинський*).

Означення відокремлюємо, якщо:

- ✓ означення стосується **особового займенника**;
- ✓ означення **відділене** від означуваного слова іншими членами речення;
- ✓ **поширене** означення (*дієприкметниковий чи прикметниковий зворот*) стоїть **після** означуваного слова;
- ✓ означення стоїть **перед** означуваним словом і має додаткове **обставинне значення** (умови, причини та ін.);
- ✓ два й більше **одиничних** означень **стоять після** означуваного слова, **перед** яким уже є залежне від нього означення

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ! Якщо перед означуваним словом немає означення, то два й більше непоширених означень, що стоять після нього, можуть відокремлюватися або не відокремлюватися – за бажанням автора

Прикладку відокремлюємо, якщо:

- ✓ прикладка стосується **особового займенника**;
- ✓ прикладка **поширена** і стоїть **після** означуваного іменника;
- ✓ **одинична** прикладка стоїть **після** означуваного слова й має додаткове **самостійне значення**;
- ✓ прикладка **приєднується** до означуваного іменника словами *тобто, на ім'я, або (=тобто), наприклад, чи (=тобто), навіть, як-от* та ін.;
- ✓ прикладка **приєднується** до означуваного слова за допомогою сполучника **як** і має додатковий відтінок **причини**

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ! Не відокремлюємо прикладку, яка разом зі словом **як** має значення «у ролі кого (чого) виступає предмет чи особа»

Обставину відокремлюємо, якщо:

- ✓ обставина виражена **дієприслівником** або **дієприслівниковим зворотом** (крім випадків, зазначених нижче);
- ✓ обставина виражена іменником з прийменниками *незважаючи на, закінчуючи, починаючи з* (з прийменниками *у зв'язку з, згідно з, на відміну від, відповідно до, всупереч* та ін. – за бажанням автора)

Обставину НЕ відокремлюємо, якщо:

- ✓ обставина виражена **одиничним дієприслівником**, який стоїть **безпосередньо** після дієслова-присудка й має значення обставини способу дії;
- ✓ обставина виражена **дієприслівниковим зворотом фразеологічного типу**;
- ✓ обставина виражена **дієприслівниковим зворотом**, на початку якого стоїть підсилювальна **частка і (й)**;
- ✓ обставина, виражена **дієприслівником** чи **дієприслівниковим зворотом**, **поєднується** з іншими прислівниками єднальними сполучниками;
- ✓ обставина виражена **дієприслівником** зі словом **який** у складі частини складного речення

Додаток відокремлюємо, якщо:

- ✓ **додаток** має значенням **виключення, виокремлення, обмеження** й виражений іменником з прийменниками *крім, окрім, опріч, замість, за винятком, зокрема, особливо, на відміну від, у тому числі* та ін.

332. Перебудуйте речення так, щоб неоднорідні означення стали однорідними. Перебудовані речення запишіть, розставте потрібні розділові знаки.

ВРАЗОК. 1. Згори сіялося розкішне літнє сонце. – *Згори сіялося сонце розкішне, літнє.* 2. Під побитою громом старою вербою тулиться хата. – *Під старою, побитою громом вербою тулиться хата.*

1. Пожовклий натомлений вересень покvapно спливає за обрїй (*Д. Луценко*). 2. Охоплені багрянцем ясні гори стояли до самого небокраю (*Олесь Гончар*). 3. Берег Південного Бугу заповнили виряджені в карнавальні костюми галасливі школярї (*П. Щегловський*). 4. З луків пахли звечора скошені зів'ялі трави... (*В. Чемерис*). 5. З кленового пагона зірвався широкий жовтий лист (*Г. Тютюнник*).

333. I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте вживання розділових знаків при звертаннях та вставних словах (словосполученнях).

1. І я виходжу в гомін трав і припадаю до слїда, бо значить хтось мене чекав, а може й зараз вигляда (*А. Малишко*). 2. Любов до тебе Україно найкращий в світі оберїг (*В. Черепков*). 3. Ти вітре дерев не займай, не будь таким злим і сердитим (*Л. Компанїєць*). 4. Дозволь мені мїй вечоровий світе упасти зерням в рїдній борозні (*В. Стус*). 5. Сняться мабуть хлопцям сни погожі певно десь літають біля зір (*С. Крижанівський*). 6. Сумніви як правило крадуть у нашої думки сили (*Т. Мостова*). 7. Не покидай мене моя дитино і отчого подвір'я джерело (*В. Бровченко*). 8. Дружба на думку Арістотеля – найнеобхідніше для життя... (*Л. Сохань*).

II. Підкресліть члени речення у двох перших реченнях.

два – чотири – усі разом

334. З'ясуйте, у яких трьох реченнях на місці пропуску потрібно ставити ко́му.

1. Скуті кригою страшною ... сплять озера і гаї (*Олександр Олесь*).
2. Збентежені ... туристи не одразу змогли знайти дорогу (*Із журналу*).
3. З образою сказане ... слово будить гнів (*Панас Мирний*).
4. Любові сповнений до дна ... я вам щедрою, добрі люди (*Д. Луценко*).

335. I. Спишіть речення. Виділіть комами відокремлені другорядні члени речення. Обґрунтуйте правилом кожен із випадків відокремлення членів речення.

1. Самі на себе дивляться ліси розгублені од власної краси (*Л. Костенко*). 2. Зачарований плином річки Андрїй не звернув уваги на застереження брата (*Із журналу*). 3. Хто це там оповитий в туман заховався за сиві каштани? (*М. Луків*). 4. Цю благородну птицю називають вальдшнепом або лісовим куликом (*З довідника*). 5. І з літечком я не прощався обкупаний його теплом я цілував його за щастя, яке воно мені дало (*Д. Іванов*). 6. Осїнь схожа на теплі долоні жінки, що лежать притомившись на колїнах (*Г. Світлична*). 7. День біля колодязя спинився і відвівши сплутане гілля тиші вересневої напився із відра у дзьобі журавля (*Д. Іванов*). 8. Окрім слабодухості брехня накриває безпорадний розум (*Ф. Бекон*). 9. Не маю іншого тепла окрім тепла отчого краю (*В. Баранов*).

II. Підкресліть відокремлені члени речення відповідної до їхньої синтаксичної ролі.

336. Побудуйте речення так, щоб відокремлені означення стали невідокремленими й навпаки. Побудовані речення запишіть, розставте розділові знаки.

ЗРАЗОК. Спійманий у ставку короп заважив два кілограми. – Короп, спійманий у ставку, заважив два кілограми.

1. Така всеосяжна, всеперемагаюча весна ще ніколи не йшла над землею (*Олесь Гончар*). 2. У далечині широка, налита повинню смуга Дніпра ледве видніла в імлистому мороку (*В. Підмогильний*). 3. На доброму шматку виноградника, оголеному від зрубаних кущів, стирчали невисокі пні, порубані та поранені немилосердною сокирою (*М. Коцюбинський*). 4. Посаджені при дорозі вербички викидали жовтаві бруньки (*С. Скляренко*).

337. I. Відновіть усно прислів'я, дібравши до кожного речення відповідний дієприкметниковий зворот.

Слово не повернеш.

здобутий працею

комусь зроблене

Камінь м'якший від дарованого бублика.

чужим ножем крайний

Хліб не смачний.

випущене з уст

Добро до тебе повернеться.

II. Запишіть кожне прислів'я двічі: 1) так, щоб означення було відокремленим; 2) так, щоб означення не відокремлювалося.

338. I. Прочитайте речення. Поясніть, у яких із них прикладка зі словом **як** має додатковий відтінок причини, а в якому має значення «у ролі кого (чого) виступає предмет чи особа».

1. Як досвідчений учитель Антон Макаренко вмів передбачати будь-яку несподіванку (*В. Сухомлинський*). 2. Ім'я Івана Сірка як ватажка оточене було ореолом* нездоланності... (*І. Шаповал*). 3. Як рибалка я повинен бути людиною поважною й розсудливою (*П. Загребельний*). 4. Як фольклорист Франко з палким інтересом ставився до народної творчості (*М. Рильський*). 5. Пергамент високо цінували як матеріал для письма (*А. Матвієнко*). 6. Як творець Шевченко може бути для нас взірцем в усьому (*Олесь Гончар*).

*Ореол – 1. Променисте коло, сяйво навкруг голови бога, святого на іконах, культових картинах. 2. (*перен.*) Атмосфера слави, успіху, пошани й т. ін. навколо кого-небудь.

II. Випишіть речення, у яких прикладку потрібно виділити комою (комами). Розставте розділові знаки. Прикладки підкресліть як члени речення.

339. Із кожної пари речень відновіть прислів'я, ускладнене відокремленим додатком. Використайте подані прийменники. Ви можете використати кожен прийменник лише два рази.

крім, за винятком, зокрема

1. Працьовитість основа життя. Працьовитість основа добробуту.
2. На світі все знайдеш. На світі не знайдеш рідної матері.
3. У всьому знай міру. Не треба знати міри в добрих справах.
4. І з нулів можна дещо зробити. З нулів можна зробити ланцюг.
5. Можна доточити все. Не можна доточити розуму.
6. Не бійся нікого. Бійся підступного друга.

340. Виконайте завдання відповідно до однієї з поданих ситуацій.

Ситуація 1. Уявіть, що ви спортивний тележурналіст і в прямому ефірі коментуєте футбольний поєдинок між командами «Динамо» (Київ) і «Манчестер Юнайтед». Побудуйте й запишіть декілька речень із запропонованими відокремленими обставинами й додатками.

перехопивши м'яч
вийшовши на заміну
на відміну від суперника
отримавши жовту картку
випередивши суперника

Ситуація 2. Уявіть, що вас, як відомого шеф-кухаря, запросили бути ведучим (ведучою) телевізійної програми «Готуємо смачно». Побудуйте й запишіть декілька речень із запропонованими відокремленими обставинами й додатками.

посоливши страву
змащуючи коржі кремом
крім картоплі
обсмаживши млинці
зокрема салат з моркви

341. Запишіть речення українською мовою, розставляючи розділові знаки.

1. Везде ощущается осенний покой в саду и в поле в лесу и на огороде. 2. Сохранившийся экземпляр книги нужно передать в библиотеку. 3. Алексей подумав решил повернуть к озеру. 4. Выбирая подарок не забывайте о желаниях именинника. 5. Малейший звук зародившийся в тишине ущелья сразу усиливался. 6. Нельзя безразлично относиться к людям нуждающимся в помощи. 7. Всё мы видели в этом городе дома и парки памятники и музеи.

СЛОВНИК

Безразлично – (укр.) байдуже; *желание* – (укр.) бажання; *ущелье* – (укр.) ущелина, міжгір'я.

342. Виконайте тестові завдання.

1. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Місяць високо викотився на небо й заглянув у човен через високий берег (*І. Нечуй-Левицький*).

Б Синій вечір тихо бродить, квіти колихає, і навшпиньки в хату входить, вікна затуляє (*Г. Дудка*).

В Схилились вишні в розпачім німім і ронять цвіт весільний у калюжу (*Л. Гудзь*).

Г В тій пісні чулися гудки заводів, і рев машин, і шепоти пшениці (*П. Тичина*).

2. Двокрапку треба поставити в реченні

А Перлами, росою, сонцем, долиною вмивається земля (*В. Сосюра*).

Б Важкі краплі роси падали зрідка і тихо в траву (*Ю. Смолич*).

В Пам'ятайте, що і в рослин, і у тварин немає депутатів (*Д. Даррелла*).

Г У лісі не було нічого ані грибів, ані ягід, ані черешень (*Ю. Яновський*).

3. Кóму між виділеними словами треба поставити в реченні

А Похилена *вітрами стара* яблуня росла коло хати.

Б Діти гралися на *широкому порослому* травою подвір'ї.

В Чай заварили з *молодого липового* цвіту.

Г Доріжку в парку встелило *жовте кленове* листя.

4. Прочитайте речення.

Отже (1) чужоземні монархи трактували Україну (2) незважаючи на договір 1654 року (3) як окрему від Москви державу, а гетьмана (4) як самостійного керівника (О. Апанович).

Кóму треба ставити на місці всіх цифр, ОКРІМ

А 1   Б 2   В 3   Г 4

5. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Таким чином, точки Б і В рівновіддалені від осей координат і точки А (*З підручника*).

Б Спасибі, Вам мамо, за вічну любов і всю неоплачену ласку (*Д. Луценко*).

В Місяць хоче, мабуть, погрітись, суне в шибку свій блідий диск (*В. Симоненко*).

Г Дійсно, лоза зразу кінчалась, і ми вийшли на чистий піщаний висип (*О. Довженко*).

6. Потрібно відокремити виділену обставину в реченні

А І я *заплакавши* назад поїхав знову на чужину (*Т. Шевченко*).

Б Із вирію летять *курличучи* ключі (*М. Зеров*).

В Не звикли сидіти *склавши руки* (*З газети*).

Г Завдання виконали легко й *не роздумуючи* (*Із журналу*).

7. Правильно розставлено розділові знаки в усіх реченнях, ОКРІМ

А Край прогнутого вечорового неба, урізаючись у зоряну імлу й досі трудиться старий нагорблений вітряк (*М. Стельмах*).

Б Сплітаючись гіллям стоять дуби зелені, свіжолісті (*М. Рильський*).

В Трави, встигнувши вигнатись на зимовій волозі, котились зі степу (*Олесь Гончар*).

Г Батько мій обпершись об одвірок, проводжає в небо журавлів (*В. Кулик*).

8. Виділене означення потрібно відокремити комами в реченні

А Прочитав *надіслане вранці* повідомлення.

Б Подарував *вирощені власноруч* квіти.

В Берізка *напоєна дощем* зазеленіла

Г Розв'язали *записану на дошці* задачу.

9. Кóму треба поставити, якщо до частини «*Люблю тихий літній вечір...*» додати фрагмент рядка

А ...і тихий спів соловейка в гаю.

В ...напоєний пахощами трав.

Б ...після довгого спекотного дня.

Г ...та його яскраві сузір'я.

10. Доберіть приклад до кожного випадку вживання тире.

Випадок уживання тире

- 1 між підметом і присудком
- 2 перед узагальнювальним словом
- 3 у неповному реченні
- 4 при відокремленій прикладці

Приклад

- А Від малих дітей голова болить, а від великих – серце.
- Б На річці, у лісі, на полі – усюди німа тиша.
- В Я тільки тепер побачив село – нужденну купку солом'яних стріх.
- Г Непереможна безборонність – твій меч єдиний і єдиний щит.
- Д Прийде осінь – у засіках буде хліб золотий.

§ 29. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Про кому, тире й двокрапку між частинами складносурядного, складнопідрядного та безсполучникового речень

ПРИГАДАЙМО. Чи завжди між частинами складного речення ставимо розділовий знак?

два – чотири – усі разом

343. Поясніть причини наявності чи відсутності коми перед виділеним сполучником *і* в поданих реченнях.

1. Ні, світе мій, вівік не розлюбить святі поля твої, і небеса, і води (*М. Луків*).
2. Одноманітний гул прибою, вино, і музика, й пісні (*М. Луків*).
3. Я занедбав і дім, і службу.
4. А за вікном лютує шторм, і сльози сліплять очі.
5. Знову яблуні буйно цвітуть і лунає знайомий мотив.
6. Коли ти йдеш крізь сад і тінь тремтить на сукні, я квітувати рад, мов сад, сповитий в сутінь (*М. Луків*).

344. I. Випишіть складносурядні речення, між частинами яких потрібно ставити кому або тире. Поставте потрібні розділові знаки й обґрунтуйте їх.

1. Сьогодні світ руками я обняв і навзаєм зі мною світ обнявся! (*Є. Гуцало*).
2. Скинется зрідка у воді рибина або нічний птах залопоче в темряві крилами (*Б. Антоненко-Давидович*).
3. Досі вечір пахне сон-травою а світанок іменем твоїм (*Н. Гнатюк*).
4. Деся пливуть дощі по шибках і бредуть сніги в полях (*Є. Саранулова*).
5. А квітці пахне літа теплий день і я спиняюсь у задумі (*О. Довгон'ят*).
6. Горобці зірвалися при моєму наближенні з копиці сіна та ще й неподалік застрекотала сорока (*Є. Гуцало*).
7. Ударив грім і зразу шкереберть пішло життя (*В. Стус*).

II. Складіть і запишіть одне складносурядне речення, між частинами якого не потрібно ставити розділовий знак, і одне – між частинами якого потрібно поставити тире.

345. I. Спишіть складні безсполучникові речення, розставляючи між їхніми частинами пропущені розділові знаки..

1. Нехай підождуть невідкладні справи я надивлюсь на сонце і на трави (*Л. Костенко*).
2. Іти йому з лісу не хочеться звик тут за літо (*Гр. Тютюн*).

ник). 3. Сумує хата вже не йдуть до неї (Г. Дудка). 4. Повелося так з давніх століть як пора вже за щастям іти на воротях матуся стоїть, проводжає дітей у світи (П. Карась). 5. Стріну ж я калину, небо те безкрає цілий день сопілка в моїм серці грає (А. Малишко). 6. І є таке дивне щастя днини ясної ради соколом з неба впасти (В. Симоненко). 7. Земля без снігу літо без хліба (Нар. творчість).

II. Складіть і запишіть одне безсполучникове речення, між частинами якого потрібно поставити двокрапку, і одне – між частинами якого потрібно поставити тире.

Успіх

346. I. Прочитайте текст. Про яку важливу проблему в ньому йдеться? Визначте комунікативне призначення тексту.

ПРАВИЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ ЧАСУ

Той хто зміг досягти чималих успіхів добре знає що таке раціональний розподіл часу.

Необхідно вміти планувати свій день, тиждень, місяць, дотримуватися режиму дня, який передбачає виділення достатнього часу на відпочинок, навчання (роботу), фізичну активність, домашні справи та дозвілля. **Дотримання режиму – це необхідність яка зумовлена прискореним темпом життя.**

Природою закладено стадії активності й пасивності організму, які пов'язані зі зміною дня й ночі. **Кажуть що люди які хочуть більше зробити у своєму житті повинні спати недовго.** Однак для повного відновлення сил дорослій людині потрібно спати близько 7–8 годин на добу.

Розумову діяльність треба чергувати з фізичною та проведенням часу на свіжому повітрі. Змінюючи види діяльності, ви зможете подолати відчуття втоми й зробити більше. Неприпустимо більшу частину вільного часу просиджувати біля телевізора чи за комп'ютером.

Тож кожна людина повинна сказати: «Я не хочу більше марнувати час і хочу всюди встигати» (Із журналу).

II. Випишіть виділені складні речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Побудуйте схеми вписаних речень.

347. I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

Нема тих грошей якими можна б заплатити за людський розум і людське серце навіть тоді коли хтось думає що в світі все купується і все продається (І. Чендей). 2. Неподалеку грайливо дзюрчав гірський потік, з гір де смереки і ялини зводили свої шпилясті верхівки до синяви чистого безхмарного неба повіяв свіжий лагідний вітерець але червневе опівденне сонце досить-таки припікало і учні охоче розташувались у затінку коло каменя (Б. Антоненко-Давидович). 3. Мені здається друже що голови навіть наймудріших людей тупіють коли вони зберуться разом і що там де найбільше мудреців найменше мудрості (Ш. Монтеск'є).

II. Побудуйте схеми складних речень. Визначте види речень.

348. І. Спишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте пунктограми.

1. Людина яка перестала вчитися не повинна дивуватися тому що вона блукає в п'їтми небезпечних часів (*Генрі Форд*). 2. Уже кружляє листя жовто-ржаве щоб на асфальті мокрому спочить (*М. Рильський*). 3. Коли людина знає свої справжні достоїнства й вади їй легше домогтися успіху в будь-якій роботі (*Н. Скоромовська*). 4. Смичок торкнувся скрипки і поволі озвався оркестр злетіли дивні звуки струнка берізка заспівала соло здіймаючи до неба свої руки (*Г. Дудка*). 5. Я з тих країв де над Дніпром цвітуть, шумлять гаї де з дня народження мені співали солов'ї (*М. Нагнибіда*). 6. Над світом стояла така благословенна тиша що було чути як кущики жита ронили краплі роси (*М. Стельмах*). 7. Найпростішим є атом Гідрогену його ядро складається з одного протона навколо якого рухається один електрон (*З посібника*).

II. Визначте вид кожного речення.

349. Виконайте завдання одного з варіантів.

А Напишіть твір-мініатюру (6–8 речень) на одну з поданих тем: «А осінь в шибку загляда»; «Дорога похило збігає в село»; «Плаче небо важкими дощами»; «Сумує річка за літом». Використайте різні види складних речень.

Б Складіть і запишіть гумористичну розповідь (6–8 речень) на одну з поданих тем: «Узимку літа не доженеш»; «Зима невелика, та в неї рот великий»; «Такий мороз, аж зорі скачуть». Використайте різні види складних речень.

350. Виконайте тестові завдання.

1. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Там, де у росах стелиться трава ти ходиш над рікою таємниче (*В. Грінчак*).

Б Гасли вікна, бо вже синій день дивився крізь намерзлі шибки до кожної хати (*М. Коцюбинський*).

В А я стою у білому плащі під чорним деревом, на котрім птиці сниться весна (*Г. Жиленко*).

Г Уже весна відсвяткувала свої вишневі весілля, уже до літнього причала пливе запліднена земля (*М. Рильський*).

2. Тире треба поставити між частинами речення (окремі розділові знаки пропущено)

А Із саду спілі пахнуть абрикоси і хата хлібом дихає гарячим (*О. Орач*).

Б Сива пелена заслала поле й ця пелена схожа на м'якенький, розсіяний у повітрі попіл (*Є. Гуцало*).

В Ані шелесту не було чути ані колихання не було помітно (*Марко Вовчок*).

Г Сулима подав знак і війська приготувалися до штурму (*М. Слабошпицький*).

3. Кóму потрібно поставити перед усіма виділеними сполучниками, ОКРІМ

А Мене водило в безвісті життя та я вертався на свої пороги (*Д. Павличко*).

Б Веселий день давно вже одгорів і даль доносить пісню журавлину...
(*В. Сосюра*).

В То вітерець дихне по ниві **то** коник в житі засюрчить... (*Л. Глібов*).

Г Удалині хиталися дерева і синів задуманий прибій (*В. Сосюра*).

4. Двокрапку треба поставити між частинами речення (розділові знаки пропущено)

А Я пам'ятаю сніг на землю падав і припадав до мерзлої землі
(*Г. Дудка*).

Б Уже зовсім завесніло вже жайворонки виспівували в полі (*Ю. Збанацький*).

В Діла добрих оновляться діла злих загинуть (*Т. Шевченко*).

Г Ліс рубають тріски летять (*Нар. творчість*).

§ 30. АПОСТРОФ. ЗНАК М'ЯКШЕННЯ

Про те, коли перед буквами я, ю, є, ї пишемо апостроф, якими буквами позначаємо на письмі м'які приголосні та коли пишемо знак м'якшення

ПРИГАДАЙМО. 1. Які є губні приголосні звуки? 2. Які звуки позначаємо буквами **я, ю, є, ї**?

351. А. Визначте префікси в словах. Якими звуками закінчуються ці префікси – твердими чи м'якими?

Від'ємний, роз'ятрити, між'ярусний, від'іхати.

Б. Прочитайте виразно слова. Скільки звуків позначають виділені букви – один чи два? Вимовте ці звуки?

Без'ярусний, перед'ювілейний, з'єднання, над'істи.

В. Зробіть висновок про те, коли після префікса пишемо апостроф.

Апостроф пишемо перед я, ю, є, ї :	Апостроф НЕ пишемо перед я, ю, є, ї :
після букв б, п, в, м, ф : <i>рум'яний, солов'ї, черв'як</i>	після б, п, в, м, ф , якщо перед ними в корені слова є буква на позначення приголосного, крім р : <i>св'ято, цв'ях</i>
після р , що позначає твердий звук (у вимові чуємо [й]): <i>бур'ян, пір'я</i>	
після префіксів, що закінчуються твердим приголосним: <i>від'їзд, роз'яснення</i>	після букви р , що позначає м'який звук [р'] (у вимові не чуємо [й]): <i>бур'як, кр'юк</i>
після першої частини складних слів, яка закінчується твердим приголосним: <i>дит'ясла, пів'яблука</i>	
у слові <i>Лук'ян</i> та похідних від нього словах: <i>Лук'яненко, Лук'янівка</i> тощо	

Зверніть увагу!

Букви *я, ю, є, ї* після апострофа позначають два звуки – [йа], [йу], [йе], [йї]. **НАПРИКЛАД:** *м'ята* [мй'áта].

352. I. Спишіть слова, уставляючи на місці пропуску, де потрібно, апостроф. Поясніть написання.

Пів..юрти, різнотрав..я, арф..ярка, залл..яти, морк-в..яний, медв..яний, **різдв..яний**, возз..еднання, торф..янистий, св..ятковий, Св..ятослав, з..їжджати, **без..ядерний**, під..юджувати, Лук..янівка, безхмар..я, глазур..ю, дит..ясла, Мін..юст (*Міністерство юстиції*).

пів'ящика
дит'ясла
духмянний
лється

II. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією.

КОЛО ДУМОК

353. I. Поміркуйте, чому в першому слові після двох букв на позначення приголосних пишемо апостроф, а в другому – не пишемо.

Розв'язати, духмянний.

II. Поміркуйте, скільки м'яких приголосних є в словосполученні *танцювальний турнір*.

Знак м'якшення

Пишемо <i>Ь</i> :	НЕ пишемо <i>Ь</i> :
1) після букв, які позначають м'які приголосні, у кінці слова та складу: <i>віс'ь, дяд'ько</i>	1) після букв на позначення губних, шиплячих і [г], [к], [х], [г]: <i>доц'ь, дріб'ь</i>
2) у суфіксах <i>-зьк-, -ськ-, -цьк-</i> : <i>морс'ький</i>	2) після <i>р</i> у кінці складу і слова: <i>Харків, чотирма</i> <u>Виняток:</u> <i>Гор'ький, Зор'ькін</i>
3) у дієсловах на <i>-ть, -ться</i> : <i>вчат'ься</i> ; у дієсловах наказового способу перед суфіксом <i>-ся</i> : <i>погод'ься, винось'ся</i>	3) після <i>н</i> перед <i>ж, ч, ш, щ</i> : <i>тонш'ий, промінч'ик</i> <u>Виняток:</u> <i>нян'ьчити, брин'ьчати, жен'ьшень</i> та похідні від них слова
4) після букви <i>л</i> перед буквою на позначення м'якого приголосного: <i>ідал'ьня, сіл'ьський</i>	4) між буквами на позначення м'яких або напівпом'якшених приголосних (крім випадків, зазначених у пунктах 3, 4 першої колонки): <i>кузн'я, промінці</i> <u>Виняток:</u> <i>т'ьмянний, різ'ьбяр</i>

Зверніть увагу!

Коли знак м'якшення уживається у формі **Н. в.** іменника (*нян'ька*), то він **зберігається** і в усіх інших відмінках (*нян'ьці*), а також в утворених від цього іменника прикметниках із суфіксом *-ин* (*нян'ьчин*). Коли ж у **Н. в.** його нема, то й в інших відмінках, і в прикметниках на *-ин* його **не пишемо**. **ПОРІВНЯЙМО:**

Пишемо Ъ	НЕ пишемо Ъ
нен <u>ь</u> ці, нен <u>ь</u> чин (бо <i>нен<u>ь</u>ка</i>) дон <u>ь</u> ці, дон <u>ь</u> чин (бо <i>дон<u>ь</u>ка</i>) скрин <u>ь</u> ці (бо <i>скрин<u>ь</u>ка</i>)	Ната <u>л</u> д <u>ц</u> і, Ната <u>л</u> д <u>ч</u> ин (бо <i>Ната<u>л</u>ка</i>) хатин <u>ц</u> і (бо <i>хатин<u>к</u>а</i>)

354. Спишіть слова, уставляючи, де потрібно, знак м'якшення. Обґрунтуйте написання.

Камін.чик, нян.чити, найтон.ший, доріжен.ці, стеб-
лин.ці, зозул.чин, ремін.ці, різ.блення, малесен.кий,
мелітопол.с.кий, волин.с.кий, бердян.с.кий, дев'ят.сот,
Тетян.чин, нян.чин, міл.ярдер, чотир.ох, цвірін.чати, зді-
ймают.ся, підвод.ся.

менший
камінці
доньчин
неньчин

КОЛО ДУМОК

355. Поміркуйте, чому слова першої колонки пишемо зі знаком м'якшення, а другої – без нього.

гальці
Оленьці
скриньці

галці
Оленці
промінці

356. Запишіть іменники у формі давального відмінка однини.

Наталка, Галька, Маринка, тваринка, сторінка, донька, донка*, со-
пiлка, скринька, хатинка, лялька.

*Дoнка – вудка для ловіння риби з дна водоймища.

357. І. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Яку настанову можна сформулювати на основі першого речення?

1. Історія – це св(')ятая св(')ятих народу, недоторканна для злодій-
с(ь)ких рук (*О. Довженко*). 2. Було після дощу і громовиці плодів соло(д,т)
ких в пелену зб(е,и)реш й смакуеш їх, соло(д,т)ких і духм(')яних, а яблука
вигупують в саду... (*Г. Дудка*). 3. Розт(й,ь)охкався соловейко на калинон(ь)
ці, щось не спит(ь)ся серед ночі с(е,и)ротинон(ь)ці (*П. Грабовський*). 4. Тем-
ряву тр(е,и)вожили криками півні, тан(ь)цювали леб(е,и)ді в хаті на стіні,
лопотіли крилами і рожевим пір(')ям, лоскотали мар(е)во золотим сузір(')ям
(*В. Симоненко*). 5. Затихли люд(ь)с(ь)кі голоси в мален(ь)кій хатин(ь)ці,
лише цвіркуни десь під печею та в старих стінах зал(е,и)вались своїм цвір-
котом (*Т. Бордуляк*).

ІІ. Підкресліть в останньому реченні граматичну основу. Яке це речення – склад-
носурядне чи складнопідрядне?

два – чотири – усі разом

358. У кожній групі слів знайдіть одне, яке відрізняється від двох інших напи-
санням.

1. Близ(ь)кість, нян(ь)чити, мен(ь)ший.
2. Підв(')язати, св(')ященик, торф(')яник.
3. Б(')юлетень, тьм(')яніе, під(')ярок.

попрацюйте в парях

359. Доберіть кожен по 5–7 слів на орфограми «Знак м'якшення» та «Апостроф» для словникового диктанту. Продиктуйте свій диктант однокласнику (одно-класниці). Перевірте написання.

Українською	Російською
в'їхати	въехать
глазур'ю	глазурью
маріупольський	мариупольский
умиваються	умываются

360. Перекладіть українською мовою і запишіть.

Харьковчанка*, львовяне, одесский, съедать, съехать, связать, подъехали, любовью, здоровье, льётся, конский, связаться, бульон.

*Харьковчане – (укр.) харків'яни.

361. І. Спишіть слова, уставляючи, де потрібно, знак м'якшення чи апостроф.

Хар..ків..яни, чернівец..кий, любов..ю, різ..б..яр, т..м..яний, компа..н..йон, Уман..щина, між..яр..я, брин..чати, велетен..с..кий, шіст..сот, переджнив..я, черешен..ці, мавп..ячий, цв..ях, відв..язатися, куз..ня, На..тал..чин.

ІІ. З одним словом складіть речення, ускладнене відокремленим означенням.

362. Виконайте тестові завдання.

1. Апостроф на місці пропуску треба ставити в усіх словах рядка

- А арф..яр, узгір..я, різдв..яний
- Б Юр..ївка, від..ємний, дзв..якнути
- В В..ячеслав, медв..яний, без..язикий
- Г різнотрав..я, розм..якнути, олов..яний

2. З апострофом треба писати прикметник, утворений за допомогою суфікса *-ан-* (*-ян-*) від іменника

- А морква   Б Різдво   В зоря   Г торф

3. Знак м'якшення треба писати в усіх словах рядка

- А лан..цюжок, т..мяно, брин..чати
- Б вітал..ня, промін..чик, близ..кий
- В ткац..кий, Нікопол..щина, у кишен..ці
- Г оболон..ський, погод..ся, різ..бяр

4. З двома знаками м'якшення треба писати прикметник, утворений за допомогою суфікса *-ськ-* від іменника

- А Коростень   В Маріуполь
- Б Умань   Г Бершадь

§ 31. ПODOЄНІ БУКВИ

Про те, як на межі частин слова збігаються однакові приголосні звуки, як подовжуються приголосні і як позначаємо їх на письмі

ПРИГАДАЙМО. Як визначити префікс і суфікс у слові?

363. А. Прочитайте виразно слова. Які особливості вимови звуків, позначених виділеними буквами?

Закарпаття, Запоріжжя, Поділля, Полісся, Сухолуччя.

Б. Поставте усно іменники у формі **О. в.** однини. Чи чуєте подовження окремих приголосних?

Подорож, печаль, пам'ять.

В. Зробіть висновок про те, для чого використовуємо на письмі подвоєні букви і як вимовляємо позначені ними звуки.

Збіг
приголосних

Подвоєння маємо при збігу однакових приголосних на межі:

- ✓ префікса й кореня: *ві^дді^лити*,
- оббі^гти*;
- ✓ кореня й суфікса: *ден^ний*, *розрі^сся*;
- ✓ двох суфіксів: *глиби^нний*, *письмен^ник*;
- ✓ частин складного слова: *спорт^товари*, *спе^цех*.

Подвоюємо букви в словах: *с^савці*, *с^сати*, *л^ляний*, *ов^ва*, *бов^ваніти*, *Ган^нна* (і *Ган^нин*).

Зверніть увагу!

У прикметниках, утворених від іменників за допомогою суфіксів *-ан-* (*-ян-*), *-ин-*, *-їн-*, букву *н* не подвоюємо. **НАПРИКЛАД:** *глиняний*, *журавлинний* (від *журавель*), *солов'їний*.

Подовжені приголосні (рос. *долгие согласные*)

Подовжуються приголосні [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [ж'], [ч'], [ш'] між голосними в таких випадках:	Приклади
в іменниках середнього роду на <i>-я</i> <u>Виняток:</u> назви малих за віком тварин (<i>гусеня</i> , <i>каченя</i>)	<i>збіжж^я</i> , <i>гілл^я</i> , <i>читанн^я</i>
у деяких іменниках чоловічого й жіночого роду на <i>-я</i> <u>Виняток:</u> слово <i>стаття</i> у формі Р. в. мн. – <i>статей</i>	<i>судд^я</i> , <i>Ілл^я</i> , <i>рілл^я</i> , <i>статт^я</i>
в іменниках жіночого роду, що закінчуються на приголосний, у формі орудного відмінка однини (<i>ким?</i> <i>чим?</i>)	<i>піч</i> – <i>пічч^ю</i> ; <i>подорож</i> – <i>подорожж^ю</i>

Подовжуються приголосні [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [ж'], [ч'], [ш'] між голосними в таких випадках:	Приклади
у формах дієслова <i>лити</i> та споріднених дієсловах	<i>ллю, зілляти</i>
у прислівниках на <i>-ня, -ню</i>	<i>спросо^ння, попідти^нню</i>

Зверніть увагу!

- Якщо приголосні стоять не між голосними, то подовження не відбувається. Порівняймо: *миттю – радістю*.
- Не подовжуються губні приголосні та [р]: *матір'ю, любов'ю, кров'ю*.

Суфікси -єнн-, -анн-	н і нн у суфіксах				
	Пишемо <i>-нн-</i> у наголошених суфіксах <i>-єнн-, -анн- (-янн-)</i> : <ul style="list-style-type: none"> у прикметниках, які вказують на більшу, ніж звичайна, чи найвищу міру якості: <i>товстє^нний, невблагá^нний</i>; у прикметниках старослов'янського походження: <i>свящє^нний, огнє^нний, благословє^нний, блажє^нний, страждє^нний</i>. В інших прикметниках (та в дієприкметниках) у суфіксах <i>-єн-, -ан-</i> пишемо одну букву <i>н</i> : <i>жадá^нний, шалє^нний, неждá^нний</i> (звичайна міра якості), <i>довгожданий, нескінчений</i> .				
	РОЗРІЗНЯЙМО:				
	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Прикметник (має наголошений суфікс)</th> <th>Дієприкметник (наголос не на суфіксі)</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td><i>здійснє^нний нездолá^нний</i></td> <td><i>здійснений нездблá^ний</i></td> </tr> </tbody> </table>	Прикметник (має наголошений суфікс)	Дієприкметник (наголос не на суфіксі)	<i>здійснє^нний нездолá^нний</i>	<i>здійснений нездблá^ний</i>
Прикметник (має наголошений суфікс)	Дієприкметник (наголос не на суфіксі)				
<i>здійснє^нний нездолá^нний</i>	<i>здійснений нездблá^ний</i>				

Зверніть увагу!

Подвоєні букви зберігаємо й у всіх похідних словах: *гілля – гіллячка; туманний – туманно; незбагнє^нний – незбагненність; шалений – шалено*.

364. I. Уставте, де потрібно, пропущену букву.

Спросон..я, істин..^ний, глинян..^ний, від..авна, стат..^нями, стат..^ней, суміш..ю, гіл..^нячка, качен..^ня, роз..броїти, фіз..^нарядка, божествен..^ний, Поділ..^ня.

II. Перекладіть виділені слова російською мовою та порівняйте написання.

365. Перекладіть речення українською мовою і запишіть. Порівняйте вимову й написання виділених слів в українській і російській мовах.

1. На полу из светлого мрамора медью был выложен круг (*Т. Гудкайнд*). 2. Отовсюду там льются звуки, чарующие душу и слух (*О. Фомина*). 3. Наступила минута страшного затишья... (*Ф. Купер*). 4. Выдержанная в золотисто-зелёных тонах, она поражала роскошью (*А. Шмат*).

Російською	Українською
затишье	затишшя
статья	стаття
медалью	медаллю
Полесье	Полісся
Запорожье	Запоріжжя

366. I. Прочитайте мовчки текст. Укажіть ключові слова.

ПОХВАЛА ДЛЯ КОЖНОГО

Уміння радіти чужим успіхам – мірило шляхетності. Якщо людину підтримати, похвалити, підкреслити щось хороше в ній, вона намагатиметься дорівнювати уявленню, яке про неї склалося. Ось чому так важливо з дитинства культивувати в людині почуття власної гідності, відчуття певної «собівартості», аби згодом не склався комплекс меншовартості. Недарма кажуть: якщо казати людині постійно, що вона свиня, то згодом вона зарохкає. Не ввічливо кидати компліменти мало-знайомим або незнайомим людям. Краще зачекати, познайомившись ближче чи навіть заприятелювавши з ними. Але пам'ятаймо, що слова похвали потрібні кожному (*Із журналу*).

Переможці Міжнародної олімпіади з інформатики (2017 р.)

II. Знайдіть слова з подвоєними буквами та обґрунтуйте написання.

367. Утворіть від поданих іменників прикметники за допомогою одного із суфіксів: *-н-, -ан- (-ян-), -ин-*. Утворені слова запишіть.

Еталон, горобина, буря, гречка, журавлина, журавель, південь, гостини, тополя.

попрацюйте в парах

368. Поставте по черзі усно іменники у форму орудного відмінка однини. У яких словах подовжуються приголосні?

Рось, Прип'ять, міць, честь, подорож, мідь, щедрість, розповідь, вись, якість, паморозь, медаль.

коло думок

369. I. Поміркуйте, яка різниця в значеннях поданих прикметників. Від яких іменників їх утворено?

1. Горобиний скік – горобинний відвар.
2. Журавлиний ключ – журавлинний відвар.

II. Поміркуйте, чому перше слово пишемо з двома буквами *н*, а інші – з однією. Священний, священник, освячений, свячений.

370. I. Спишіть фразеологізми, уставляючи, де потрібно, пропущені букви. Поясність значення двох висловів (на вибір).

Об..ивати пороги, під..авати жару, сон..е царство, на пташин..их пра-вах, об..ігти десятою дорогою, камін..е серце, як осін..я ніч, ран..ій птах.

II. Пригадайте інші фразеологізми, у складі яких є слова з подвоєними буквами.

371. Напишіть висловлення (5–8 речень) на одну з поданих тем, у якому обґрунтуйте свій вибір. Використайте три або більше слів з подвоєними буквами. Ви можете скористатися поданою нижче довідкою.

1. Електронна чи паперова книга?

2. Улюблений вид мого дозвілля.

3. Мій вибір – здоровий спосіб життя.

Довідка

Читання, сприйняття, покоління, уміння, запитання, цінний, старання, старанно, сумлінний, бездоганний, бездоганно, відмінний, протиріччя, враження, використання, незмінність, поєднання, дозвілля, відновлення сил, заняття, бажання, безмежжя, планування, пізнання, відчуття, терпіння, щоденно, дотримання, захворювання, харчування, навантаження, формування, оздоровлення.

372. І. Уставте, де потрібно, пропущену букву.

Радіст..ю, подорож..ю, прол..ється, Він..иця, Поліс..я, узвиш..я, сировин..ий, міц..ю, олов'ян..ий, благословен..ий, невин..о, заметіл..ю, священ..ий, осушувач..ий, Сухолуч..я, межиріч..я, ..савці, міськ..ом, від..алік, милосерд..я, шален..ий, силен..ий, від..звеніти, гіл..ястий, суд..івський.

ІІ. Позначте у виділених словах можливі частини для перенесення з рядка в рядок.

373. Виконайте тестові завдання.

1. Подовження приголосних відбувається у формі О. в. *однини* іменника

А радість   Б любов   В глазур   Г подорож

2. Подовження приголосних зберігається у формі Р. в. *множини* іменника

А суддя   Б стаття   В узбіччя   Г узбережжя

3. Подвоєні букви треба писати в усіх словах рядка

А глинян..ий, почут..евий, гіл..ячка

Б об..ігати, узбереж..я, л..ється

В медал..ю, спересерд..я, стат..я

Г спорт..овари, печал..ю, матір..ю

§ 32. НАПИСАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Про те, коли у словах іншомовного походження пишемо букви *и* та *і*, подвоєні букви, апостроф, а також знак м'якшення

ПРИГАДАЙМО. Що таке слова іншомовного походження?

 374. А. Прочитайте власні назви іншомовного походження. Укажіть орфограми.

Бразилія, Растреллі, Х'юстон, Болонья.

Б. З'ясуйте правильне написання поданих слів іншомовного походження.

Пр(и,і)нтер, спагет(т)і, ін(')екція, кан(ь)йон.

В. Зробіть висновок про те, які труднощі можуть виникнути під час написання слів іншомовного походження.

Букви *и*, *і* в словах іншомовного походження

Букву *и* пишемо:

1. У загальних назвах після *д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р* перед буквою на позначення приголосного (крім [й]): *диплом, риф, капучино, чипси, джинси, чизбургер, дизель*.

Це так зване «правило дев'ятки» (букву *и* в загальних назвах пишемо після дев'яти вказаних букв). Усі ці букви є в реченні «*Де ти з'їси цю чашу жиру*».

2. У географічних назвах:

- а) які закінчуються на *-ида, -ика*: *Атлантида, Корсика, Мексика*;
- б) після *ж, ч, ш, щ, ц*: *Чилі, Алжир, Вашингтон, Чикаго, Лейпциг*;
- в) зі сполученням *-ри-* перед буквою на позначення приголосного: *Крит, Париж, Мадрид*; АЛЕ: *Австрія*;
- г) у деяких назвах після *д, т* та в деяких випадках згідно з традиційною вимовою: *Аргентина, Бразилія, Ватикан, Сирія, Сицилія, Братислава*.

Букву *і* пишемо:

1. На початку слів: *ідея, Іліада*.

2. У кінці невідмінюваних слів: *журі, таксі*.

3. Перед буквами на позначення голосних звуків та [й]: *геніальний, аудієнція*.

4. Після букв, що не входять до «дев'ятки»: *бізнес, мюслі, фініш*.

5. У власних назвах після букв на позначення приголосних, крім випадків, зазначених у п. 2 попереднього правила: *Лісабон, Міссіні, Сідней, Дідро, Грімм, Арістотель, Дізель*.

ПРИМІТКА. Пишемо *и*, а не *і*:

а) у словах, що давно засвоєні українською мовою: *лимон, миля, спирт, вимпел, ехидна, кипарис* та ін.;

б) у словах церковного вжитку: *диякон, єпископ, митрополит* тощо.

375. Прочитайте вголос словосполучення та поясніть написання виділених букв *и*, *і* в словах іншомовного походження. Сформулюйте «правило дев'ятки».

Знайомий силует, бразильський карнавал, новий рингтон, широкий монітор, смачні чипси, міфічна Атлантида, кївське «Динамо», новорічна гірлянда, браті Грімм, танцювальні ритми.

Правило дев'ятки

376. I. Спишіть слова, уставляючи букву *и* або *і*. Підкресліть орфограму.

Роум..нг, ч..пси, парк..нг, пр..нтер, д..плом, м..трополит, д..ректор, глад..олус, аргент..нський, ц..стерна, мекс..канський, С..dney, Ваш..н-гтон, Ч..лі, С..нгапур, Сан-Франц..ско, Лейпц..г, Ват..кан, ч..збургер.

II. З одним словом (на вибір) складіть і запишіть спонукальне речення.

КОЛО ДУМОК

377. Поміркуйте, чому слова першої колонки пишемо з буквою *и*, а другої – з буквою *і*.

таксист	такі
радист	радіо
дизель	Дізель

378. Виберіть з довідки правильну відповідь на запитання (деякі варіанти відповідей є зайвими). Вимовте слова-відповіді та поясніть їхнє написання.

1. Як називають розмову між двома особами?
2. Хто ставить фільми?
3. Хто керує оркестром?
4. Як називають розміщення столового приладдя?
5. Хто керує підприємством?
6. Чим можна накреслити коло?
7. Від якого цитрусового фрукта стає кисло?

довідка

Директор, актор, режисер, яблуко, лимон, диригент, музикант, сервіровка, сервіз, периметр, монолог, діалог, циркуль, лінійка.

два – чотири – усі разом

379. Знайдіть два словосполучення, у яких пропущено букву *і*.

Аргент..нське танго, ч..лійська сосна, л..війська нафта, мекс..канський серіал, т..бетська медицина, мадр..дський «Реал», л..ванський кедр, браз..льський карнавал.

380. Уставте, де потрібно, пропущену букву.

Бас..ейн, шос..ейний, проф..есор, тон..а, еспрес..о, брут..о, Брюс..ель, Магел..анова протока, Міс..ісіпі, пан..о, ір..аціональний, гол..андський, мán..а, грам.., спагет..і, ап..етитний, ін..оваційний, бравіс..имо, ван..а, піц..ерія, двотон..ий, буд..ист, ем..ігрант, сюр..еалізм, лібрет..о.

Подвоєні букви в словах іншомовного походження

У загальних назвах іншомовного походження букви звичайно не подвоюємо. **НАПРИКЛАД:** *сума, піца, спагеті, маса, грип, шасі, інтермецо, бароко.*

Подвоєння зберігаємо:

- в окремих загальних назвах: *ванна, тонна, вілла, панно, панна, ма́нна, мадонна, не́тто**, *бру́тто, бо́нна, пе́нні, мо́тто, білля, мулла, бу́лла, мі́рра*;
- у власних назвах та похідних від них словах: *Голландія, Марокко, Брюссель, Таллінн, Магеллан, Руссо, Гіппократ, Будда, Одисей, Растреллі, голландський, марокканський*;
- при збігу однакових приголосних звуків префікса й кореня: *інновація, ірраціональний, сюрреалізм.*

**Не́тто* – вага товару без упаковки; *бру́тто* – вага товару з упаковкою; *бо́нна* – гувернантка; *білля* – документ; *мі́рра* – рослина.

Зверніть увагу!

Пишемо: *імміграція (іммігрант)*, АЛЕ: *еміграція (емігрант)*.

381. Утворіть від поданих власних назв іншомовного походження прикметники й запишіть. Чи в усіх утворених словах зберігаються подвоєні букви?

Брюссель, Голландія, Андорра, Калькутта, Яффа, Ніцца, Міссурі.

382. I. Перекладіть і запишіть слова українською мовою.

Реклама, пizzerія, массажист, вилла, апетит, нетто, Диккенс, брависсимо, колектив, тонна, ванна, мадонна, ирреальный, Растрелли, Гиппократ, група, Магеллан, контрреволюція.

II. З одним перекладеним українським словом (на вибір) складіть і запишіть речення.

Російською	Українською
пассажир	пасажи́р
режиссёр	режисе́р
грипп	гри́п
бассейн	басе́йн

Апостроф у словах іншомовного походження

Апостроф у словах іншомовного походження пишемо перед *я, ю, є, ї* після:

• букв *б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р*: *ко́мп'ютер, кар'єра, Монте́ск'є, Ру́ж'є, ми́ш'як, прем'єр*;

• префікса, що закінчується буквою на позначення приголосного: *ад'юта́нт, ін'єкція, кон'юнкту́ра.*

Апостроф не пишемо, коли букви *я, ю* позначають один звук [а], [у]: *бю́джет, му́зикл, Мю́ллер, бя́зь**.

Бя́зь* – густа бавовняна тканина.

383. I. Спишіть слова, уставляючи, де потрібно, апостроф. Правильність перевірте за словником.

Грав..юра, кур..єр, п..юре, Х..юстон, М..юнхен, м..юзикл, б..юро, п..єдестал, прем..єра, прем..єр-міністр, бар..єр, інтерв..ю, Г..юго, ад..ютант, миш..як, б..юджет, кон..юнктура.

Російською

карьера
инъекция

Українською

кар'єра
ін'єкція

II. З двома словами (на вибір) складіть і запишіть словосполучення. Визначте головне й залежне слово.

Знак м'якшення в словах іншомовного походження

Знак м'якшення в словах іншомовного походження вживаємо для позначення на письмі м'якості приголосних [д'], [т'], [з'], [с'], [л'], [н']:

- перед *я, ю, є*, що позначають звуки [йа], [йу], [йе]: *ательсьє, мільярд, конферансьє*;
- перед *йо*: *каньйон, бульйон*;
- у кінці слова: *Рафаель, медаль*;
- після *л* перед буквою на позначення приголосного: *альбатрос*.

384. I. Спишіть слова, уставляючи на місці крапок, де потрібно, знак м'якшення. За потреби скористайтеся орфографічним словником.

Кол..є, Д..юма, порт..ера, Н..ютон, міл..йонер, **конферанс..є**, дос..є, кан..йон, монпанс..є, бракон..єр, ател..є, д..юбель, ал..янс, павіл..йон.

II. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією.

385. Прочитайте виразно слова, звертаючи увагу на вживання знака м'якшення. Значення не відомих вам слів з'ясуйте за словником.

Російською	Українською
виньетка	віньєтка
каньон	каньйон

Льюїс, шампінйон, монпансьє, бель-етаж, Болонья, сеньйор, барельєф, жульєн, консьєржка, компаньйон.

два – чотири – усі разом

386. З'ясуйте, яке з поданих слів пишемо з апострофом, яке – зі знаком м'якшення, а яке – без цих знаків.

н(..)ютон

н(..)юанс

кон(..)юнктура

387. Уставте, де потрібно, апостроф або знак м'якшення.

Інтер..єр, конс..єрж, ад..ютант, ател..є, п..єдестал, б..юджет, б..ювет, кан..йон, інтерв..ю, бул..йонний, н..юанс, міл..ярд, кар..єр, транс..європейський, конферанс..є, б..юлетень, прем..єрний, м..юслі, він..єтка, ін..єкція, бракон..єр, грав..юра, м..юзикл, к..ювет, порт..ера, жул..єн.

попрацюйте в парах

388. Прочитайте слова іншомовного походження. Виберіть із них кожен 6–8 слів і продикуйте однокласнику (однокласниці). Перевірте написання.

Конферансьє, ательє, портгера, мільярд, лібрето, мільйон, фюзеляж, каньйон, барельєф, Нью-Йорк, альбатрос, досьє, жульєн, кольє, віньєтка, інтермецо, бар'єр, кар'єра, Монтеск'є, миш'як, прем'єр, ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура, інтер'єр, саміт, конфеті, еміграція.

389. Уставте на місці пропуску букву *u* або *i*.

Ват..кан, капуч..но, Велика Бр..танія, Ч..каго, С..дней, Амер..ка, держава К..пр, острів Кр..т, ек..паж, аз..мут, с..рена, реформ..ст, прак..т.ка, р..кошет, атлет..ка, ол..фа, Антаркт..да, р..нгтон.

ситуація

390. Уявіть, що до вас прийдуть друзі. Складіть перелік із 10 страв і напоїв, якими за бажання можна було б пригостити друзів. Використайте щонайменше 5 поданих назв.

- еспрес..о
- лат..е
- капуч(і,и)но
- л(і,и)монад
- пуд(і,и)нг
- фонд(ь)ю
- жул(ь)єн
- піц..а

- бул(ь)йон
- ч(і,и)пси
- м(°)юслі
- панакот..а
- шампін(ь)йони
- п(°)юре
- спагет..і
- олів(°)є

попрацюйте в парах

391. Випишіть кожен (кожна) зі словника іншомовних слів 6–8 слів, щоб проілюструвати всі вивчені орфограми в словах іншомовного походження. Продиктуйте ці слова однокласнику (однокласниці), перевірте написання.

392. Перекладіть текст українською мовою (письмово). Порівняйте вимову й написання виділених слів в обох мовах.

Однажды, возвращаясь с охоты, я нечаянно забрёл в какую-то незнакому усадьбу. Я **легко** перелез через изгородь и пошёл по **аллее**, скользя по еловым иглам... В старом фруктовом саду, нехотя, слабым голосом пела иволга. Я **прошёл** мимо белого дома с **террасой**, и передо мною развернулся вид на барский двор (А. Чехов).

СЛОВНИК

Нечаянно – (укр.) ненавмісно; *усадьба* – (укр.) садіба; *нехотя* – (укр.) знéхотя.

393. I. Запишіть слова в зошит групами залежно від орфограми:

букви <i>и, і</i>	
подвоєні букви	
апостроф	
знак м'якшення	

Гар(р)і Пот(т)ер, пр(і,и)нтер, міл(ь)ярд, атлет(і,и)ка, ауд(і,и)торія, ін(н)оваційний, грав(°)юра, аж(і,и)отаж, Корс(і,и)ка, барок(к)о, п(°)юре, гол(л)андець, груп(п)а, тон(н)а, віл(л)а, марок(к)анець, Атлант(і,и)ка, Мавр(і,и)танія, Ваш(і,и)нгтон, порт(ь)єра, спагет(т)і, ател(ь)є, прем(°)єрний.

II. З одним словом (на вибір) складіть спонукальне речення.

394. Виконайте тестові завдання.

1. Букву *и* на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

А дж..нсовий, д..скотека, б..знес	В д..станція, г..рлянда, д..плом
Б Атлант..да, реж..сер, мон..тор	Г ц..стерна, д..ректор, Аргент..на

2. Правильно написано всі слова в рядку

А вілла, порт'єра, Сідней	В ад'ютант, Мольєр, ательє
Б Париж, інекція, оперета	Г однотоний, Х'юстон, монпансьє

3. Знак м'якшення на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

А Мол..єр, він..єтка, н..юанс	В конферанс..є, бул..йон, Д..юма
Б міл..ярд, кан..йон, бел..етаж	Г Рафаел.., міл..йон, іл..юзія

4. Апостроф треба писати в обох словах рядка

А прем..єра, к..ювет	В прем..єрний, ін..екція
Б кол..є, ад..ютант	Г порт..єра, п..єдестал

§ 33. УЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ БУКВИ

Про те, як на письмі виділяємо власні назви з-поміж загальних, та про інші особливості написання слів з великої букви

ПРИГАДАЙМО. Що таке власна назва?

 395. А. Поміркуйте, які з наведених документів мають вищий статус, є важливішими. Зіставте написання назв видів документів.

✓ наказ «Про проведення конкурсу»	✓ Конституція України
✓ розпорядження «Про створення центру допомоги»	✓ Закон України «Про освіту»
✓ рішення «Про затвердження проекту землеустрою»	✓ Декларація прав людини
	✓ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

Б. Поміркуйте, чому назви в першій колонці написано з малої букви, а в другій – з великої.

✓ директор школи	✓ Президент України
✓ голова суду	✓ Голова Верховної Ради України
✓ начальник відділу кадрів	✓ Посол України в Республіці Болгарія

В. Зробіть висновок про особливості написання назв видів документів і назв посад.

Власні назви

З великої букви пишемо власні назви: **Великдень, озеро Світязь.**

Якщо власна назва складається з кількох слів, то з великої букви пишемо **перше** слово: *День учителя, Музей історії запорізького козацтва, Національна опера України, Друга світова війна, Золоті ворота* (АЛЕ: *День Незалежності України, День Перемоги*).

З великої букви пишемо **всі слова** у власних назвах:

- держав: *Французька Республіка, Республіка Польща*;
- населених пунктів, вулиць, проспектів: місто *Нова Каховка*; вулиця *Верхній Вал*;
- найвищих державних установ України й міжнародних організацій: *Верховна Рада України, Європейський Союз*;
- астрономічних і географічних об'єктів: *Чумацький Шлях* (галактика), *Південне Полісся*;
- дійових осіб у казках, байках: *Червона Шапочка*.

Присвійні прикметники

Присвійний **прикметник**, який утворено від власної назви, пишемо з великої букви: *Шевченків, Андріїв*. Проте з малої букви пишемо прикметник, який:

- а) має суфікс *-івськ(-ївськ-)* або *-инськ-*: *шевченківські рядки*;
- б) входить до складу фразеологізму або наукового поняття: *гордіїв вузол, дамоклів меч, архімедова спіраль, піфагорова теорема*.

Релігійні поняття

З великої букви пишемо назви таких релігійних понять, як *Бог, Божа Матір, Син Божий, Святий Дух* (але *бог Перун* і т. ін.), *Біблія, Коран*.

Державні символи

З великої букви пишемо всі слова в таких поняттях: *Державний Гімн України, Державний Герб України, Державний Прапор України*.

Документи

З великої букви пишемо назви видів найважливіших документів: *Конституція України, Закон України «Про освіту»*.

Посади, звання

Назви посад, почесних звань, народів, осіб за національністю або місцем проживання пишемо з **малої** букви: *директор, народний артист, заслужений учитель України, українець, киянин*. АЛЕ: почесне звання *«Заслужений учитель України»*. Водночас назви **найвищих державних посад** пишемо з **великої** букви: *Президент України, Голова Верховної Ради України, Прем'єр-міністр України*.

396. Прочитайте, укажіть власні назви. Які з них складаються з двох і більше слів? Поясніть уживання великої букви.

Епоха Відродження, Шевченківська премія, вулиця Ярославів Вал, Почаївська лавра, Південний полюс, порт Балаклава, пристань Ржищів, майдан Незалежності, Національна гвардія України, острів Нова Гвінея, Південний Буг, Національний банк України, заповідник «Асканія-Нова», Євангеліє, Королівство Бельгія, народи Сходу, Декларація прав людини, Версальський мир.

397. Спишіть, записуючи слова, де потрібно, з великої букви.

Місто (к)ривий (р)іг, (н)овий рік (свято), (м)іністерство (к)ультури України, (к)итайська (н)ародна (р)еспубліка, (с)офійський (с)обор, (д)ень (н)езалежності України, (ш)евченківський стиль, (к)онституція України, вулиця (б)оричів (т)ік, (м)узей (х)ліба, сузір'я (в)елика (в)едмедиця, (є)вропейський (с)оюз, (х)мельницька (м)іська рада, (ш)ацькі (о)зера, комета (г)аллея.

398. І. Прочитайте текст і розгляньте ілюстрації. Доповніть усно прочитане інформацією про зображені місця.

МІСТО РОМАНТИКИ

Місто закоханих, місто романтики, місто законодавців мод – це Париж, дивовижний, різнобічний і затишний. У його історію вписали яскраві сторінки великі українці – Анна Ярославна й Сергій Лифар. Візитівкою столиці слугує унікальна споруда – Ейфелева вежа, споруджена на Марсовому полі в 1889 році. Окрасою міста є й відомий собор Паризької Богоматері, який було закладено ще за часів Людовіка VII в 1163 році. А в стінах Лувру, унікального архітектурного ансамблю, розміщено одну з наймасштабніших колекцій картин світу. Щодня тисячі осіб відвідують Єлисейські Поля – головну магістраль французької столиці, протяжністю 1915 м. Не менш знаменитий у місті й Латинський квартал, поруч із яким розташовано Сорбонну (університет), Пантеон, Музей Клуні (*Із журналу*).

Діснейленд у Парижі

Ейфелева вежа; річка Сена

ІІ. Поясніть написання в тексті слів з великої букви.

КОЛО ДУМОК

399. Поміркуйте, чому в першому реченні виділене слово пишемо з великої букви, а в другому – з малої.

1. Гірський масив у Центральній і Східній Європі називають **Карпатськими** горами (Карпатами).

2. З травня по липень природа поливала **полтавські** ниви рясними дощами.

400. Спишіть речення, записуючи, де потрібно, слова з великої букви та розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Тисячі років води річки (г)ірський (т)ікич точили граніти доки не утворили мальовничий (б)уцький каньйон (*К. Гіржева*). 2. Славетний (к)иянин Сергій Лифар якого називали «богом танцю» був президентом (в)есвітньої ради (т)анцю ЮНЕСКО й (ф)ранцузької (а)кадемії (б)алету

(З газети). 3. Дороги іншої не треба поки зорить (ч)умацький (ш)лях... (Т. Петриненко). 4. Центральна частина (п)івнічного (л)ьодовитого океану – це (п)івнічний (п)олюс (З підручника). 5. Об'єктами (ч)ервоної книги України є рідкісні види тваринного й рослинного світу (Із закону).

попрацюйте в парах

401. Доберіть кожен по 5–7 слів з орфограмою «Велика буква» для словникового диктанту. Продиктуйте свій диктант однокласнику (однокласниці).

402. I. Спишіть, записуючи слова, де потрібно, з великої букви.

Кримський (п)івострів, (к)орсунська (б)итва, сузір'я (в)еликий (в)із, (д)алекий (с)хід, (к)онвенція про захист прав людини, (с)вято (в)оскресіння (г)осподнього, (к)иево-(п)ечерська (л)авра, (т)овариство (ч)ервоного (х)реста, (а)ндріївська (ц)ерква, (н)аціональна (б)ібліотека імені Вернадського, (е)зопівська мова, (с)ин (б)ожий, (м)узей (і)сторії Києва, (з)ахідна Україна, (р)еспубліка (р)умунія, (п)івнічний (п)олюс.

II. З одним сполученням складіть і запишіть речення з прямою мовою.

ситуація

403. Уявіть, що вам як працівнику органу державної влади треба дати письмове роз'яснення особі з певного питання. Складіть і запишіть 2–3 речення на тему «Офіційна Україна», використавши в кожному з них щонайменше одну з поданих назв.

- Конституція України
- Державний Гімн України
- Верховна Рада України
- Кабінет Міністрів України
- Верховний Суд
- Міністерство закордонних справ України
- Президент України
- Голова Верховної Ради України
- Прем'єр-міністр України
- Уповноважений з прав людини
- Європейський Союз
- Організація Об'єднаних Націй

404. Виконайте завдання одного з варіантів (на вибір).

А Напишіть есе на тему «Відповідальність за чисте довкілля» (6–8 речень). Використайте 3–4 назви, які треба писати з великої букви, наприклад: назва заповідника, громадської організації, місцевості, озера, гори тощо.

Б Напишіть висловлення на тему «Пам'ятки архітектури». (6–8 речень) Використайте 3–4 назви, які треба писати з великої букви.

405. Виконайте тестові завдання.

1. Правильно записано всі слова в рядку

- А місто Велика білозерка, Західна Європа
- Б галактика Чумацький шлях, Різдво Христове
- В Запорізька Січ, Андріївська Церква
- Г острів Джарилгач, Сіверський Донець

2. З великої літери треба писати обидва слова в назві

- А (В,в)ерховна (Р,р)ада
- Б (Ч,ч)орне (М,м)оре
- В (С,с)офійський (С,с)обор
- Г (П,п)івденний (П,п)олюс

3. Правильно написано всі назви в рядку

- А станція «Нікополь», день Учителя
- Б народний артист, Спортивний Клуб «Надія»
- В сузір'я Велика Ведмедиця, вулиця Високий Замок
- Г Азовське Море, Балканський півострів

§34. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ СЛІВ

Про те, коли складні слова пишемо разом, а коли – через дефіс, а також про роздільне написання деяких сполучень

ПРИГАДАЙМО. Які слова є складними?

406. А. Зіставте написання іменників у колонках. Які з них утворено за допомогою сполучного голосного, а які – без нього?

лісостеп	блок-система
хлібопіч	бал-маскарад

Б. З кожної пари слів утворіть усно іменник за допомогою сполучного голосного. Як потрібно писати ці іменники – разом чи окремо?

1. Ліс, сплавляти. 2. Ніс, ріг.

В. Зробіть висновок про особливості написання складних іменників.

Написання складних слів разом і через дефіс

Пишемо РАЗОМ :	Пишемо ЧЕРЕЗ ДЕФІС :
слова, утворені поєднанням залежних одне від одного слів (від одного слова до іншого можна поставити питання): <i>снігопад, водоочисний</i>	слова, утворені поєднанням рівноправних слів (частини слова можна з'єднати сполучником і): <i>купівля-продаж, північно-східний, чорно-білий</i>
іменники, утворені за допомогою сполучного голосного: <i>лісостеп, верболози</i>	іменники, утворені без сполучного голосного: <i>жар-птиця, стоп-кран, блок-система</i>

Пишемо РАЗОМ:	Пишемо ЧЕРЕЗ ДЕФІС:
слова, першою частиною яких є кількісний числівник: <i>сімдесятиріччя, семиразовий; АЛЕ: 50-річчя, 16-поверховий</i>	відтінки кольорів: <i>темно-зелений, ніжно-рожевий; АЛЕ: жовтогарячий, червоногарячий</i>
слова, утворені з дієслова в наказовій формі та іменника: <i>горицвіт</i>	близькі за значенням слова, що передають єдине поняття: <i>хліб-сіль, батько-мати</i>
слова, утворені з трьох і більше основ: <i>автомобургук</i>	назви проміжних частин світу: <i>норд-вест</i>
прикметники <i>глухонімий, хитромудрий, зловорожий</i>	назви професій, звань, посад, спеціальностей: <i>лікар-еколог, генерал-майор</i> назви рослин: <i>брат-і-сестра, розрив-трава</i> назви казкових персонажів: <i>Лисичка-Сестричка</i>
усі складноскорочені слова й похідні від них: <i>меддопомога, дитмайданчик</i> . Сюди належать і слова з першими частинами: <i>авіа-, авто-, аеро-, аудіо-, біо-, водо-, гідро-, електро-, вело-, мото-, мікро-, мега-, супер-, псевдо-, кіно-, теле-, фото-</i> й подібні: <i>авіакаса, мікрохвильовий</i>	слова, утворені повторенням того самого слова, поєднанням слів з однаковим коренем, синонімічних або антонімічних слів: <i>білий-білий, великий-превеликий, тишком-нишком, більш-менш; АЛЕ: кінець кінцем, чин чином</i> тощо прикметники з першою частиною <i>військово-, воєнно-: військово-морський; АЛЕ: військовозобов'язаний, військовополонений</i> (іменники) слова, які мають першу частину <i>віце-, екс-, максі-, міні-, лейб-, обер-: екс-чемпіон</i>

Написання складних слів окремо

Пишемо окремо:
<ul style="list-style-type: none"> ✓ два однакові іменники, з яких один має форму Н. в., а другий – О. в.: <i>кінець кінцем, одним одна, чин чином, честь честю;</i> ✓ прислівникові сполучення: <i>день у день, з дня на день, час від часу</i> й под.
Слова з <i>пів-</i>
<p>Складні слова з <i>пів-</i> (<i>напів-</i>) пишемо через дефіс, якщо друга частина слова є власною назвою. НАПРИКЛАД: <i>пів-Києва, пів-Європи.</i></p> <p>У решті випадків складні слова з <i>пів-</i> (<i>напів-</i>) пишемо разом. НАПРИКЛАД: <i>півдороги, півбака, пів'яблука, пів'юрти, напівсон.</i></p>

407. Прочитайте слова, поясніть написання.

Сонцезахисний, віце-прем'єр, народно-визвольний, науково-фантастичний, військово-стратегічний, українсько-французький, жовто-синій, давньогрецький, міні-пекарня, прес-конференція, перекотиполе, бал-маскарад, інтернет-магазин, спортбаза, шестиденка, прем'єр-міністр, євшан-зілля, Вовчик-Братик, вищезгаданий, кінець кінцем.

коло думок

408. Поміркуйте, чому в першому реченні виділене слово пишемо разом, а в другому – через дефіс.

1. Перебуваючи в Києві, **всесвітньовідомий** винахідник Стив Возняк розповів про своє українське походження.

2. **Всесвітньо-історичний** процес умовно поділяють на хронологічні періоди.

Нація

409. І. Прочитайте текст. З якою метою створено це висловлення?

ЛІКИ ВІД БЕЗДУХОВНОСТІ

Чому українців досі так вабить* козач(ч)ина? І зачаровує їх не тільки буйний, як вітер, козацький кінь із бе(з,с)страшним вершником. Їх цікавить ще й мислення тієї історичної доби, того/часний побут, стосунки в родині, національне піднесення, мереж(е,и)во почут(т)ів і цінності запорожців. Цікавить світ свободо/любивого, гордого, велико/душного людського життя. Ми просто переконан(ні) в тому, що козацтво й (не)воля – то дві протилежності, два

несумісних у житті поняття. Саме козацтво виражало воле/любність та незборимість як спосіб існування українського народу.

Сьогодні українські козацькі традиції та звичаї можуть стати ліками від бездуховності й аморальності. Ці ліки спроможні пробудити й підтримувати в українцях почут(т)я національної гідності, відповідальності перед самим собою, перед народом, Батьківщиною (За В. Луційчуком).

*Вабити – (рос.) привлекать.

ІІ. Знайдіть і запишіть правильно складні слова та слова з пропущеними буквами.

410. І. Запишіть слова, знімаючи ризику.

Море/продукти, пів/Одеси, тишком/нишком, щиро/сердний, право/захисник, батько/мати, радий/радісінький, сила/силенна, **боє/здатність**, світлий/пресвітлий, грушо/подібний, зроду/віку, чотири/місячний, сімдесяти/

річчя, не сьогодні/завтра, норд/вест, час/від/часу, пів/овал, прес/реліз, аква/парк, екс/капітан, міні/футбол, чар/зілля, військово/зобов'язаний.

II. Позначте у виділених словах можливі частини для перенесення з рядка в рядок.

411. Утворіть від кожної пари слів складне слово й запишіть.

Садиба, музей; загальний, освітній; мовний, літературний; фабрика, кухня; трактор, тягач; важко, доступний; західний, європейський; глухий, німий; всесвітній, історичний; авто, стоп; хліб, сіль; легкий, крила.

два – чотири – усі разом

412. Виберіть з-поміж поданих слів три, які треба писати через дефіс.

Міні/гольф, судо/устрій, напів/пальто, відео/файли, суддя/доповідач, загально/визнаний, нац/комісія, супер/маркет, воєнно/стратегічний, п'яти/зірковий, пів/лимона.

ситуація

413. Уявіть, що ви перебуваєте в магазині техніки чи в продуктовому супермаркеті. Складіть і запишіть діалог (6–8 реплік) на тему «У магазині», використавши 3 складних слова – назви товарів. Ви можете скористатися поданими назвами.

сир
кисломолочний
морозиво
плодово-ягідне
морепродукти
риба
свіжоморожена
сік виноградно-яблучний
хлібобулочні
вироби

мікрохвильова
піч
хлібопіч
овочерізка
кавоварка
мультиварка
посудомийна
машина
газонокосарка
бетонозмішувач
котел
твердопаливний

414. I. Запишіть слова, знімаючи ризик.

Гірсько/лижний, теле/шоу, військово/морський, серцево/судинний, часто/густо, держ/охорона, максі/спідниця, сама/самотою, мікро/хвильовий, супер/герой, багато/багато, година/дві, взаємо/вигідний, пів/Ямполь, пів/ями, мало/ймовірний, мати/й/мачуха (*рослина*), розрив/трава, генерал/полковник, віце/консул, путь/дорога.

II. З одним словом (на вибір) побудуйте складнопідрядне речення.

415. Напишіть висловлення (6–8 речень) на одну з поданих тем: «Гуманний світ», «Уміння бути щасливим», «Уміння любити», «Благодійність як норма життя», «Волонтерство в сучасній Україні», «Життєві цілі». Використайте 2–3 складних слова.

416. Виконайте тестові завдання.

1. Разом треба писати обидва слова в рядку

А Мін/освіти, Нац/банк

В Нац/гвардія, прем'єр/міністр

Б Каб/мін, Івано/Франківськ

Г Київ/рада, Кам'янець/Подільський

2. Разом треба писати обидва слова в рядку

А п'яти/кутний, мало/помалу

В авіа/салон, три/поверховий

Б авто/заправка, три/чотири

Г супер/танкер, батько/мати

3. Через дефіс треба писати всі слова в рядку

А пів/Вінниці, жовто/гарячий, південно/західний, веб/сервер

Б осінньо/зимовий, смс/повідомлення, пів/апельсина, віце/адмірал

В компакт/диск, прем'єр/міністр, греко/католицький, лікар/хірург

Г мікро/скопичний, науково/технічний, піар/кампанія, сон/трава

4. Разом треба писати частину *пів-* з кожним словом у рядку

А пів/відра, пів/Європи

В пів/Дніпра, пів/городу

Б пів/Одеси, пів/метра

Г пів/ложки, пів/абрикоси

§ 35. НАПИСАННЯ НЕ, НІ З РІЗНИМИ ЧАСТИНАМИ МОВИ

Про написання не та ні з іменниками, прикметниками, займенниками, прислівниками й дієсловами разом і окремо

417. I. Прочитайте речення. Поясніть написання **не** окремо чи разом.

1. Неправдою далеко зайдеш, та назад не вернешся (*Нар. творчість*).
2. Ще зовсім недавно, де б не йшла вона, людські очі, немов здивовані зорі, осявали її (*М. Стельмах*).
3. Вітер несамовито стугонів віконницями, гудів у комині (*О. Донченко*).
4. Згода дім будує, а незгода руйнує (*Нар. творчість*).
5. У лісі поночіє, але темрява не густа, а прозора (*Леся Українка*).
6. Кому власна батьківщина з малих літ не дорога, той непевна є людина (*П. Грабовський*).
7. І не всі теореми доведені, не дочитані всі казки (*Б. Олійник*).
8. Мені поля задумливо шептали свої ніким не співані пісні (*В. Симоненко*).

II. Визначте усно частини мови в останньому реченні.

НЕ пишемо РАЗОМ:

якщо слово не вживається без не	негода , непорушно , неволити , незчутися , нехтувати
у складі префікса недо- , який означає дію, стан, ознаку або якість, яка виявлена неповною мірою	недобачати , недописаний , недочуває , недоказувати , недолюблю АЛЕ: не дочитав (не вдалося дочитати)
з іменниками, прикметниками, займенниками, прислівниками, якщо вони в сполученні з не утворюють нове поняття (можна замінити синонімом)	неспокій (тривога), немалий (великий), недалеко (близько)

НЕ пишемо РАЗОМ:	
з дієприкметником у ролі означення (а не присудка) й без пояснювальних слів	<i>нез'ясовані питання, незакінчена праця</i> АЛЕ: <i>Питання ще не з'ясовані.</i>
у заперечному слові <i>немає</i> (можна замінити формою <i>нема</i>)	<i>У нього немає олівця.</i> АЛЕ: <i>Він не має олівця.</i>
НЕ пишемо ОКРЕМО:	
з іменниками, прикметниками, прислівниками, дієприкметниками, якщо є протиставлення або заперечення	<i>літає не високо, а низько; нітрохи не цікава розповідь; зовсім не великі обсяги</i>
з дієсловами, дієприслівниками, дієслівними формами на <i>-но, -то</i>	<i>не бачити, не підходячи, не закінчено</i> АЛЕ: <i>неславити (ганьбити) і не славити (не прославляти) тощо</i>
з дієприкметником, прикметником у ролі присудка, якщо часткою <i>не</i> заперечується ознака, виражена цим словом	<i>Контрольна робота <u>не написана</u>.</i> <i>Він <u>не схожий</u> на інших.</i> <i>Ця річка <u>не широка</u>.</i> АЛЕ: <i>Ця <u>неширока</u> річка красива.</i>
НЕ пишемо ОКРЕМО:	
з дієприкметником, якщо він має при собі пояснювальне слово	<i>не засаджена квітами площа; ще не прочитана книга</i>
із числівниками, займенниками, прислівниками (займенникового походження)	<i>не третій, не наш, не інакше</i>

Зверніть увагу!

У багатьох випадках написання *не* з прикметником і прислівником залежить від змісту речення. Якщо часткою *не* щось заперечуємо, то її пишемо окремо (між *не* й відповідним прикметником-присудком можна вжити *є* (*був, була* тощо)). **ПОРІВНЯЙМО:**

1. Цей будинок *не старий*. (не є старий)
2. Цей будинок *нестарий*. (є нестарий, тобто відносно недавно збудований).

попрацюйте в парах

418. Розподіліть між собою завдання. Виписати сполучення, у яких: 1) *не* пишемо разом; 2) *не* пишемо окремо. Зіставте свої записи.

Говорити не/правду; урок зовсім не/цікавий; нікому не/відомий художник; не/відомий молодий художник; написав не/правильно, а з помилками; закреслити не/правильно написане; неполиті кімнатні квіти; досі не/завершена робота; не/дофарбований вчора паркан; біля не/добудованого стадіону; питай не/старого, а бувало; позбутися не/веселих думок; не/хтуючи правила поведінки; не/дочув моїх слів; не/можливо працювати; позбутися не/другів; не/правдиве слово; друге завдання не/виконане.

419. Виберіть із поданих дієслів-присудків ті, якими можна заповнити пропуски в реченнях. Ви можете використати кожен із присудків лише двічі. Обґрунтуйте свій вибір.

не має, немає

1. Хто нічого не робить, той ніколи _____ часу.
2. Без охоти _____ роботи.
3. _____ пісні без любові.
4. Хто розуму _____, тому й коваль не вкує.

420. Перебудуйте речення так, щоб **не** з виділеними словами можна було писати окремо.

1. **Немолодий** чоловік у плаці підійшов до залізничної каси.
2. Досвідчена архітекторка повернула замовнику **незавершений** проект.
3. **Нерозкрита** таємниця вічного життя.
4. Брат залишив на кухні **непомитий** посуд.
5. На мою думку, слідчі висунули **необґрунтоване** звинувачення.
6. **Нелегко** бути людиною.

421. Складіть і запишіть речення з поданими словами й сполуками.

Недочувати, не підписаний, не підписаний, нездужати, не здужати, не високо.

422. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання *не, ні* з різними частинами мови.

1. Микола вже був (не) молодий хлопець, а чоловік з довгими вусами (*Г. Нечуй-Левицький*). 2. Сонце, ще (не) сховане за хмари, пекло щедро (*В. Собко*). 3. Прикросці (ні) кого ще (не) зблизили, (не) вдачі теж (*В. Шевчук*). 4. (Не) має на світі нічого страшнішого за (не) людських людей (*Г. Жиленко*). 5. (Не) зчувся – літо проминуло (*Л. Горлач*). 6. (Не) переможним є все, що роджене для творчості, для радості... (*Іван Багряний*). 7. З його засмаглою обличчя, либонь, (ні) коли (не) сходило літо (*М. Стельмах*). 8. Без мистецтва життя було б холодним, (не) затишним, (не) привітним (*Л. Дмитерко*). Мені поля задумливо шептали свої (ні) ким (не) співані пісні (*В. Симоненко*). 10. (Не) мазаний віз скрипить, а мазаний сам біжить (*Нар. творчість*).

II. Підкресліть граматичні основи. Знайдіть вставне слово й доберіть до нього синонім.

423. I. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки та розкриваючи дужки.

1. Дім у якому (не) має книги подібний до тіла позбавленого душі (*Цицерон*). 2. Читати (не) роздумуючи усе одно що їсти й не переварювати (*Е. Борк*). 3. Книги потрібно читати так само неквапливо й дбайливо як їх писали (*Г. Торо*).

II. Прокоментуйте записані висловлення відомих людей про читання та про книги.

III. Напишіть невеликий (5–7 речень) твір-обґрунтування свого вибору на тему «Електронна чи паперова книга?» Підкресліть орфограму «Написання не, ні з різними частинами мови».

424. Виконайте тестові завдання.

1. Орфографічну помилку допущено в реченні

А Діти бігли, не дивлячись під ноги.

Б Яблуньки довкола були зовсім не високі.

В На роздоріжжі ріс незахищений від вітру дуб.

Г Невмирущі пісні склав наш народ.

2. Разом треба писати *не* з дієприкметником у кожному реченні, ОКРІМ

А Ми підійшли до (не) пофарбованого паркана.

Б У мене багато (не) реалізованих мрій.

В На заводі відновлено (не) завершену перевірку.

Г Залишився на полі ще (не) зібраний урожай.

3. Разом треба писати обидва слова в рядку

А (ні)чий, ні(з)ким

В (ні)один, (ні)коли

Б (ні)кого, (ні)звідки

Г (ні)який, ні(в)кого

Для вас, допитливі

Багатьох цікавить питання, як правильно писати – *Запорозька Січ* чи *Запорізька Січ*. В останні роки *запорозький* почали вживати тоді, коли йдеться про добу Козаччини, а *запорізький* – у назвах, пов'язаних із сучасністю. Проте відомий мовознавець Олександр Пономарів називає таке розрізнення штучним і радить: «Як свою прадавню столицю ми зовемо Київ у всіх випадках, так само й Козацьку Республіку маємо називати *Запорізька Січ* – відповідно до законів нашої милозвучної мови».

Цю та багато інших порад уміщено в книжці **Олександра Пономарева** «Культура слова: мовностилістичні поради».

Готуємося до тематичного оцінювання

Виконайте завдання. Перевірте правильність виконання за допомогою відповідей у додатку

1. Виділене означення НЕ відокремлюємо в реченні (розділові знаки пропущено)

А Ніколи я співати не покину про землю *повну щастя і краси*.

Б Удалині виднілися *облиті сонячним багрянцем* верхівки сосен.

В Акації стояли саме в цвіту *заквітчані безліччю білих китиць*.

Г *Розтривожений думками* він до самого ранку не міг заснути.

2. Обставину потрібно відокремити комами в усіх реченнях, ОКРІМ

А Не спитавши броду не ліз у воду.

Б Не піднявшись на гору не побачиш долини.

В Чоловіки стояли деякий час задумавшись.

Г Хлопці прокинувшись одразу взялися до роботи.

3. Доберіть приклад до кожного випадку вживання тире.

*Випадок
уживання тире*

Приклад

1 між підметом і присудком	А Жито, пшениця й овес – усе разом поспіло (І. Нечуй-Левицький).
2 при однорідних членах речення	Б А ніч – лунка безодня – дзвеніла зорями (Є. Маланюк).
3 у неповному реченні	В Грім гримить – хліб буде родить (Нар. творчість).
4 при прикладці	Г Вовка ноги годують, а мисливця – рятують (Нар. творчість).
	Д Усмішка – винятково важливий знак етикетного спілкування (Я. Радевич-Винницький).

4. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

- А Трапиться слово зрадливе – геть його, сину, гони! (Б. Олійник).
 Б Я до моря вийшов рано – море спить (Д. Павличко).
 В Погляну на березограй – аж серце завмирає (Д. Луценко).
 Г Не плюй у криницю – пригодиться води напиться (Нар. творчість).

5. Знак м'якшення НЕ пишемо в усіх словах рядка

- А нян..чин, Уман..щина, порт..ера   В віс..сю, ін..ший, хатин..ці
 Б мен..ший, т..мянний, камін..ці   Г піднос..ся, ріж..мо, Натал..чин

6. Апостроф пишемо в обох словах рядка

- А багр..яний, нев..їжджений   В міжгір..я, рутв..яний
 Б транс..європейський, черв..як   Г тьм..яний, торф..яний

7. Подвоєні букви треба писати в усіх словах рядка

- А роздоріж(ж)я, стат(т)ей, священ(н)ий
 Б священ(н)ик, далеч(ч)ю, перел(л)ю
 В заборгован(н)ість, спросон(н)я, безсон(н)ий
 Г гуаш(ш)ю, істин(н)ий, осеред(д)я

8. Букву *и* на місці пропуску треба писати в обох словах рядка

- А Ар..стотель, кос..нус   В глад..олус, к..парис
 Б ауд..єнція, с..мптоми   Г ч..пси, Ват..кан

9. Правильно написано всі назви в рядку

- А Олешківські піски, день Учителя
 Б народний артист, Бог Перун
 В сузір'я Велика Ведмедиця, комета Галлея
 Г Софійський собор, Балканський півострів

10. Разом треба писати обидва слова в рядку

- А п'яти/кутний, мало/помалу
 Б авто/заправка, три/чотири
 В авіа/салон, три/поверховий
 Г супер/танкер, батько/мати

Уникаймо слів-покручів

Правильно	Неправильно
навчальний центр зіставляти, порівнювати явища суд вищої інстанції проблема полягає в тому... подати (показати) довідку навести (подати) нові дані їхній привілей укладати договір щиро запрошую завдати збитків виявляти увагу недбале ставлення	учбовий центр співставляти явища вищестоящий суд проблема заключається в тому... представити довідку представить нові дані їхня привілеія заключати договір милості прошу причинити збитки оказувати увагу халатне ставлення
не допускати, класти край (покласти край), припинити	присікати
траплялися труднощі, подолали труднощі Наприклад: <i>Які труднощі траплялися під час зйомок фільму?</i> <i>Які труднощі довелося подолати?</i>	стикнутися з труднощами Наприклад: <i>З якими труднощами довелося стикнутися під час зйомок фільму?</i>

Розрізняймо

Гривня і гривна

Грошова одиниця України зветься *гривня*, а *гривна* – це металева шийна прикраса у вигляді обруча. *Гривня* відмінюється як *вишня*: *дві гривні* (а не *гривни*), *шість гривень* (а не *гривен*), *двадцятьма шістьма гривнями* (а не *гривнами*) і под.

Кампанія і компанія

Ці два слова не лише **не** тотожні у вимові, а й вельми віддалені щодо походження та значення. Слово **КАМпанія** пов'язане з французьким *campagne* («похід») і використовується для позначення сукупності заходів, спрямованих на виконання певного завдання. Наприклад, *виборча кампанія, посівна кампанія*. Слово **КОМпанія** походить від італійського *compagnia*, що означає «група осіб, пов'язаних певними інтересами». Наприклад, *весела компанія* (За О. Пономаревим).

УРОКИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

Тема 1. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ І СПІЛКУВАННЯ

425. I. Прочитайте висловлення й поміркуйте над їхнім змістом. Яке з висловлень вам сподобалося найбільше?

1. Уміння вести розмову – це талант (*Стендаль*). 2. Хто не вміє говорити, кар'єри не зробить (*Наполеон*). 3. Виразний погляд, доречно зроблений рух тіла варті іноді значно більше всіх промов (*Г. Гайар*). 4. Бесіда – мистецтво, у якому суперником людини виступає все людство (*Емерсон*). 5. Чудова думка втрачає свою цінність, коли вона погано висловлена (*Вольтер*). 6. Говори з переконанням – слова й вплив на слухачів прийдуть самі собою (*Й.-В. Гете*). 7. Хочеш бути розумним, навчися розумно запитувати, уважно слухати, спокійно відповідати та припиняти розмову, коли нічого більше сказати (*І. Лафатер*).

II. Сформулюйте умови, за яких спілкування буде успішним.

пам'ятка

Умови успішного спілкування

- ✓ Взаємна повага, довіра, чесність, доброзичливість.
- ✓ Дотримання вимог культури мовлення (змістовність, точність, доречність тощо).
- ✓ Урахування особливостей партнера спілкування (його культурно-освітніх, національних, вікових, психологічних та професійних якостей).
- ✓ Демонстрація спільності інтересів, цілей, поглядів тощо.
- ✓ Прояв інтересу до проблем співрозмовника (уважно слухати, ставити запитання тощо).
- ✓ Уміння слухати та чути того, хто говорить.
- ✓ Доречне використання невербальних засобів передачі інформації.
- ✓ Психологічна рівноваженість, спроможність вчасно зупинитися.

426. I. Прочитайте мовленнєві ситуації. Поміркуйте, що в описаних ситуаціях виходить за межі мовленнєвого етикету й етикету взагалі. Як уникнути подібних помилок?

1. Одна пані, знайома маестро, що вважала себе цінителькою музики, запросила його на вечерю до себе в маєток.

– Будуть чудові страви китайської кухні. Але не забудьте прихопити із собою скрипку, щоб розважити гостей, – додала вона.

– Моя скрипка не прийде, бо не є прихильницею китайської кухні, – відповів маестро.

* * *

2. Одного разу у Відні до Берліоза підбіг маленький жвавий чоловічок і в захопленні вигукнув:

– Пане Берліоз, я пристрасний прихильник Вашого таланту... Прошу Вашої ласки, дозвольте торкнутися руки, що написала «Ромео і Юлію», – з цими словами він учепився за рукав композитора і блаженно завмер.

– Пане, – торкнувся за плече Берліоз, – тримайтеся ліпше за інший рукав: я маю звичку писати правою рукою.

II. Наведіть, якщо вам відомо, приклади подібних мовленнєвих ситуацій з власного життєвого досвіду. Які висновки можна зробити з цих прикладів?

два – чотири – усі разом

427. Проаналізуйте мовленнєві ситуації. Оберіть найефективніший, на вашу думку, варіант відповіді. Обґрунтуйте свій вибір.

Ситуація А

Ви хочете заспокоїти, втішити людину, яка вчинила неправильно, але визнає свою провину. Що ви їй скажете?

- ✓ Це все дрібниці! Не варто про це думати.
- ✓ Я впевнений, що таке більше не повториться.
- ✓ Іншого я від тебе й не чекав.
- ✓ На твоєму місці я зробив би так само.

Ситуація Б

Ви хочете порадити знайомому вступати до університету. Що ви йому скажете?

- ✓ Ти просто зобов'язаний вступити до університету.
- ✓ Усі твої однокласники будуть вступати до університету, то й ти не відставай.
- ✓ Чи не спробувати тобі вступити до університету?
- ✓ Тобі треба спробувати вступити до університету. Хоча, правду кажучи, шанси в тебе нульові.

Професійне спілкування

Одним з різновидів спілкування є **професійне спілкування** – обмін інформацією між учасниками спілкування під час виконання ними своїх професійних завдань. Найважливішим у професійному спілкуванні є **послідовність і точність** викладу думок, **об'єктивність оцінок**, **гранична чіткість**, **емоційно-експресивна нейтральність** вислову.

ситуація

428. I. Уявіть, що ви директор установи (підприємства) й проводите нараду з керівниками структурних підрозділів (відділів, цехів). Завершіть усно запропоновані репліки.

- ✓ Я сподівався почути від вас...
- ✓ Я підтримую вас і хотів би ...
- ✓ Радив би вам ...
- ✓ Мені здається, що ...
- ✓ Мені шкода, але ...
- ✓ Мені не подобається, що ви ...
- ✓ Вибачте, але я мушу...
- ✓ Вважав би за необхідне нагадати вам ...
- ✓ Вибачте, я не цілком упевнений ...

II. Змоделюйте (опишіть усно) ситуації професійного спілкування, у яких були б можливими деякі з наведених реплік.

- **429.** Об'єднайтеся в декілька груп, які представлятимуть різні міста України під час уявного телемосту. Обміняйтеся між собою міркуваннями щодо необхідності розвитку тієї чи іншої галузі виробництва в місті, представниками якого ви є.
- **430.** Змодельюйте ситуацію спілкування на одну з тем: «Перший робочий день», «Прийом на роботу», «Робоча нарада», «Подяка за роботу», «Наставна керівника», «Закінчення робочого дня».
- **431.** Підготуйте усне висловлювання, у якому розкрийте зміст одного з поданих тверджень: «Випадкова зустріч – не привід для посвячення когось у перипетії свого життя», «Співрозмовник – не вантажівка, на яку можна скидати тонни своїх емоцій і справ». Визначте адресата мовлення, тему й основну думку вашого висловлювання, мету і місце спілкування.

Тема 2. ВЕДЕННЯ ДІАЛОГУ ВІДПОВІДНО ДО ЗАПРОПОНОВАНОЇ СИТУАЦІЇ

ПРИГАДАЙМО. Що таке діалог? Яка роль діалогів у мовленні?

попрацюйте в парах

- **432.** Використовуючи формули мовленнєвого етикету, складіть і розіграйте за особами діалог (8–12 реплік), можливий в одній з описаних ситуацій.

Ситуація 1. Ви хочете влаштуватися на роботу, прийшли на прийом до директора фірми. Вас запросили до кабінету. Зайдіть, привітайтеся, відрекомендуйтеся, підтримайте розмову.

Ситуація 2. Ви живете в будинку в центрі міста. Улітку ваші батьки разом з молодшою сестричкою зібралися на тиждень з'їздити до друзів в інше місто. Ви не хочете їхати і просите дозволити вам залишитися вдома.

433. Прочитайте діалоги. У якому з них Оля правильно проаналізувала ситуацію спілкування й вчинила так, щоб уникнути конфлікту?

А

Олег: Ти знову запізнилась?
Оля: Що ти мені зауваження робиш? Запізнилася? Так, запізнилася. А ти не запізнюєшся?
Олег: Завжди тебе чекай, час згаяно. Уже могли б декілька танцювальних фігур вивчити.

Б

Олег: Ти знову запізнилась?
Оля: Вибач! У мене завжди якісь проблеми. Починаймо танцювати. То на чому ми вчора зупинилися?
Олег: Запізнилася, а ще мене підганяє.
Оля: Так, я хочу, щоб наша пара була найкращою на фестивалі
(За В. Науменко).

попрацюйте в парах

434. I. Візьміть участь у діалозі (12–14 реплік) відповідно до однієї із запропонованих ситуацій спілкування (на вибір). Якого стилю й типу мовлення ви будете дотримуватися? Використайте етикетні мовленнєві вислови.

А Ви приїхали на спортивні змагання й перебуваєте на залізничному вокзалі в незнайомому місті. У вас є адреса, за якою ви маєте проживати. Розпитайте в працівника вокзалу, як вам дістатися до місця поселення, про найближчу станцію метро чи про найближчу автобусну зупинку; поцікавтеся, скільки коштує квиток і де його можна придбати.

Б У вас підвищилася температура. Ви звернулися до лікаря. Розкажіть про своє самопочуття; запитайте, які ліки потрібно приймати; поцікавтеся, де їх можна придбати, скільки вони коштують, і попросіть виписати рецепт.

II. Проаналізуйте діалоги однокласників за такими критеріями: а) чи було досягнуто мети спілкування; б) що в діалозі вдалося найкраще; в) які помилки допущено.

435. Уявіть, що ви спеціаліст фінансового відділу підприємства. Вам доручили повідомити ділового партнера про перенесення дати розрахунку за виконане замовлення на десять днів з незалежних від підприємства причин. Це потрібно зробити коректно, щоб діловий партнер не відмовився від подальшої співпраці.

А Складіть діалог з діловим партнером під час зустрічі в офісі вашого підприємства (6–8 реплік).

Б Складіть діалог з діловим партнером під час спілкування з ним по телефону (6–8 реплік).

попрацюйте в парах

436. Складіть і розіграйте за особами діалог на професійну тему, який міг би відбуватися (на вибір):

- 1) між лікарем та пацієнтом про необхідність термінової операції;
- 2) між синоптиком і аграрієм про погодні умови;
- 3) між директором спортивної школи та тренером про зміни в розкладі занять;
- 4) між учителями про проведення тижня математики;
- 5) між працівником лабораторії молокозаводу і працівником санстанції про контроль якості продукції.

Тема 3. ПЕРЕКАЗ-ПЕРЕКЛАД

437. I. Прочитайте текст. Поставте проблемне запитання за змістом прочитаного (українською мовою).

ПЛАТА ЗА ВЫСТРЕЛ

Осенью лес молчит. Такая тишина! За сто шагов слышно, как убегают мышь по сухим листьям. В предчувствии холодов умолкли птицы. Ни звука. В такую пору особую радость в лесу приносит **рабочая** музыка дятла. Кажется, не по дереву, а по тугой струне стучит костяной **молоточек**.

Я долго шёл по ельнику, пока не увидел единственного музыканта в безмолвном лесу. Дятел работал без устали. На заболевшей сосне виднелся узор его «долота». В бинокль было видно, как длинным языком дятел доставал засевших в древесине личинок. Я спрятался за куст полюбоваться работой. Дятел косился вниз, но продолжал барабанить... В эту минуту случилась история, к сожалению, очень нередкая.

Из кустов орешника грянул выстрел. Дробью сорвало истончённую червями кору. Вместе с ней на жёлтую траву упала и птица.

Из синего дыма на прогалинку вышел парень лет семнадцати с новой двустволкой, со скрипящим поясом, полным патронов.

– Зачем?

– А просто так... – парень неловко топтался на месте...

Я взял из его рук птицу и кинул в траву: «Сойки съедят. Присядем...».

Я вспомнил себя пятнадцатилетним мальчишкой... Как знать, может, и до сих пор не понял бы я страшных последствий выстрелов ради забавы, если б пятнадцать лет назад не встретился с умным человеком.

Он тоже был с ружьём. Увидев, как я выстрелил в чибиса*, он подошёл ко мне, оглядел ружьё и зашвырнул его в озеро.

– Доставать не пробуй, глубоко...

Спокойно поманил собаку и, обернувшись, сказал:

– Вечером заходи. Поговорим... Ружьё не жалея. Если захочешь – можешь брать моё.

Взрослым человеком по-настоящему понимаешь цену учителям.

Скольким обязан я этому человеку! Мы много раз вместе караулили уток и ходили на зайцев. Чаще всего возвращались домой с пустыми руками. Зато какой мир открылся вдруг за нашим сереньким лугом! Я узнавал, как дышит трава, в какую зарю ждать вальдшнепов, какие грибы самые вкусные. Открылась вдруг незаметная до этого красота маленького озера с норами ласточек на обрыве. Спрятавшись в тальнике**, мы подолгу глядели на беспокойных чибисов, и я с ужасом вспоминал, как год назад сбивал этих красавцев рубленными гвоздями...

С парнем, убившим дятла, мы расстались друзьями. Мы не раз ещё встретимся. Думаю, это был его последний дятел (По В. Пескову).

*Чибис – (укр.) чайка; (лат.) *vanellus vanellus* – наземный денный птах ряду сивкоподібних, що селиться на узбережжі річок, озер, зрідка живе також у чагарниках та лісах.

**Тальник – (укр.) шелюга – 1. Верба гостролиста. 2. Зарості верби гостролистої.

В. Мешков. «Золота осінь»

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Визначте тему й основну думку тексту, тип і жанр мовлення.
2. Розкажіть, як ви ставитеся до вчинку хлопця, який убив дятла. Спростуйте або підтвердіть слова оповідача про те, що «це був його останній дятел».
3. Порівняйте вимову й написання виділених слів в українській і російській мовах. Поясніть уживання розділових знаків при прямій мові.
4. Прочитайте текст удруге. Складіть і запишіть українською мовою план прочитаного. Напишіть докладний переказ тексту українською мовою.

Тема 4. ЕСЕ НА АКТУАЛЬНУ ТЕМУ

Поняття
есе

Есе (фр. *essai* – «спроба, проба, нарис») – це твір невеликого обсягу з вільною композицією, який виражає індивідуальні враження, міркування з конкретного питання, проблеми й свідомо не претендує на повноту й вичерпне трактування теми.

438. I. Прочитайте повідомлення старшокласниці, розміщене на сайті «Я – журналіст». Чи актуальною на сьогодні є проблема, порушена в публікації?

СМАЙЛИК НЕ ЗАМІНИТЬ ЖИВОЇ ПОСМІШКИ

Всесвітня павутина дає нам змогу спілкуватися з різними людьми, заводити нових віртуальних друзів. Але сайти намагаються витіснити реальний світ.

Багато хто забуває про щирість, відкритість, про справжні людські стосунки. Живе у віртуальному світі, де можна поливати одне одного брудом, насміхатися, не побоюючись, що колись потрібно буде відповідати за свої вчинки. Це ж набагато простіше, ніж сказати щось образливе людині на вулиці. Шелдон Купер, герой серіалу «Теорія великого вибуху», казав: «Я фанат усього, що може замінити живе спілкування».

Декому важко подолати сором'язливість і попросити допомоги в близькій людині. А от до віртуальних незнайомців за порадою звертаються досить часто. Проводячи багато часу в Інтернеті, люди розучуються спілкуватися в реальному житті.

Пам'ятайте, що жоден смайлик у листуванні не замінить живої посмішки. Насолоджуйтеся прогулянками на свіжому повітрі та живим спілкуванням із друзями (За Т. Ненчинською. Із сайту «Я – журналіст»).

II. Поміркуйте над запитаннями.

1. Чи погоджуєтеся ви з думкою авторки, висловленою в останньому абзаці?
2. Чи намагалися ви знайти друзів, однодумців у соціальних мережах?
3. Чи можуть віртуальні знайомства нести небезпеки для вас та ваших рідних, знайомих? Якщо так, то які саме? Як, на вашу думку, можна уникнути таких небезпек?

439. Ознайомтеся з думками старшокласників. Чиє міркування вам імпонує найбільше?

1. «Спілкуйтесь якнайбільше з реальними друзями, бо це краще, ніж будь-які лайки. А нових віртуальних друзів – перетворюйте в реальних!»

І не переймайтеся через «недостатню популярність»: лайки – це лише лайки, а реальне життя – незрівнянно цінніше й цікавіше!» (Максим М.)

2. «Соціальні мережі ніколи не зможуть замінити живе спілкування. Вони тільки доповнюють наше життя різноманітними зручностями та новими барвами» (Оксана К.).

3. «Соцмережі відкривають перед нами безліч можливостей. Тут можна знайти нових друзів або спілкуватися з тими, хто перебуває за кордоном. Можна швидко відправити документи в електронному форматі. Але пам'ятайте, що під час реальної розмови люди, як правило, виражають різні емоції, а в Інтернеті можна тільки відправляти смайлики...» (Тарас В.).

440. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Які є «плюси» й «мінуси» користування соціальними мережами? Чи можуть соціальні мережі замінити живе спілкування?

441. Напишіть есе на одну з таких тем: «Гаджети чи реальне спілкування?», «Чого варто уникати в спілкуванні?». Ви можете скористатися поданою нижче пам'яткою.

пам'ятка

Варіанти ефектного вступу есе

- Стандартний.** Необхідно відповісти на шість запитань: *хто? що? коли? де? чому? і як?* Відповіді на ці запитання дадуть змогу читачеві зрозуміти, чого очікувати далі в тексті.
- Несподіваний.** Це може бути що завгодно, але читач повинен бути здивований або шокований.
- Дієвий.** Зображення самого процесу, а причини й наслідки впливуть далі. Цей підхід зручний для невеликих есе.
- Авторитарний.** Пропонує інформацію в наказовому тоні, щоб створити враження впевненості автора тільки в собі.
- Інформативний.** Читач одразу отримує інформацію про те, що буде далі у творі.
- Цитатний.** Удадо підібрана цитата одразу привертає увагу читача (не рекомендується використовувати прислів'я і кліше – це банально).
- Діалоговий.** З одного боку, такий початок стимулює читача як учасника діалогу, а з іншого – це може бути просто потік думок з риторичними запитаннями.

Тема 5. ТЕМАТИЧНІ ВИПИСКИ Й ТЕЗИ ПРОЧИТАНОГО

Види запису

Коли є потреба засвоїти й запам'ятати матеріал, користуються різними видами запису: планом, тезами, виписками, конспектом.

Тези

Так, за допомогою **тези** коротко й стисло передають те, що докладніше викладено в певному матеріалі.

Виписки

Тематичні виписки передбачають знаходження в тексті потрібної інформації та списування її.

442. Виберіть з підручника історії, географії чи біології текст (2–3 сторінки) й виконайте подані нижче завдання.

1. Визначте тему й основну думку тексту, тип і стиль мовлення.
2. Виділіть смислові частини тексту, виокреміте в них головну й додаткову інформацію.
3. Визначте тематичні речення та ключові слова (словосполучення).
4. Складіть і запишіть тези прочитаного. Скористайтеся поданою нижче пам'яткою.

Як складати тези

пам'ятка

1. Прочитати текст у цілому (його розділ, якщо текст великий за обсягом).
2. Визначити тему, мікротеми й основну думку тексту.
3. Обміркувати основні ідеї тексту, викласти їх у вигляді послідовних пунктів.
4. Виокремити основну й додаткову інформацію.
5. Виписати основні положення або викласти й записати власними словами основні авторські думки.

443. I. Виберіть з підручника історії, географії чи біології текст (2-3 сторінки) й зробіть тематичні виписки з нього. Скористайтеся поданою нижче пам'яткою.

II. Перекажіть усно текст (із використанням виписок).

Під час виписування необхідно:

пам'ятка

- осмислювати основний зміст тексту;
- виділяти смислові частини (інформацію, що стосується однієї мікротеми);
- у кожній смисловій частині виділяти ключові слова і фрази;
- виокремлювати головну й додаткову інформацію в кожній частині;
- коротко виписувати основні думки.

Тема 6. КОНСПЕКТУВАННЯ ВИСЛОВЛЕНЬ, ЩО СПРИЙМАЮТЬСЯ НА СЛУХ

Конспект

Конспект (від лат. *conspicere* – «огляд») – стислий письмовий виклад змісту статті, лекції, доповіді тощо.

Під час конспектування треба аналізувати прочитане або почуте й записувати в такій послідовності, у якій ми його сприймаємо. При цьому не слід прагнути зафіксувати все докладно. Основне в конспекті – доцільність і зрозумілість.

Види конспектування

Конспектування може бути трьох видів:

- конспектування своїми словами;
- конспектування лише за допомогою цитат, які передають зміст тексту;
- змішане конспектування (своїми словами, застосовуючи окремі влучні цитати).

444. Прослухайте вдома радіо- чи телепередачу, складіть її конспект. Підготуйтеся до усного відтворення змісту передачі (з використанням конспекту). Скористайтеся поданою нижче пам'яткою.

пам'ятка

Під час конспектування тексту на слух необхідно:

- осмислювати основний зміст тексту;
- виділяти смислові частини (інформацію щодо однієї мікротеми);
- у кожній смисловій частині виділяти ключові слова й фрази;
- виокремлювати головну й додаткову інформацію в кожній частині;
- фіксувати головну інформацію в конспекті (основну думку, стисло докази й приклади);
- розбивати виклад на пункти, дотримуючись абзаців;
- намагатися, щоб записи були чіткими, змістовними й лаконічними.

Тема 7. УСНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПОДІЇ

445. Прочитайте повідомлення. З якою метою його створено? Про яку подію в ньому розповідається?

Лондонський футбольний клуб «Челсі» почав переговори про придбання нападаючого іспанської «Севільї» та збірної Бразилії Луїса Фабіано.

У послугах 29-річного бразильця зацікавлений особисто головний тренер Синіх Карло Анчелотті. «Севілья» не проти покласти собі в кишеню 24 мільйони, пропонувані лондонцями, проте бажає здійснити операцію лише влітку. Нещодавно «Севілья» отримала пропозицію про покупку Фабіано й від італійського «Мілана». «Россонері» були готові викласти 14 мільйонів, але у відповідь отримали відмову, а сам футболіст заявив, що хотів би спробувати свої сили в англійській Прем'єр-лізі.

«Севілья», у свою чергу, розуміє, що продати свого бомбардира, якому зараз уже 29 років, через сезон чи два за добрі гроші буде вкрай складно. Але іспанці, як і раніше, виступають у Лізі чемпіонів, і відпустити Фабіано в січні було б нерозумно. Однак існує варіант, який може влаштувати обидві сторони. «Челсі» купує Фабіано вже зараз, а потім орендує його назад до «Севільї» до кінця сезону (*З газети «Голос України»*).

446. I. Підготуйте усне повідомлення про подію, свідком або учасником якої ви були. Ви можете скористатися поданою пам'яткою.

II. Обговоріть у класі факти, викладені в повідомленнях ваших однокласників.

пам'ятка

Як підготувати повідомлення

1. Обдумати тему, визначити основну думку майбутнього повідомлення.
2. Дібрати матеріал для повідомлення.
3. Скласти план і відповідно до нього систематизувати матеріал.
4. Узагальнити основні положення.
5. Скласти усно текст повідомлення, намагаючись висловити й аргументувати власну думку.
6. За потреби записати текст повідомлення повністю або частково та переказати усно текст удома.

Тема 8. ПИСЬМОВИЙ ТВІР НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ ТЕМУ

447. Прочитайте висловлення. Поясніть, як ви їх розумієте.

Хоробрість – це коли про те, що тобі страшно, знаєш лише ти один.

Дейвід Хексворс

На світі немає нічого неможливого – справа тільки в тому, чи вистачить у тебе хоробрості.

Д. Роулінг

448. I. Прочитайте текст. Визначте його тему й мікротеми. Яке основне комунікативне призначення тексту?

ЯК СТАТИ ХОРОБРИМ

Хоробрість передбачає наявність мужності й рішучості, а також відсутність страху перед небезпекою. Як розвинути хоробрість у собі?

Якщо ви боїтесь американських гірок, подивіться в обличчя своєму страху й проїдьтеся на цьому «монстрові». Можливо, ви боїтеся, що під час танцю виглядаєте безглуздо? Запишіться на танцювальний гурток і доведіть, що подібне твердження помилкове. Військові, пожежники, поліцейські також можуть бути прикладами прояву мужності й відваги.

Хоробра дитина подає руку допомоги й вибудовує взаємини з такими дітьми, які наодинці сидять у їдальні чи на дитячому майданчику, а також підтримує дітей з інвалідністю й товаришує з ними. У сучасному світі це, мабуть, найпотужніша форма хоробрості.

Коли ми думаємо про хоробрість, більшість із нас уявляє собі відсіч хуліганам. Але важливо навчитися правильно визначати ті моменти, коли дійсно необхідно застосовувати фізичну силу. У світовій історії є випадок, коли у 2001 році пасажери приреченого авіарейсу в Пенсильванію вирішили протистояти терористам і проявили неабияку мужність. Вони відповіли насильством на насильство заради порятунку інших і загинули як герої. У цьому разі застосування сили було виправданим.

У кожній людині б'ється хоробре серце. Важливо збудувати міцний духовний фундамент, який буде опорою протягом усього життя (*Із журналу*).

II. Поміркуйте, чи завжди хоробрим є той, хто застосовує фізичну силу. Яку форму хоробрості автор тексту вважає найпотужнішою?

III. Придумайте за текстом прочитаного два запитання й поставте їх однокласникам.

449. **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Яких людей ви вважаєте хоробрими? Чи доводилося вам бути свідком хоробрих, сміливих вчинків?

450. Напишіть твір на одну з поданих тем:

«Герої серед нас», «Бути хоробрим – як складно і як просто», «Чи завжди хоробрим є той, хто застосовує фізичну силу?», «Хоробрість формується з дитинства», «Що значить бути хоробрим», «Гляди не забудь: людиною будь».

Тема 9. АНОТАЦІЯ. БІБЛІОГРАФІЯ

Анотація

З метою попереднього ознайомлення читачів зі змістом книжки на звороті її титульної сторінки розміщують анотацію.

Анотація – це короткий огляд змісту книжки (статті).

Структура анотації книжки:

- бібліографічний опис (автор, назва, видавництво, рік видання і т. д.);
- стислий переказ матеріалу;
- вказівка, кому ця книжка адресована.

Іноді в анотації містяться елементи оцінки книжки.

451. Ознайомтеся з анотацією до книжки. Розкажіть, про що ви дізналися. Поміркуйте, чи можна визначити тему та уявити зміст книжки тільки за вихідними даними (автор, назва, видавництво, рік видання). Яка роль відводиться анотації?

Чак Є. Д. Чи правильно ми говоримо? – К. : Освіта, 1997. – 240 с.

У посібнику в алфавітному порядку наводяться приклади правильного вживання слів у сучасній українській мові. Ілюстративний матеріал узято з творів українських письменників XIX–XX ст.

Для учнів, студентів, учителів-словесників, широкого кола читачів.

452. Виберіть у бібліотеці або вдома дві книжки, які ви хотіли б порадити друзям. Напишіть на ці книжки анотації.

Вихідні дані

Кожна книжка має свій довідковий апарат (вихідні дані та анотацію).

У вихідних даних зазначають ім'я і прізвище автора (авторів), обсяг книжки, тираж, найменування та адресу видавництва й друкарні тощо. Вихідні дані розміщують на титульній сторінці та на її звороті, а також на останній сторінці книжки.

Бібліографія

Бібліографія (рос. библиография) – це список книжок, журналів, статей із вказівкою вихідних даних; покажчик літератури.

Орієнтовна структура бібліографічного опису книжки (статті)

Автор	Назва	Місце видання	Видавництво	Рік видання	Том, частина	Кількість сторінок
-------	-------	---------------	-------------	-------------	--------------	--------------------

Скорочення в бібліографічному описі

1. Якщо книжку видано в Києві, то назву міста пишемо скорочено (*К.*). Інші міста пишемо повністю (*Донецьк, Кривий Ріг*). Після місця видання ставимо двокрапку. Наприклад: *К. :*

2. Слова «том», «частина» пишемо скорочено з великої літери (*Т., Ч.*), після чого ставимо крапку й тире. Наприклад: *Т. 4. – .*

3. Загальну кількість сторінок пишемо арабськими цифрами. Слово «сторінка» записується скорочено, з маленької літери. Наприклад: *217 с.* Якщо вказуються конкретні сторінки, то спочатку пишеться слово «сторінка» скорочено з великої літери, а потім номери сторінок. Наприклад: *С. 4–12; С. 45.*

453. Ознайомтеся із зразками бібліографічних описів. Зверніть увагу на їх оформлення. Розкажіть, що ви довідалися про кожне видання з його опису.

Один автор

- Шкляр В. Елементал : роман. – Львів : Кальварія, 2005. – 196 с.

Два, три автори

- Золотухін Г. О. Фахова мова медика : підручник / Г. О. Золотухін, Н. П. Литвиненко, Н. В. Мисник. – К. : Здоров'я, 2002. – 390 с.

Без автора

- Культура мови : довідник / [за ред. В. М. Русанівського]. – К. : Либідь, 1990. – 254 с.

Статті

- Пастух Т.В. Чари «Вишневого садка» Тараса Шевченка // Дивослово. – 2002. – № 2. – С. 1–4.

Іншомовні видання

Schiffrin D. Discourse markers. – Cambridge: University press, 1996. – 364 p.

Електронний ресурс

- Бібліотека і доступність інформації у сучасному світі [Електронний ресурс] / Л. Й. Костенко, А. О. Чекмарьов, А. Г. Бровкін, І. А. Павлуша // Бібліотечний вісник. – 2003. – № 4. – С. 43. – Режим доступу до журн. : <http://www.nbuv.gov.ua>.

454. Виконайте завдання одного з варіантів.

А Уявіть, що до вашого класу прийшов новий учень. Допоможіть йому скласти список підручників для 10 класу (із зазначенням вихідних даних), які треба взяти в бібліотеці. Дотримуйтеся точного оформлення вихідних даних.

Б Складіть список літератури з 5–10 найменувань (із зазначенням вихідних даних) на яку-небудь тему або з якої-небудь галузі знань. Які з цих видань є у вашій домашній бібліотечці?

455. Оберіть самостійно тему, з якою вам цікаво було б виступити перед однокласниками. Доберіть у бібліотеці або дома кілька книжок та журнальних статей для підготовки до виступу. Складіть бібліографію дібраних інформаційних джерел.

Тема 10. ПИСЬМОВИЙ ВІДГУК ПРО ТВІР МИСТЕЦТВА

456. I. Пригадайте твір мистецтва (картина, скульптура, кінофільм, вистава тощо), з яким ви ознайомилися останнім часом. Які враження й думки він у вас викликав?

II. Уявіть, що вам треба поділитися своїми враженнями й думками, викликаними прочитаною книжкою. Визначте: 1) форму вашого висловлювання (лист, стаття, запис у читацькому щоденнику, розповідь та ін.); 2) адресата мовлення (друзі, батьки,

автор книжки тощо); 3) мету спілкування (привернути увагу до книжки, посперечатися з приводу оцінки її героїв тощо).

Особливості відгуку

Будова відгуку

Поділитися своїми враженнями й думками, викликаними прочитаною книжкою, переглянутим кінофільмом, прослуханою музикою тощо, можна за допомогою відгуку.

Відгук – це текст, у якому дається оцінка прочитаного, почутого, побаченого, висловлюється ставлення до нього.

Відгук складається з двох частин. У одній із них висловлюють думку про те, сподобалось чи не сподобалось побачене (почуте, прочитане), а в іншій – обґрунтовують оцінку.

Зверніть увагу!

Щоб належно оцінити твір, треба бути добре обізнаним з роботами автора та із цим твором.

457. Складіть письмово відгук на твір мистецтва (архітектурну споруду, скульптуру, картину, кінофільм тощо). Мета відгуку – поділитися враженнями про твір мистецтва з однокласниками. Скористайтеся поданими нижче пам'ятками.

Як працювати над відгуком

пам'ятка

1. Осмислити завдання висловлювання.
2. Визначити адресата й мету спілкування.
3. Дібрати форму відгуку (лист, повідомлення, записи в щоденник та ін.).
4. Визначити стиль і тип мовлення.
5. Обґрунтувати свою думку про твір.
6. Дбати про мовленнєве оформлення.

Слова та словосполучення, які можна використати у відгуку

пам'ятка

Дуже вразило ...; особливо вражає ...; ми захоплюємося ...; твір цікавий тим, що ...; запам'ятався момент ...; увагу привертає...; стверджується думка ...; у творі порушується питання ...; автор яскраво (вдало, захопливо) ...; самобутня мистецька особистість ...; багатогранність таланту ...; творчий діапазон ...; майстер чудово подає ...

Для вас, допитливі

Багато цікавого й нового можуть розповісти пам'ятки історії та культури. Скориставшись мережею Інтернет, здійсніть віртуальну екскурсію шляхами України, ознайомтеся з відомими храмами, замками та іншими архітектурними пам'ятками.

Допоможуть вам у цьому такі сайти: www.ukrmandry.com.ua, www.castles.com.ua («Замки та храми України»), www.heritage.com.ua («Пам'ятки України»), www.ukrayina.ru («Україна. Туризм, історія, факти»).

Поділіться своїми враженнями з однокласниками.

Тема 11. СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ ДЛЯ СПІЛКУВАННЯ В УМОВАХ ВЕДЕННЯ ДИСКУСІЇ

458. І. Прослухайте з голосу вчителя або однокласника лист до газети. Визначте його тему та основну думку. Чи знайома вам описана в листі ситуація?

ОНУК

Моему онукові 15 років. У нього є мама, тато, бабуся і дідусь. Так приємно писати ці слова саме так, а не як він нас називає – дідок і бабка.

Навіть не можу згадати, на якому етапі ми його «втратили». Раптом слух почав різати тон, яким розмовляв наш хлопчик. Жодні зауваження, повчання не давали результатів. Було почуття, що він просто одержує насолоду від того, як ми бурхливо реагуємо на його відповіді.

Потім батьки, більше наслідуючи моду, ніж з потреби, купили йому комп'ютер. Із цього все й почалося. Хлопець цілком поринув у віртуальне життя. Коли він сідає за комп'ютерні ігри – це зовсім інша людина. І найдивніше: він запрошує мене, щоб я зрозуміла, чому життя в комп'ютері йому цікаве, а наяву – усе нісенітниця. А мені шкода згаяного* часу. Він міг би прочитати цікаву книгу, побувати в театрі. От на цьому етапі в нас із ним розвилка. З якої сторони підійти? Чим захопити і в який спосіб? (З газети «Голос України»).

*Згаяний – (рос.) потрачений.

II. Складіть діалог для спілкування в умовах ведення дискусії щодо змісту прослуханого листа. У репліках діалогу дайте відповіді на запитання, поставлені в тексті.

III. Проведіть у класі дискусію щодо змісту прослуханого листа, під час якої висловіть та обґрунтуйте думки з таких питань: 1) хто винен у родинному конфлікті? 2) чи можливо і в який спосіб налагодити теплі стосунки в родині хлопця? 3) на яких засадах повинні будуватися стосунки між батьками й дітьми?

459. І. Складіть і запишіть діалог дискусійного характеру (10–14 реплік), можливий між десятикласниками в одній з описаних ситуацій.

1. Друзі зайшли до магазину, де продаються мобільні телефони. Один із них, хоч і має новий телефон, хоче купити новішу модель. Інший радить цього не робити.

2. Після уроку основ здоров'я на тему «Що ми їмо?» між учнями виникла дискусія. Один із них твердить, що треба чітко дотримуватися режиму харчування, свідомо підходити до того, що і як ми їмо, а інший заперечує: «Я не звертаю уваги на їжу».

3. На класних зборах було висловлено пропозицію щодо проведення в школі святкової програми «Таланти року». Двоє друзів (дві подружки), повертаючись додому, діляться думками щодо цієї пропозиції. Один (одна) з них підтримує ідею, а інший (інша) вагається з рішенням.

II. Прослухайте діалоги ваших однокласників (однокласниць). Укажіть на позитивні сторони цих робіт. Кращі діалоги розіграйте в класі за особами, використовуючи доречні міміку та жести.

460. Проведіть у класі дискусію на одну з поданих тем (на вибір): «Чи потрібно стежити за модою?», «Чи потрібно залучати учнів до громадських робіт?», «Чи треба дозволити учням відвідувати уроки за бажанням?». Проаналізуйте свій виступ і виступи однокласників.

Тема 12. НАРИС У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

ПРИГАДАЙМО. Що таке опис зовнішності? Які особливості публіцистичного стилю мовлення?

461. I. Назвіть людей, про яких варто, на вашу думку, написати в газеті чи розповісти в телевізійній передачі. Свій вибір обґрунтуйте.

II. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку. Який тип мовлення покладено в основу тексту?

МАЙСТЕР СУЧАСНОСТІ

Картини народного художника України Івана Марчука самобутні й сміливі, символічні й філософські, сповнені прадавними образами. Любов до пейзажу, що став одним із головних жанрів творчості майстра, – від вродженого відчуття землі, її краси та сили.

У 2006 році Міжнародна академія сучасного мистецтва в Римі прийняла Івана Марчука до лав «Золотої гільдії». У 2007-му, за версією британського видання Daily Telegraph, майстра було включено до рейтингу «Сто геніїв сучасності». Марчукові полотно вражають мистецтвознавців Європи, Америки, Австралії.

А в радянську епоху він – невизнаний геній і бунтар, який перевернув вітчизняне мистецтво. Звинувачення критиків у націоналізмі, переслідування, вимушена еміграція – усі ці випробування довелося пройти художнику на шляху до світового успіху.

Іван Марчук живе в Києві, має свою майстерню, де проводить більшу частину дня. Коли зустрічаєшся з Іваном Степановичем, одразу помічаєш його чистий, привітний і проникливий погляд. У темно-карих очах – і смуток за пережитим, і сподівання на краще. Трохи підняте підборіддя підкреслює наполегливий характер, а великі білі як сніг вуса прикрашають вольове обличчя.

Про себе художник говорить:

– Для мене мистецтво – це життя і одкровення. Альтернативи нема. І водночас мистецтво – це каторга. Я працюю 365 днів на рік і без цього

Іван Марчук. Сонце

не могу. Це присуд долі, карма, вирок, приреченість. І нікуди не дінешся (З газети).

III. Знайдіть у тексті опис зовнішності митця. Зверніть увагу на початок розповіді, біографічні дані, кінцівку. Як би ви розпочали цю розповідь?

IV. Роздивіться ілюстрацію й опишіть зовнішність видатного українського художника сучасності Івана Марчука.

Нарис

Нарис – прозовий твір, у якому йдеться про справжні факти, події, людей. У нарисі зображують конкретні ситуації, епізоди, вчинки, які показують людей у дії.

Портретний нарис

В основу **портретного нарису** покладено дослідження людської особистості. Автор такого нарису спрямовує увагу на розкриття характеру людини на основі розповіді про її долю, обставини життя. Обов'язковим є **опис зовнішності** (словесний портрет або елементи портрета) героя нарису.

Наприклад, якщо автор створює портретний нарис мами, то слід не тільки намалювати зовнішній портрет, а й розкрити її внутрішній світ.

У тексті портретного нарису можуть поєднуватись усі типи мовлення.

462. Оберіть героя майбутнього нарису (мама, тато, вчителька, тренер, письменник, артист, громадський діяч чи інша особа, яку ви поважаєте). Напишіть портретний нарис у публіцистичному стилі. Скористайтесь поданою нижче пам'яткою.

Як написати портретний нарис

пам'ятка

1. Оберіть героя майбутнього нарису. Якомога більше дізнайтеся про долю цієї людини, її життєві цінності, риси вдачі тощо.
2. Визначте 3–4 деталі, найбільш важливі, на ваш погляд, для характеристики героя. Наприклад, якщо це портретний нарис подруги, то не завадить розповісти, як вона ставиться до вас, що вона любить, а що – ні.
3. Визначте епізод (вчинок, випадок), який яскраво виявив риси характеру, цінності героя. Розповідь про цей епізод можна покласти в основу нарису.
4. Складіть опис зовнішності героя.
5. Складіть оцінку героєві нарису, його вчинкам, досягненням.
6. Обміркуйте основну думку нарису, послідовність викладу інформації та висновки.
7. Доберіть цікавий початок. Наприклад, нарис про маму можна почати реченням «А ще життя прекрасне тим, що в ньому є мама...» або «Що ви пам'ятаєте про своє дитинство?». Не варто починати розповідь реченням «Мою маму звати...» і под.
8. Складіть і запишіть на чернетці план нарису. За планом напишіть нарис на чернетці. виправте помилки. З'ясуйте, чи дотримано вимог публіцистичного стилю.

Тема 13. ПЕРЕКЛАД

463. I. Перекладіть усно текст українською мовою. Сформулюйте українською мовою 3–5 запитань за змістом прочитаного.

РАФАЭЛЬ

Рафаель. Сикстинська Мадонна

Рафаэль – крупнейший итальянский живописец, архитектор.

Первые уроки живописи получил у своего отца, художника Джованни Санти. Для его ранних работ характерны лиризм, тонкая поэзия, исполненные в мягких тонах пейзажи.

В 1504 году Рафаэль начинает работать во Флоренции, где происходит его первое знакомство с творчеством Леонардо да Винчи. Он с большим увлечением изучает законы научной перспективы и строение человеческого тела. Здесь, во Флоренции, художник создаёт несколько полотен с изображением Мадонны, которые прославили его на всю Италию.

В создаваемых художественных образах Рафаэль воплотил идею о безграничных духовных и физических возможностях человека, его земное счастье и идеалы свободы.

Особенно ярко дарование мастера проявилось во фресках. Лучшей из фресок по праву считается «Афинская школа», на которой изображены седобородый Платон, вдохновенный Аристотель, склонившийся над книгой Пифагор, Эвклид, Сократ и даже сам Рафаэль. Данная композиция прославляет торжество идей гуманизма, тесно связанных с античной культурой.

Вершиной живописи художника явилась «Сикстинская Мадонна». Эта картина стала глубоким воплощением темы материнства. Взгляд Марии, легко идущей по облакам с младенцем на руках, заключает в себе пророческую печаль о трагическом будущем своего сына и выражает идеальную чистоту её души. Этот взгляд, обращённый за пределы картины и укрепляющий духовную связь со зрителем, является отличительной чертой Сикстинской Мадонны. Предшествующие ей Мадонны Рафаэля имели замкнутый взгляд, направленный на ребёнка или погружённый в себя. Гармония, динамичная композиция, ритмичные плавные сочетания, естественные и свободные движения придают образу Сикстинской Мадонны цельность и необычную красоту.

В своём творчестве Рафаэль Санти органично воплотил дух классического этапа в искусстве Высокого Возрождения. Его имя является синонимом классического искусства (По Ю. Садовому).

II. Зіставте картину Рафаеля «Сикстинська Мадонна» з відгуком про цей твір автора тексту. Поділіться своїми враженнями від картини.

Тема 14. ВИСТУП НА ЗБОРАХ, СЕМІНАРІ

ПРИГАДАЙМО. Які особливості наукового та публіцистичного стилів мовлення?

464. I. Чи доводилося вам виступати на зборах, семінарських заняттях? Що здалося вам найважчим? Чи зуміли ви донести інформацію до слухачів?

II. Пригадайте виступи учасників зборів чи семінарів, свідками яких ви були. Визначте сильні й слабкі сторони цих виступів. Поміркуйте, за яких умов виступ буде вдалим.

Особливості виступу

Виступити на зборах (семінарі) – це не значить просто кинути якусь репліку. Виступити – це означає викласти перед слухачами суть певного питання, виділити основне, висловити своє ставлення до нього, дати оцінку, підкреслити значущість для практики, підкріпити свої докази прикладами чи посиланнями на певні джерела. При цьому важливо, щоб слухачам були зрозумілі мета й зміст такого звернення, щоб одержана ними інформація лягла в основу їхніх роздумів і виступів.

465. Уявіть, що у вашому класі проводяться збори з таких питань: 1) ремонт класної кімнати; 2) святкування ювілею навчального закладу. Ви вирішили виступити (без підготовки) й донести до однокласників свою позицію щодо одного з цих питань. Озвучте свій виступ.

466. Виконайте завдання одного з варіантів. Скористайтеся поданою нижче пам'яткою.

А Складіть і запишіть план виступу на урочистих зборах, присвячених Дню Незалежності України, на одну з поданих суспільно-політичних тем (на вибір): «Щаслива сім'я», «Здоров'я нації – багатство держави», «Міцна економіка – міцна держава», «Гордість держави». За складеним планом підготуйте усний виступ публіцистичного характеру та виголосіть його перед однокласниками.

Б Поміркуйте, що ви хотіли б поліпшити в життєдіяльності вашого населеного пункту. Складіть і запишіть план та підготуйте за ним усний виступ на зборах місцевої громади, у якому обґрунтуйте свою пропозицію та окресліть шляхи втілення її в життя.

Як підготувати виступ

пам'ятка

1. Продумайте тему виступу, визначте основну думку.
2. Визначте адресата висловлювання.
3. З'ясуйте для себе мету виступу: поінформувати слухачів про щось чи переконати їх у чомусь.
4. Доберіть матеріал, з яким ви збираєтеся виступити.
5. Складіть план і відповідно до нього систематизуйте матеріал.
6. Продумайте, які мовні засоби ви використаєте.
7. Перекажіть усно текст виступу вдома.

467. I. Підготуйтеся до виступу (за планом, тезами чи конспектом) на семінарському занятті на одну з поданих тем: «Звичай нашого народу», «Політичний портрет П. Скоропадського», «Роль води в живих системах», «Числові функ-

ції», «Історія вивчення клітин», «Сучасна політична карта світу», «Демографічні процеси і демографічна політика», «Світові природні ресурси», «Штучні супутники Землі», «Роль фізики в житті людини», «"Кайдашева сім'я" – соціально-побутова повість-хроніка».

II. Якщо маєте можливість, зробіть аудіозапис свого виступу, прослухайте його й проаналізуйте.

Тема 15. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-РОЗДУМ

ПРИГАДАЙМО. 1. Які ознаки характерні для публіцистичного стилю мовлення?
2. Що таке роздум?

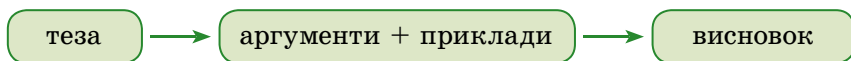
два – чотири – усі разом

468. Поміркуйте, яка з поданих тем може бути розкрита на основі: а) розповіді; б) опису; в) роздуму. Яка з них допускає різні підходи?

1. Що таке добро? 2. Добрий вчинок. 3. Добро. 4. У чому мета життя людини? 5. Добро – щастя для всіх людей.

План роботи над роздумом

1. Сформулювати **тезу**.
2. Навести два-три переконливі **аргументи**, що найкраще підтвердять вашу думку.
3. Проілюструвати свої міркування **прикладми** з особистого чи суспільно-політичного життя, з історії, з художньої літератури чи інших видів мистецтва.
4. Сформулювати **висновок**.

<i>Теза</i>	Теза роздуму – це положення, яке відображає погляди автора. Це думка, припущення, які потрібно довести. Для введення тези можна використати такі мовні конструкції: <i>Я вважаю..., На мою думку..., Не маю сумніву, що...</i> тощо.
<i>Аргументи</i>	Аргументи , які використовуємо як докази тези, повинні узгоджуватися один з одним і бути достатньою підставою для висновку. Щоб дібрати якісні аргументи висловлення, спробуйте знайти відповідь на таке питання: <i>Чому я вважаю, що моя теза (ідея, погляд на проблему) правильна?</i> Для введення аргументів можна використати такі мовні конструкції: <i>По-перше..., По-друге..., Це доводить..., Доказом цього може бути...</i> тощо.
<i>Приклади</i>	Кожен з аргументів варто проілюструвати конкретними прикладми з особистого чи суспільно-політичного життя, з історії, з художньої літератури чи інших видів мистецтва (зазначити автора й назву твору, указати проблему, порушену митцем, художній образ, через який проблему розкрито, навести цитату з твору тощо). При цьому не потрібно переказувати змісту художнього твору, давати повної характеристики образів.

Для введення прикладів можна використати такі мовні конструкції: *Згадаймо..., Наприклад..., Прикладом може слугувати...* тощо.

Висновок

Висновок є словесно переінакшеною тезою, яка збагатилася міркуваннями, висловленими в аргументах. Це логічний підсумок, який повинен органічно впливати з аргументів і прикладів власного висловлення.

Для введення висновку можна використати такі мовні конструкції: *Отже..., Таким чином..., Можна зробити висновок...* тощо.

469. Напишіть роздум у публіцистичному стилі на одну з поданих тем. Скористайтеся наведеними вище планом роботи над роздумом й однією з моделей його структурування. Проаналізуйте своє висловлення щодо відповідності вимогам публіцистичного стилю мовлення.

1. Прочитайте наведений текст.

Добро завжди має перемагати – це ми знаємо з дитинства. Але ж відомо, що будь-яка перемога пов'язана з певним насильством.

Як добро має перемагати в нашому недоброму світі?

Викладіть ваш погляд на цю проблему.

2. Підтримайте або спростуйте думку, висловлену Г. С. Сковородою: **«Багатством живиться лише тіло. А душу звеселяє споріднена праця».**

3. Прочитайте наведений текст.

Наша культура дуже багата *традиціями*. На жаль, останнім часом ми спостерігаємо, як вони віддаляються від нас. Звичайно, неможливо дотримуватись абсолютно всіх споконвічних *традицій*, але серед них є ті, яких ніяк не можна *ігнорувати*.

Яких традицій не можна ігнорувати?

Викладіть ваш погляд на цю проблему.

Тема 16. ДІЛОВІ ПАПЕРИ: ДОРУЧЕННЯ, РОЗПИСКА

ПРИГАДАЙМО. Які основні ознаки офіційно-ділового стилю мовлення?

Призначення доручення

Доручення (рос. доверенность) – це діловий папір, який дає повноваження його пред'явникові на виконання будь-яких дій від імені окремої особи чи установи, підприємства тощо.

470. Складіть документ, у якому ви: а) доручаєте комусь зі своїх родичів одержати вашу грошову винагороду; б) доручаєте своєму товаришу отримати на складі спортивної школи форму для участі в змаганнях. Скористайтеся поданим вище зразком.

471. Прочитайте зразок доручення. Поміркуйте, з якою метою складено цей документ. Укажіть його реквізити.

ДОРУЧЕННЯ

Я, учениця 10 класу Калинівської середньої загальноосвітньої школи № 2 Ковальчук Світлана Вікторівна, доручаю учневі 10 класу Маліцькому Денису Олександровичу одержати у відділі освіти Калинівської районної державної адміністрації моє посвідчення члена Малої академії наук.

10 березня 2018 року

/Підпис/

Підпис Ковальчук С.В. засвідчую

Директор школи

/Підпис/

С. І. Вітренко

/Печатка/

Призначення розписки

Розписка (рос. расписка) – це діловий папір, у якому укладач підтверджує факт одержання документів, грошей або матеріальних цінностей від іншої особи чи організації.

472. Прочитайте зразок розписки. Визначте її реквізити.

РОЗПИСКА

Я, Крикун Дмитро Олександрович, отримав від учителя фізкультури Левківського Василя Васильовича 3 (три) палатки, 5 (п'ять) м'ячів, 2 (два) компаси для участі учнів 10 класу в туристичному зльоті. Зобов'язуюсь отримані матеріальні цінності повернути 25 травня 2018 року.

10 травня 2018 року

/Підпис/

473. Виконайте завдання одного з варіантів, скориставшись поданим вище зразком.

Варіант А. Напишіть розписку про одержання вами від певної особи чи організації інвентарю, грошей чи документів.

Варіант Б. Напишіть розписку про одержання в бібліотеці школи книжок у кількості 10 штук.

Тема 17. ІНТЕРВ'Ю

ПРИГАДАЙМО. Які основні ознаки публіцистичного стилю мовлення?

474. Прочитайте інтерв'ю. Визначте його тему. З якою метою створено цей матеріал та чи вважаєте ви його цікавим і корисним для себе? Відповідь на яке запитання вас зацікавила найбільше?

НЕ ТІЛЬКИ УРОКИ

Для кожного з нас у добі 24 години. Але одні люди вміють розпоряджатися своїм часом, а інші – не вміють. А можливо, не хочуть. Для Лідії Виноградної доба – нескінченно великий проміжок часу, і дівчина встигає все. Як їй це вдається? Дізнаймося секрет від неї.

– Лідо, скажи, будь ласка, чим ти займаєшся, окрім школи.

– Я навчаюся в 11 класі й після закінчення школи збираюся вступати до університету, тому ходжу на додаткові заняття. Я – головний редактор шкільної газети «117-й квартал». Окрім цього, займаюся художньою гімнастиком в школі Дерюгіних. Створюю сайти для змагань. Нещодавно стала суддею міжнародної категорії з художньої гімнастики.

– Ти «йдеш» на золоту медаль. Як тобі вдається поєднувати навчання зі своїм захопленням?

– Часу й справді обмаль. Після уроків я йду на тренування, після тренування – на додаткові заняття. Але і вдома на мене чекають не тільки уроки.

– Якщо в тебе є вільний час, що любила б робити?

– Звичайно, у мене є вільний час. Я люблю ходити по магазинах, прогулюватися Києвом... Але чого я не підтримую, так це безглузлого вештання вулицями. Свій час, на мою думку, слід використовувати з користю: спілкуватися, знайомитися з новими людьми.

– Ти живеш у шаленому темпі й устигаєш зробити все. У чому твій секрет?

– Мабуть, у тому, що намагаюся розписати кожний день по хвилинах. Я завжди знаю, що робитиму сьогодні, завтра, через три дні. Але обходжусь без щоденника, свої плани тримаю в голові.

– Дякую тобі, Лідо, за розмову й бажаю успіхів.

(За матеріалами агентства «Юн-прес» Київського палацу дітей та юнацтва)

Інтерв'ю

Інтерв'ю – це бесіда журналіста (іншої особи) з особою, думки, коментарі чи враження якої мають громадський інтерес. Інтерв'ю є одним із найпоширеніших жанрів журналістики та публіцистики.

475. Візьміть інтерв'ю у відомої людини свого населеного пункту або в однокласника (учителя, лікаря, когось із родичів, друга, керівника підприємства тощо). Інтерв'ю запишіть. Скористайтеся поданою нижче пам'яткою.

Проект

На основі інтерв'ю, підготовлених учнями вашого класу, підготуйте **електронний журнал** (на сайт вашого навчального закладу) або випустіть **стінну газету**. Не забудьте проілюструвати видання, дібрати рубрики, указати прізвища авторів, редколегію.

Проведіть у класі конкурс на краще інтерв'ю. Роботи переможців запропонуйте розмістити на сайті або надрукувати в газетах вашого міста, району чи області.

ДОДАТКИ

Додаток 1

СЛОВНИК ПАРОНІМІВ

Абонемент // абонент

Абонемент – право на регулярне користування чимось упродовж певного терміну і документ, що надає на це право; відділ бібліотеки. *Театральний абонемент; абонемент художньої літератури.*

Абонент – користувач абонементу. *У бібліотеки 20 тис. абонентів.*

Виборний // виборчий

Виборний – який обирається голосуванням. *Виборна посада.*

Виборчий – який стосується виборів, їх організації та проведення. *Виборча комісія.*

Військовий // воєнний

Військовий – який стосується війська. *Військовий лікар, військова техніка, форма.*

Воєнний – який стосується війни. *Воєнний час.*

Громадський // громадянський

Громадський – який стосується громади, пов'язаний із нею; колективний, який належить усій громаді. *Громадська діяльність.*

Громадянський – який стосується громадянина, властивий йому; цивільний, невійськовий. *Громадянська позиція.*

Дослідний // дослідницький

Дослідний – який стосується досліду, пов'язаний з ним. *Дослідні машини.*

Дослідницький – який стосується дослідника, належить йому. *Дослідницький метод.*

Дружний // дружній

Дружний – який відбувається одночасно, злагоджено, спільно; пов'язаний дружбою і згодою. *Дружний колектив.*

Дружній – який ґрунтується на дружбі, прихильності, взаємно доброзичливий. *Дружній погляд.*

Зумовлювати // обумовлювати

Зумовлювати – бути причиною чогось, викликати щось. *Зумовлювати погоду, розвиток.*

Обумовлювати – ставити в залежність від певних умов; визначати умови, терміни тощо. *Обумовлювати договором; обумовлювати повернення.*

Інцидент // прецедент

Інцидент – прикрий випадок, сутичка. *Інцидент під час вистави.*

Прецедент – випадок, що став приводом, прикладом, мотивом тощо для всіх наступних. *Скандал, що не має прецедентів.*

Компанія // кампанія

Компанія – група осіб, промислове об'єднання. *Компанія дівчат, телевізійна компанія.*

Кампанія – сукупність заходів для здійснення важливих політичних, господарських, культурних завдань. *Виборча кампанія, посівна кампанія.*

Людний // людяний

Людний – багатолюдний. *Людне місто, людний заклад.*

Людяний – гуманний, доброзичливий, чуйний до інших. *Людяний вчинок, бути людяним.*

Металевий // металічний

Металевий – виготовлений, зроблений із металу. *Металева огорожа.*

Металічний – дзвінкий, сріблястий, який звучить високо і сильно (про звук, голос, сміх). *Сказати металічним голосом.*

Мимохідь // мимохіть

Мимохідь – не зосереджуючись на чомусь, між іншим, побіжно; минаючи кого- або що-небудь. *Переглянути мимохідь.*

Мимохіть – без певного наміру; всупереч бажанню, власній волі. *Заплатити мимохіть.*

Музичний // музикальний

Музичний – який стосується музики як виду мистецтва. *Музична школа, музичний фільм.*

Музикальний – обдарований здатністю тонко сприймати музику, виконувати музичні твори; мелодійний. *Музикальна дитина, музикальний слух.*

Нараз // наразі

Нараз – раптом, ураз, несподівано, зненацька. *Нараз пішов сніг.*

Наразі – зараз, у цей момент, у момент мовлення. *Наразі всі розійшлися.*

Особистий // особовий

Особистий – це індивідуальний, належний окремій особі. *Особисте життя, особиста власність, особиста думка.*

Особовий – такий, що стосується особи взагалі, багатьох осіб. *Особовий склад, особова справа.*

Приводити // призводити

Приводити – доводити до якогось нейтрального або позитивного стану, наслідків. *Приводити до готовності, приводити в належний вигляд.*

Призводити – приводити до переважно негативного стану, вчинку. *Призводити до біди, призводити до хвороби.*

Тактичний // тактовний

Тактичний – який стосується тактики як сукупності прийомів або способів для досягнення мети (у політиці, спорті) або здійснення певної бойової операції. *Тактичний хід, тактична перевага.*

Тактовний – який володіє почуттям міри, вміє поводитися, дотримуватися відповідних норм. *Тактовна людина, бути тактовним.*

Туристичний // туристський

Туристичний – який стосується туризму – спеціально організованого відпочинку. *Туристична агенція.*

Туристський – який стосується туристів. *Туристське спорядження.*

Численний // чисельний

Численний – який є у великій кількості. *Численні витрати.*

Чисельний – який стосується числа; виражається числом, числовий; кількісний. *Чисельне рішення, чисельне збільшення.*

ОРФОЕПІЧНИЙ СЛОВНИК

Б

багáтство [багáцтво]
 баскетбол [баске^ндбóл]
 батьківщи́на [бат к'івшчи́на]
 ба́читися [ба́чи^ети^ес/а], -чишся
 [чи^ес/а], -читься [чи^ец/а], -чаться
 [чац/а]
 безжурний [бе^нж:урний]
 бері́зка [бе^ер'ізка], -зці [з/ц/і]
 близько [бліз ко]
 боротьба́ [бород/ба́]

В

везті́ [ве^нзті́]
 Великдень [ве^нлі́де^нн']
 весі́лля [ве^нс'іл/а]
 вмивáтися [вми^ева́ти^ес/а], -а́ешся
 [а́йе^нс/а], -а́ються [а́йуц/а]
 во́гкий [во́хкий]
 вокза́л[вогза́л]
 вудка [вудка]
 вуздéчка, -éчці [éц/і]
 ву́зько [ву́з ко]

Д

диві́тися[ди^еві́ти^ес/а], діви́шся
 [ви^ес/а], діви́ться [ви^ец/а]
 дігтяр[д'іхт ар]
 ді́жка [д'і́жка], -жці [з/ц/і]
 до́відка[до́в'ідка]
 до́свід [до́с в'ід]
 дочка́, дочці́ [доц/і]
 до́ччин [до́ч'ин]
 до́шка, до́шці [до́с ц/і]
 ду́жка [ду́жка], -жці [з/ц/і]

З

зжа́ти [ж:а́ти]
 зозу́ля [зо^узу́л/а]
 зсади́ти [с:ади́ти]
 зсу́нути [с:у́нути]
 зшивáти [ш:и^ева́ти]

К

ка́зка [ка́зка], -зці [з/ц/і]
 кіго́ть[к'іго́т], -гтя[хт а]
 кла́дка [кла́дка]
 кни́жка[кни́жка], -жці [з/ц/і]
 ко́жух [ко^ужу́х]
 коритце́ [кори́це:е]

ко́ти́тися [ко́ти́ти^ес/а], ко́титься
 [ко́ти^ец/а]

Л

ле́гко[ле́хко]
 лічба́ [л'іджа́ба]
 лобжа́ [ло́жка], -жці [з/ц/і]

М

ме́режка [ме^нре́жка], -жці [з/ц/і]
 мо́лотьба́ [молод/ба́]
 мо́тузка [мо^уту́зка], -зці [з/ц/і]

Н

ни́зький[ни^ез/кый]
 ніго́ть [н'іго́т], -гті [хт/і]

О

отже́ [о́дже]

П

петру́шка, петру́щці [пе^нтру́с ц/і]
 підживи́ти [п'іджи^евити]
 по́смішка, по́смішці[по́с м'іс ц/і]
 приві́зши [при^ев'іжши]
 прині́сши [при^ен'іш:и]
 про́сьба [про́з/ба]

Р

рентге́н[ре^нндге́н]
 рідкі́сть[р'ідк'іс'т']
 рюкза́к[р'у́гза́к]

С

се́режка [се^нре́жка], -éжці [éз ц/і]
 соло́дкий [солóдкий]
 сорóчка, -óчці [о́ц/і]
 сте́жка [сте́жка]
 студéнтський [студéн'с/кий]
 суцві́ття [суц'в'іт/а]

Т

ті́тчин [т'іч:и^ен]
 тури́стський [тури́с/кий]

Ф

футбо́л [фудбо́л]

Ш

швидкі́й [шви^едки́й]
 ші́стдесят [ш'ізде^нс/ат]
 ші́стна́дцять [ш'існа́дз'ц/ат']
 ші́стсо́т[ш'іс:о́т]

СЛОВНИК НАГОЛОСІВ

А

абі́хто
алфа́віт
асиметрія́

Б

беремо́, беретé
біржови́й
близькі́й
босо́ніж
борючі́сь
б'ючі́

В

ва́ги
везті́, везетé, веземо́
верба́
веретéно
весті́
віга́дка
визво́льний
визна́ння
вимо́ва
вимо́га
вінагородити́
віпа́док
віпря́гти
вира́зність
виставко́вий
виче́рпний
водно́час
возз'є́днання
всерéдині

Г

гетьма́нський
гно́бити
горо́біна
горо́діти
гороші́на
госпо́дарський (від
госпо́дар)
госпо́дарський (від
госпо́дарство)
груше́вий

Ґ

ґрунто́вий

Д

далечина́
да́но
дворо́вий
дециме́тр
ди́хання
діало́г
ді́дів
ді́точкі
дітьми́
дове́рху
довесті́
дові́дник
до́нька
допі́зна
досхо́чү
дочка́
до́щечка
дошови́й

Ж

жада́ний
жалі́ти
жалю́зі
жаркі́й
живо́пис
живописни́й
житло́
житлови́й

З

завда́ння
завдо́вжки
заверши́ти
зага́дка
задо́брити
задалегі́дь
за́йнятий
запита́ння
засла́ння
застре́лити
зібра́ння
зле́гка
зм'якши́ти
зо́всім
зру́чний

І

ідемо́, ідетé, ідучи́
і́скра

Ї

їсти́вний

К

кажу́
ка́жучи
ка́мбала
ката́лог
квасоле́вий
кі́дати
кіломе́тр
кладемо́, кладетé
книжко́вий
ко́взатися
ко́лесо
ко́сий
котри́й
кропи́ва

Л

ла́те
легкі́й
листопа́д
листяни́й
літо́пис
льо́довий
лялько́вий

М

медикаме́нт
мере́жа
месті́
металу́ргія
мі́й, мо́го
міліме́тр
мі́лкий
морочи́ти

Н

наві́ки
навко́ло
навча́ння
надба́ння
наро́дногоспо́дарський
наса́мперед

на́чинка
ненáвидіти
ненáвисть
нести́, несемо́, несете́
новий
нудний

О

оби́цянка
обра́ння
обру́ч (обід)
одина́дцять
одна́ковий
одноразо́вий
оздорові́ти
о́лень
оле́нячий
опто́вий
острівний

П

пізна́ння
пільгови́й
плига́ти
поблизу́
по́друга
поза́очі
пока́зник
полéжати
по́милка
пора́дкови́й
посі́дити, посі́джу
посла́ння
посу́ха

при́няти
при́чіп
при́язний
про́стий

Р

ра́зом
ранко́вий
ри́нковий
різно́вид
річко́вий
роблю́
розв'язáння
розпові́сті
русло́

С

садно́
са́нки
сантими́тр
све́рло
середи́на
сими́трія
спі́на
стара́нність
сто́ляр
су́дно
су́тний

Т

талані́ти
терпкі́й
то́впитися
товсти́й
той, то́го

тонкі́й
торф'яни́й

У

украї́нець
украї́нський
урочи́стий

Ф

фахови́й
фено́мен
фо́льга

Х

ходжу́
ху́тро

Ц

це́нтнер
ці́нник
цукро́вий

Ч

чарі́вний
чергови́й
черстви́й
чита́ння
чорно́зем
чоти́рнадцять

Ш

швидкі́й
шовко́вий

Я

ялі́новий

Додаток 4

ВІДПОВІДІ ДО ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

Тести на с. 52–53: 1 Б; 2 Б; 3 В; 4 Г; 5 В; 6 А; 7 А; 8 Б; 9 – 1В/2А/3Д/4Г.

Тести на с. 94–95: 1 В; 2 Б; 3 Г; 4 В; 5 В; 6 Г; 7 В; 8 – 1Г/2Д/3А/4В.

Тести на с. 123–124: 1 В; 2 Г; 3 В; 4 Б; 5 А; 6 – 1Б/2А/3В/4Д; 7 – 1Б/2В/3Д/4А; 8А; 9В.

Тести на с. 159–160: 1 Б; 2 В; 3 – 1Д/2А/3Г/4Б; 4Г; 5В; 6Б; 7Г; 8Г; 9В; 10В.

ПОЯСНЕННЯ ЩОДО ВИКОНАННЯ ДЕЯКИХ ВИДІВ ЗАВДАНЬ

«ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ»

Порядок виконання

1. Уважно прочитайте завдання.
2. Визначте, хто говоритиме першим.
3. По черзі висловіть свої думки.
4. Дійдіть спільного висновку.

«ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ»

Ця вправа дає змогу спочатку обмінятися ідеями з партнерами й лише потім озвучити свої думки перед класом.

Порядок виконання

1. Уважно ознайомтеся із завданням.
2. Обговоріть свої ідеї з однокласником (однокласницею). За змоги дійдіть спільної думки.
3. Об'єднайтеся в четвірку (наприклад, з учнями, що сидять за найближчою до вас партою). Обговоріть попередньо досягнуті рішення. За змоги дійдіть спільної думки, хоча в деяких випадках у групі може бути особлива думка, яка теж має право на існування. Визначте, хто з вас висловлюватиме думку групи.
4. Висловіть думку групи.

«КОЛО ДУМОК»

«Коло думок» допомагає знаходити рішення з конкретної проблеми шляхом вільного висловлення своїх думок усіма учасниками колективного обговорення.

Порядок проведення

1. Уважно ознайомтеся з проблемою.
  2. Усі учасники за бажанням висувають свої ідеї щодо розв'язання проблеми. Що більше ідей – то краще!
  3. Обговоріть запропоновані ідеї, оберіть ті, що допомагають дійти істини.
- Увага!** Забороняється обговорювати й оцінювати ідеї на етапі їх висловлення. Дозволяється повторювати або розширювати ідеї, запропоновані будь-ким. Пам'ятайте, що об'єднання кількох ідей часто веде до висунення нових.

«ПОСПІЛКУЙТЕСЯ»

Ця вправа дає змогу кожному за бажанням висловити думку швидко й лаконічно.

Порядок проведення

1. Визначте, хто за ким буде висловлюватися.
  2. По черзі висловіть думку лаконічно й швидко.
- Увага!** У цій вправі висловлюються лише за бажанням, а відповіді не коментують і не оцінюють. Також забороняється перебивати того, хто висловлюється, викрикувати з місця. Учитель може обмежити час для висловлення.

ЗМІСТ

Вступ. Мовна ситуація в сучасній Україні.

Культура мовлення – важлива складова загальної культури людини 4

§ 1. Стилїстика тексту 8

§ 2. Поняття норми в сучасній українській літературній мові 11

ФОНЕТИЧНІ Й ОРФОЕПІЧНІ НОРМИ

§ 3. Вимова звуків 16

§ 4. Наголошування слів 20

§ 5. Чергування звуків. Спрощення 24

§ 6. Стилїстичні засоби фонетики 29

ЛЕКСИЧНІ НОРМИ

§ 7. Слово і контекст. Лексична сполучуваність слів 33

§ 8. Уживання паронімів 39

§ 9. Синоніми й антоніми 43

§ 10. Стилїстичні засоби лексикології та фразеології 47

МОРФОЛОГІЧНІ НОРМИ

§ 11. Рід і число іменників 55

§ 12. Кличний відмінок. Синонімія деяких відмінкових конструкцій 60

§ 13. Ступені порівняння прикметників 64

§ 14. Числівники кількісні й порядкові.
Узгодження числівника з іменником 67

§ 15. Роль і функції займенників у тексті.
Відмінювання займенників 72

§ 16. Особливості вживання дієслів 76

§ 17. Особливості вживання дієприкметників і дієприслівників 81

§ 18. Уживання прислівників. Ступені порівняння прислівників 84

§ 19. Службові частини мови 88

§ 20. Стилїстичні засоби морфології та словотвору 91

СИНТАКСИЧНІ НОРМИ

§ 21. Словосполучення 97

§ 22. Речення. Підмет і присудок як головні члени речення.
Синонімія форм присудка 101

§ 23. Другорядні члени речення. Порядок слів у реченні 105

§ 24. Синонімія двоскладних й односкладних речень.
Неповні речення 109

§ 25. Вставні слова, словосполучення, речення 112

§ 26. Пряма й непряма мова. Діалог. Цитата 116

§ 27. Складне речення 120

ПРАВОПИСНІ НОРМИ

§ 28. Розділові знаки в простому реченні 126

§ 29. Розділові знаки в складному реченні 132

§ 30. Апостроф. Знак м'якшення 135

§ 31. Подвоєні букви 139

§ 32. Написання слів іншомовного походження 143

§ 33. Уживання великої букви	148
§ 34. Написання складних слів	152
§ 35. Написання <i>не, ні</i> з різними частинами мови	156

УРОКИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

Тема 1. Культура мовлення і спілкування	162
Тема 2. Ведення діалогу відповідно до запропонованої ситуації	164
Тема 3. Переказ-переклад	165
Тема 4. Есе на актуальну тему	167
Тема 5. Тематичні виписки й тези прочитаного	168
Тема 6. Конспектування висловлень, що сприймаються на слух	169
Тема 7. Усне повідомлення про події	170
Тема 8. Письмовий твір на морально-етичну тему	171
Тема 9. Анотація. Бібліографія	172
Тема 10. Письмовий відгук про твір мистецтва	173
Тема 11. Складання діалогів для спілкування в умовах ведення дискусії	175
Тема 12. Нарис у публіцистичному стилі	176
Тема 13. Переклад	178
Тема 14. Виступ на зборах, семінарі	179
Тема 15. Письмовий твір-роздум	180
Тема 16. Ділові папери: доручення, розписка	181
Тема 17. Інтерв'ю	182

ДОДАТКИ

<i>Додаток 1.</i> Словник паронімів	184
<i>Додаток 2.</i> Орфографічний словник	186
<i>Додаток 3.</i> Словник наголосів	187
<i>Додаток 4.</i> Відповіді до тестових завдань	188
<i>Додаток 5.</i> Пояснення щодо виконання деяких видів завдань	189

Навчальне видання

ЗАБОЛОТНИЙ Олександр Вікторович
ЗАБОЛОТНИЙ Віктор Вікторович

УКРАЇНСЬКА МОВА (рівень стандарту)

**Підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти з навчанням російською мовою**

*Рекомендовано Міністерством освіти
і науки України*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Головний редактор *Наталя Заблоцька*
Редактор *Ольга Дубчак*
Художній редактор *Олена Мамаєва*
Технічний редактор *Цезарина Федосіхіна*
Комп'ютерна верстка *Олени Білохвост*
Коректор *Алла Кравченко*

Формат 70×100/16.
Ум. друк. арк. 15,6. Обл.-вид. арк. 15,35.
Тираж 13 174 пр. Вид. № 1194.
Зам. №

Видавництво «Гене́за», вул. Тимошенка, 2-л, м. Київ, 04212.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5088 від 27.04.2016.

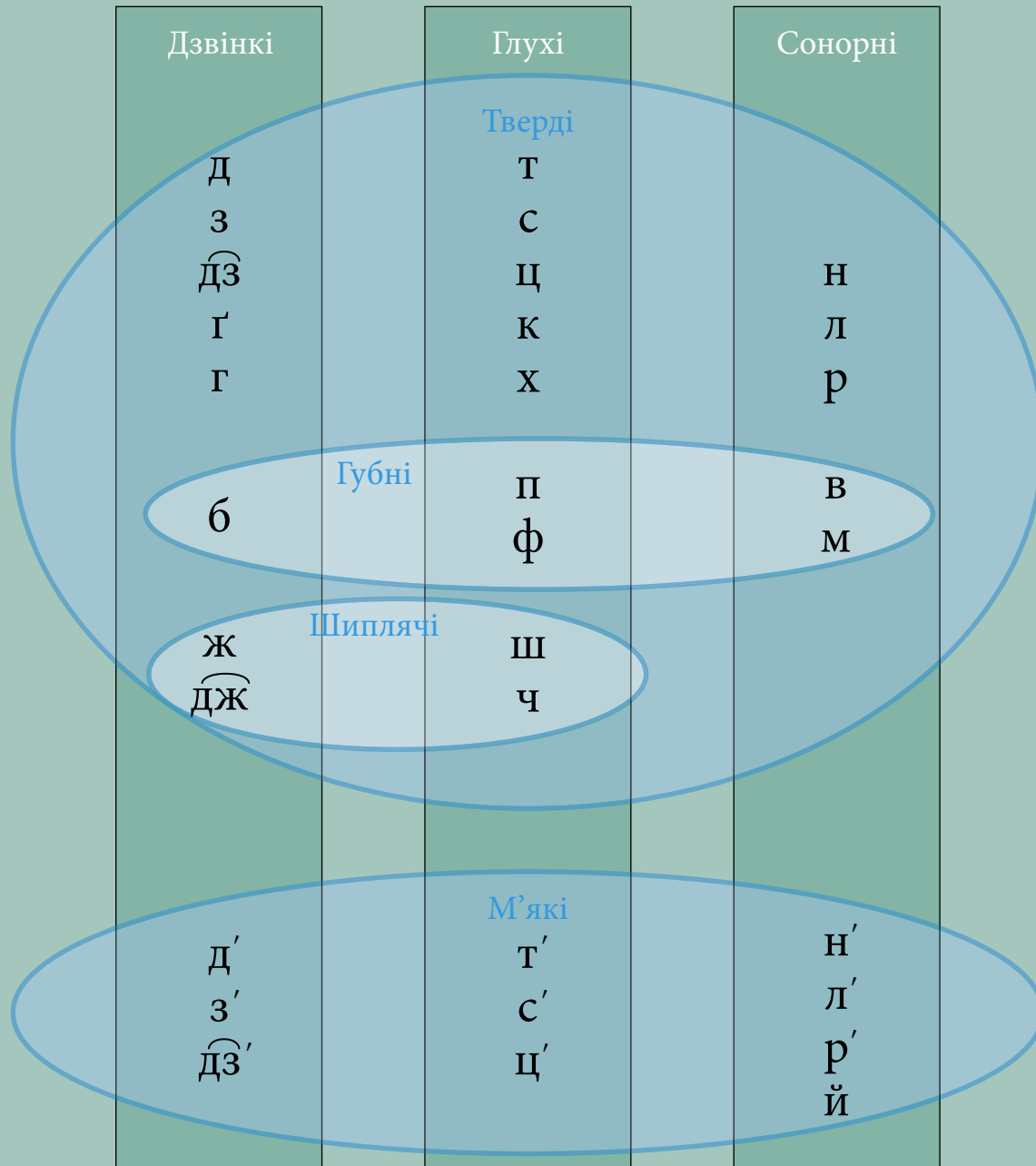
Віддруковано у ТОВ «ПЕТ», вул. Ольмінського, 17, м. Харків, 61024.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4526 від 18.04.2013.

ЗВУКИ МОВИ

Голосні звуки

а о у е и і

Приголосні звуки

СТИЛІ МОВЛЕННЯ

Назва стилю	Сфера використання	Основні види	Загальні ознаки
Розмовний	Побут, сімейні, дружні стосунки	Розмова на побутові теми, лист до близької людини	Невимушеність, жвавість бесіди; вияв авторського ставлення
Науковий	Освіта, наука, техніка	Наукова стаття, лекція, відповідь на уроці	Чіткість, точність, послідовність
Художній	Художня література	Оповідання, повість, казка, вірш	Образність, емоційність
Офіційно-діловий	Службові стосунки, законодавство	Заява, оголошення, наказ, закон	Офіційність, конкретність, чіткість, стислість
Публіцистичний	Суспільне життя	Виступ на зборах і мітингу, газетна стаття, звернення	Точність, логічність, піднесеність, офіційність

ТИПИ МОВЛЕННЯ

Розповідь	Опис	Роздум
-----------	------	--------

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Слова	Значення слова	Слова
<ul style="list-style-type: none"> однозначні багатозначні 	<ul style="list-style-type: none"> пряме переносне 	<ul style="list-style-type: none"> загальноживані стилістично забарвлені

Лексика	Слова
<ul style="list-style-type: none"> активна пасивна <p> неологізми застарілі слова архаїзми історизми </p>	<ul style="list-style-type: none"> власне українські іншомовного походження
Синоніми (думати, мислити) Антоніми (високий, низький) Омоніми (діво́ча ко́са, го́стра ко́са)	

ЧАСТИНИ МОВИ

Назва частини мови	Значення	Синтаксична роль	Питання
Самостійні			
Іменник	означає предмет	будь-який член речення	хто? що?
Прикметник	означає ознаку предмета	означення, присудок	який? чий?
Числівник	означає число, кількість предметів, порядок їх при лічбі	найчастіше – підмет, означення, додаток	скільки? котрий?
Займенник	вказує на особу, предмет, ознаку, кількість	найчастіше – підмет, додаток, означення	хто? що? який? чий? скільки?
Дієслово	означає дію предмета	найчастіше – присудок (дієприслівник – обставина; дієприкметник – означення)	що робити? що зробити? (дієприслівник – що роблячи?) (дієприкметник – який?)
Прислівник	означає ознаку дії, ознаку предмета чи ознаку іншої ознаки	обставина, означення, присудок	як? де? куди? коли? чому? яким способом? з якою метою?
Службові			
Прийменник	не мають	не є членами речення	не відповідають
Сполучник			
Частка			
Особлива частина мови			
Вигук	виражає почуття, емоції	не є членом речення	не відповідає

ВИДИ РЕЧЕНЬ

Критерії	Види речень
За метою висловлювання	Розповідні Містять повідомлення про факти, події чи явища дійсності
	Питальні Містять запитання
	Спонукальні Виражають спонукання до дії
За емоційним забарвленням	Окличні Вимовляємо з підсиленою інтонацією
За складом граматичної основи	Неокличні
	Двоскладні Граматична основа складається з підмета й присудка
За наявністю другорядних членів речення	Односкладні Граматична основа складається з одного головного члена речення. З головним членом речення у формі присудка: ✓ означено-особові ✓ неозначено-особові ✓ узагальнено-особові ✓ безособові З головним членом речення у формі підмета: ✓ називні
	Поширені Мають другорядні члени речення
За наявністю (відсутністю) пропущених членів речення	Непоширені Не мають другорядних членів речення
	Повні Є всі необхідні члени речення
За кількістю граматичних основ	Неповні Пропущено необхідні члени речення
	Прості Мають одну граматичну основу
	Складні Мають кілька граматичних основ